

Megújult design és tartalom!

Afrika Tanulmányok folyóirat 2013. VII. évfolyam, 1. szám
tavasz

Fókuszban Hagyj nyomot Afrikában! Önkéntesként Kongóban

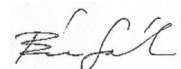
Afrika ma
„Mobilrobbanás” Afrikában
Számok Fekete-Afrika életében
Népiptás Burundiban, 1972
Búrok a magyar művelődés történetében

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Az utóbbi hónapokban Afrikából jó és rossz hírek egyaránt érkeztek, de ha az Afrika Tanulmányok VII. évfolyamának első számát veszi kezébe az olvasó, akkor egyértelművé válik, hogy az előbbieket kerekednek felül. Ezen még a most éppen Maliban zajló harci cselekmények, vagy a dél-afrikai sztár-sportoló Oscar Pistorius nemzetközi médiaeseménnyé váló bűnügye sem tudnak változtatni. Írásaink meggyőznek erről mindenkit. Az „Afrika ma” rovatban Horváth Balázs Ringből egy iskolába – Thai bokszt harcos a gyerekekért Kongóban című írása maga a pozitív kisugárzás: „Az életem hatalmas fordulatot vett, és azt kell mondanom, most érzem csak igazán, hogy élek.” – írja. A kongói valóság kontrasztosságának jobb megértéséhez járul hozzá Tarrósy István esszéje, mely kiegészítője Horváth Balázs terepbeszámolójának, olyan szemüvegen keresztül, ahogyan ma egy, a politikai Afrikanisztika hazai művelője látja a Kongói Demokratikus Köztársaságot. „Afrika a globális térben” rovatunkban két érdekes témát is ajánlunk: Erdősi Ferenc „Mobilrobbanás” Afrikában, a korunkbeli telefonellátottság című írásában folyóiratunk két tavalyi számában publikált cikkeinek témáját folytatja. Míg azonban az Afrika távközlésében a 20. század végéig végbement fejlődés inkább volt elszomorító, mint biztató, szerző meg tud győzni mindenkit arról, hogy a kontinens távközlési kilátásai (is) biztatóak. Béres Mária „Számok Fekete-Afrika mindennapi életében” című nagyszerű írásából sok kultúrtörténeti érdekesség tudható meg, s messze nem csupán a számok szerelmeseinek ajánlhatjuk. Biedermann Zsuzsanna: Népiirtás Burundiban, 1972. című írásával viszont visszaevezünk a szomorú vizekre. Felejtetni azonban nem szabad, ez is Afrika. A munka elolvasása kötelező mindazok számára, akik Afrika közelmúltjával ismerkednének. Van ráadásul egy fontos hozadéka, sok minden más, legfőképpen az 1994-es ruandai népiirtás helyeződik szélesebb összefüggésbe. Afrika és Magyarország rovatunkban Biernaczky Szilárd: Búrok a magyar művelődés történetében című opuszában egy roppant gazdag életművel rendelkező szerző a szintézis igényével dolgoz fel egy mára már feledésbe ment, de egykor, jó évszázaddal ezelőtt nagyon is aktuális témát. Hogy kinek? Mindenkinék, akit egy kicsit is érdekel Afrika.

Dr. Búr Gábor
főszerkesztő

HORVÁTH BALÁZS

RINGBŐL EGY ISKOLÁBA – THAI BOKSZ HARCOS A GYEREKEKÉRT KONGÓBAN

5

„Az életem hatalmas fordulatot vett, és az kell mondanom, most érzem csak igazán, hogy élek. A Harmadik Világ hatalmas adományt tartogatott számomra, és totális szemléletváltáson estem át az elmúlt hónapokban. A társadalmi normákkal felhagyva, a kulturális sémáknak hátat fordítva bevettem magam Afrika közepébe.”

TARRÓSY ISTVÁN

KONGÓI KONTRASZTOK

19

A Kongói Demokratikus Köztársaság lehetne a világ egyik leggazdagabb országa (tényszerűen az is, ha természeti kincseit, nyersanyag-készleteit nézzük), de az egyik legrosszabbul kormányzott állama a világnak, így e természetes gazdaság (adottság) nem tud kiteljesedni és a helybélieknek a jobb életet elhozni. Hasonlóan más szubszaharai területhez, e 2,3 millió km² kiterjedésű ország sok kontraszttal jellemezhető, melyeknek egy szubjektíven válogatott csokrát adja közre a szerző több, terepen készült fotóval illusztrált esszéjében.

ERDŐSI FERENC

„MOBILROBBANÁS” AFRIKÁBAN A KORUNKBELI TELEFONELLÁTOTSÁG

29

A szerző cikksorozatban mutatta be Afrika interkontinentális (tengeri kábelek és mű-holdak segítségével történt), a globális világgazdaságba való integrálódást elősegítő távközlési kapcsolatainak kialakulását és a kontinens országainak távközlési ellátottságát a mobiltelefon elterjedése előtt. E cikk alapvetően Afrika távközlési ellátottságának mai területi jellemzőiről szól, a világlátagnál gyorsabban elterjedő mobiltelefonra fókuszálva.

BÉRES MÁRIA

SZÁMOK FEKETE-AFRIKA MINDENNAPI ÉLETÉBEN

47

Számos bizonyítéka van annak, hogy igen korai időktől fogva folyt árucseré mind Afrikán belül, mind pedig az afrikaiak és a külvilág között, hiszen egyes szükségletek kielégítése a javak cseréje útján történt. Ez a kereskedelem összekötötte a Szaharától északra és délre eső területeket, és eljutott Egyiptomtól nyugatra. Mielőtt a vert pénz megjelent és széles körben elterjedt volna, a legtöbb társadalomban fizetőeszközként olyan tárgyakat használtak, amelyeknek értéket tulajdonítottak, így például arany és réz ékszereket, láncba fűzött gyöngyöket, kagylókat, csigákat, elefántcsont korongokat, vasból készült tárgyakat...

BIEDERMANN ZSUZSÁNNA

NÉPIRTÁS BURUNDIBAN: 1972

71

Az Afrikai Nagy Tavak régió első népirtása a huszadik században Burundiban történt huszonkét évvel a hatalmas sajtóvisszhangot kapott ruandai népirtás előtt. 1972 májusától júliusáig mintegy 200.000 és 300.000 közötti hutu vesztette életét a nagyrészt tutszi hadsereg vezette erőszakos cselekményekben, amelyek egy tavaszi hutu felkelés aránytalan leveréséhez kapcsolódtak.

BIERNACZKY SZILÁRD

BÚROK A MAGYAR MŰVELŐDÉS TÖRTÉNETÉBEN

89

A magyarországi afrikai érdeklődés történetével szembeesülve azt kell tapasztalnunk, hogy a múlt (vagyis a 20.) század első felében viszonylag gazdag útleírás-irodalom mellett két jellemző vonulatot fedezhetünk fel. Az egyik a jeles német etnológus, Leo Frobenius munkásságának sokrétű hatását mutatja. A másik a dél-afrikai holland telepes nép, a búrok és az angolok között a századfordulón kirobbant második háború nyomán alakult ki.

A. GERGELY ANDRÁS

EGY AFRIKAI VADEMBER ÖNÉLETRAJZA

121

Az AFRIKÁÉRT ALAPÍTVÁNY javára 250 Ft-ot számol el minden hívás után az ADHAT VONAL üzemeltetője!

 1 3 6 0 0 - 7 8
Adhat vonal

Az ADHAT VONAL segítségével telefonon keresztül járulhat hozzá a projektek sikeréhez és hagyhat nyomot Afrikában. A www.hagyjnyomot.hu honlapon keresztül eljuttathatja adományát a támogatni kívánt, Afrikában megvalósuló projekt részére. A befizetett támogatás azonnal láthatóvá válik, a támogatott projekt fejlődése könnyen nyomon követhető. A honlapon található egy virtuális fal, melyen keresztül téglákat lehet megvásárolni, mely téglák értékéből a projekt finanszírozásra kerül. A rendszer jelzi, hogy mennyi pénzre van még szükség a teljes projekt megvalósulásához. Mi minden hónap végén annyi virtuális téglát helyezünk el a projekt oldalán, amennyit a telefonos támogatások fedeznek.

Jelenlegi projektünk az Alapítványunk kongói La Providence Árvaház fejlesztésére irányul.
- 1 hívás a gyermekek életéért! -

RINGBŐL EGY ISKOLÁBA – THAI BOKSZ HARCOS A GYEREKEKÉRT KONGÓBAN

HORVÁTH BALÁZS

A cím alapján már lehet sejteni, hogy nem mindennapi változásokon mentem keresztül az elmúlt időszakban. Az életem hatalmas fordulatot vett, és az kell mondanom, most érzem csak igazán, hogy élek. A Harmadik Világ hatalmas adományt tartogatott számomra, és totális szemléletváltáson estem át az elmúlt hónapokban. A társadalmi normákkal felhagyva, a kulturális sémáknak hátat fordítva bevettem magam Afrika középebe. Kongói Demokratikus Köztársaság a világ egyik legveszélyesebb és legszegényebb országa. A kényelemtől és biztonságról lemondva beléptem a kinshasai szegénynegyed világába, hogy gyerekeket tanítsak sportra, és fegyelemre. Sok mindenről lemondtam, és kemény út vezetett idáig, de mostanra mégis boldogabb vagyok, mint valaha.

Közel tizenöt éve foglalkozom harcművészetekkel, és szabadidőmben is szinte csak ezzel foglalkoztam. Kick bokszt, és thai bokszt versenyeket nyertem, és K-1 orientált bajnokságokon is jó, nemzetközi szinten jegyzett eredményeket értem el.

Azt hittem, értem a harc lényegét, és többnyire csak a küzdelmekre és az edzésekre koncentráltam. Egészen addig, amíg az utolsó meccsem darabosra törött lábfejjel hagytam el a ringet. Sok sérülésen vagyok már túl, hiszen szinte minden harc után a kórházban kötöttem ki. Zúzódások, orrtörések, varratok, agyrázkódások stb. De ez a sérülés egészen más volt, hiszen hónapokra megakadályozott a mozgásban.

Volt időm átgondolni az életemet, és a gondolataim a küzdelemről egészen más irányba terelődtek. Hogy tud harcolni valaki, ha ágyhoz van kötve? Megijedtem kicsit, nem tagadom. A helyzet az, hogy a saját gondolataimtól szeppentem meg. A harc fogalma átértékelődött a lelkemben, és új dimenziókba lépett. Harcolhunk a győzelemért, a hírnévért, az egzisztenciáért és a megbecsülésért. Én többnyire ezt tettem eddig, de ezek a gondolatok önteltségem megnyilvánulásai voltak. Hiszen csak rólam szólt minden, és a középpontban csakis én voltam. Arra gondoltam, hogy mi lenne ha az életem egy részét mások megsegítésének szentelném. Nem kell szerzetesnek, és misszionáriusnak lennem életem végéig. A lényeg az, hogy ne csak magamra gondoljak, és megismerjem a segítség és adakozás művészetének világát. Itt az ideje, hogy megtanuljak végre másokért harcolni, és ne csak magamra koncentrálnak. Erre a legjobb hely Afrika, hiszen itt van a legnagyobb szükség a segítségre. Sportmúltamnak köszönhetően felvételt nyertem egy misszióra a Kongói

▲ Csillag Tamás vs Horváth Balázs (jobbra) K-1 MAX

Demokratikus Köztársaságba. Ezúttal lehetőségem nyílt arra, hogy megmutassam, valóban megértettem-e az igazi harc fogalmát.

2012. szeptember

És végre elindult a repülő, mely fél évre elrepített Európától, és szeretett hazámtól.

Sikeresen megérkeztem Kongóba, ahova már a földet érés sem volt zökkenőmentes. A pilóta úgy tette le a gépet, hogy azt hittem kitörött a repülő kereke. Nem baj, a lényeg, hogy épségben leszálltunk. Miközben tátott szájjal és kikerekedett szemekkel utaztam a szállásra, azon gondolkodtam, hogy mondom meg a sofőrnek: Nem akarok kiszállni az autójából!

Az egész országot totális káosz jellemzi. Közlekedés szempontjából csak egy dolog kell megtanulni: Mindenki arra megy, amerre akar! Aki előbb érkezik a kereszteződésbe, az mehet először. Ötven dollárért bárki vehet nemzetközi jogosítványt, így eddig nem igazán találkoztam a *Tanuló vezető* felirattal.

Mikor valaki azt mondta nekem, hogy gyakorlatilag az egész ország veszélyes lehet rám, kinevettem. Most, hogy itt vagyok, már kezdem érteni miért fogalmazott így. A biztonság fogalma megszűnt létezni számomra. Nem a szeparatista katonai szervezetektől kell félni, hanem magától a lakosságtól. A megélhetési bűnözés az, amely igazán gondot jelenthet egy külföldi, fehér ember számára. Az európai egyet jelent a lehetőséggel a haszonszerzéshez. Aki fehérbőrű, annak van pénze. Ebben a hitben élnek az emberek, és ez okozhat gondot számunkra. Nem nézik azt, hogy valaki önkéntes munka keretein belül, segíteni megy az országukba, vagy éppen gyémánttal kereskedik. A fehér az fehér! Azt mondják két dolog biztos, ha valaki Kongóba utazik. Az egyik, hogy maláriás lesz, a másik pedig, hogy kirabolják. Nem hangzik valami túl jól...

Bármerre is megy az ember, nem akar hinni a szemének. Azt hiszi, hogy csak átmeneti állapot amit lát, és hamarosan megváltozik a környezet. De nem! A nyomor leírhatatlan. Lényegében az egész város egy nagy szeméttelep.

Minden túlzás nélkül mondhatom, hogy némely utcákban térdig ér a szemét. Azon már meg sem lepődök, ha egy döglött kutya mellett pár centivel, a porban játszó két éves gyereket látok.

Nagyon óvatosnak kell lennem, ezt már az első nap megtanultam. Az eddigi legnagyobb riadalmamat egy hét év körüli gyerek okozta. Megragadta a kezemet az utcán, és elkezdte rángatni. Szinte hörgött az éhségtől és könyörögve szorított. Akartam neki adni valamit, de amint a zsebembe tettem a kezemet, valahogy mintha mindenki közelebb került volna hozzám. Jobbnak láttam, ha hevesen eliszkolok a környékről. Thai bokszt múltamnak köszönhetően nem riadok vissza az agresszív testi kontakttól, de itt minden lépésemnél az jár a fejemben, hogy fogom majd vissza magam, ha ki akarnak rabolni. Nem egy kellemes dolog így sétálni. Mikor az utcán mész, és egy sikátor aljában álldogáló feketék az ujjukkal lelőnek és közben vigyorgnak, az közel sem olyan vicces, mint otthon.

Csak a szemetet kerülgerve lehet haladni

Eleinte rémisztő élmény volt bekerülnöm eme fura világba, de ezt is lassacskán meg lehet szokni. Most már fél sem figyelek rá, ha elmegy mellettem egy terepjáró tele gépfegyveres katonákkal. Csak remélni merem, hogy ahhoz a szeparatista szervezethez tartoznak, akik „kedvelik” a hozzám hasonló fehér fickókat. Az utcákon rengetegen vannak, és mindenki méreget. Vannak olyan törzsekből származó emberek, akik még soha nem láttak mundelet (fehér embert). A „legkellemesebb” szemkontaktom egy „kedves” kis fiatalemberrel volt, aki vicsorogva két machetet élezett egymáson. Biztos a helyi Lacikonyha Executif Chef-je, vigasztalgtam magam.

Viszont akik tisztelnek és kedvesek, azoknak rengeteg újdonságot lehet mutatni. Az iskolában, ahol tanítok, a kicsi gyerekektől sok-sok szeretetet lehet kapni, nagyon vigyáznom kell a lelkemre.

△ *A gyerekek mindenért kárpótolnak*

Az ember akarva-akaratlanul azt nézi, hogy vajon melyiket tudná kiragadni ebből a veszélyes országból. Eddig azt hittem, a testi bajok és támadások miatt kell a legjobban aggódnom, de mostanra már tudom, hogy a lelkem van a legnagyobb veszélyben Afrikában. Nap mint nap megszakad a szívem, de a nevető gyerekek pillanatok alatt összeragasztják. Minden nap tartogat meglepetést, úgyhogy érdekes fél év elé nézek, az biztos...

Telnek-múlnak a hetek Kinshasában. Mivel minden este 18 órakor lemegy a nap, így hosszú éjszakáim vannak. Kimozdulni nem lehet, mert ilyenkor megjelennek az

„éjszakai vadászok”, ahogy a kongóiak mondják. Mindenkinek a fantáziájára bízom e fickókat, de annyit elmondhatok, hogy nem a helyi erdész- és vadásztársaság szelpos tagjai. Az éjszakák viszonylag csendesek, és persze alaposan bezárkózunk. Bár van moszkító hálóm, valahogy mégis sok szúnyog megcsíp este. Miután hatalmasat csapok az érintett területre, két dolog miatt leszek mérges. Az egyik, hogy a támadó elrepült, a másik pedig, hogy újra csökkent az esélyem a malária elleni küzdelemben. Reggelente kellemes madárcsicsergésre, és keresztény gyülekezeti dalokra ébredek. A levegő párás, a nap homályosan, de erőteljesen tűz.

Kezdetét veszi a napom, amit folyamatos készenléti állapot jellemez. A pólóm alá szerelt oldaltáska, és a cipőmben rejtett pénz és útlevel fénymásolattal felszerelve indulok az iskolába. Néhány óra és edzés után jön a „zuevés”. Mint Bear Grylls, én is próbálok pillanatok alatt némi tápanyaghoz jutni, ami általában keksz, vagy banán. Szégyellem magam, de egyszerűen ennem kell, ha nem akarok elájulni a napon. Amúgy mindenhol lehet kapni mézédés banánt, mangót és nagyon nehéz ellenállni a fiatal lányoknak, akik vitamintól duzzadó hatalmas papayákat dugnak az ember orra alá. Igen, ez is Kongó!

Ha az emberről tudják, hogy önkéntes, és nem belga, egészen kedves népekkel lehet találkozni. Amúgy a helyieknek fenntartásaik vannak a fehérekkel szemben, pláne most, a frankofón csúcstalálkozó idején. Ilyenkor a francia nyelvű országok vezetői találkoznak, hogy politikai témákat vitassanak meg. A helyszín ezúttal éppen Kinshasa, így a várost ellepték a gépfegyveres katonák, és minden sarkon, páncélöklön támaszkodó alakulatokat látni. Mivel éppen most érkezett az országba Francois Holland, a frissen megválasztott francia elnök, az útlezárások miatt néhány kollégám a város másik felében rekedt. Iszonyatos feszültség érezhető a városban, és fehéreknek kijárási tilalmat rendeltek el. Sajnos a lázadók megjelenésére is számítani kell, akik nem éppen politikai eszközökkel, és nem tárgyalótermekben akarják majd érvényesíteni akaratukat.

▲ *A labda a mindenük*

Nem tudom, hogy ennek köszönhető-e, de több atrocitás is ért bennünket a hétvégén. Szó szerint megkergetett minket, egy borzalmas testi fogyatékossgal rendelkező egyén. Rá pár percre egy fickó nyúlt a kollégám zsebébe, aki ráüvöltött, de csak agresszív vicsorgást kapott cserébe. Kirabolták úgy, hogy közben semmit sem tehetett. Velem verekedni akart egy fazon, de sikerült gyorsan leépítenem. A gyerekek szerencsére kárpótolnak minden sérelemért. Volt néhány lukas órám, így vettem cementet, és egy félbevágott vizes ballonnól rögtönzött kőműveskanál segítségével, csináltam egy lépcsőt. Tanárok, diákok gyorsan használatba vették, és percenként jöttek a gratulációk. Fociztunk a kicsikkel, és a lányok megverték a fiúkat, amiből hatalmas meglepetés lett. Mikor közel harminc gyerek, a boldogságtól siki-tozva ölel meg egyszerre...

Nos, kell ennél több a megnyugváshoz? Nem hinném.

2012. október

Szerencsére minden komolyabb atrocitás nélkül lezajlott a Francophonia. Ismét béke és nyugalom uralkodik a városban. Lassan másfél hónapja vagyok Afrikában, és olyan sokat tanultam az életről, mint eddig még soha ilyen rövid idő alatt. Annyi érzés kavarg bennem, hogy előreláthatólag évekre fog telni, mire ezt a fél évet feldolgozom majd.

Az iskolai tevékenységekkel kapcsolatban írnék néhány sort. Mielőtt kijöttem, labdagyűjtést szerveztem otthon. Az emberek üzeneteket írtak a labdákra, és úgy küldték el őket általam. Szerencsére a projekt jól sikerült, és nagyon sok támogatóra leltem, akik szép, új labdákkal támogatták a kezdeményezésemet. Sikerült is összeszednem több mint 70 komoly foci- és kosárlabdát. Ezeket persze megkapták a gyerekek, és hatalmas siker lett belőle. El lehet képzelni, milyen képet vágtak a kölykök, amikor meglátták a szebbnél-szebb lasztikat. Mielőtt jöttem, az iskolának egy labdája sem volt. Szemégtolyókkal fociztak a kölykök a homokban, természetesen mezítláb. Rövid idő alatt hatalmas népszerűsége tettem szert, és a végére már a gyerekek az utcán kiabálták a nevemet. Elég fura érzés ez, de a projekt sikerességét dicséri.

A gyerekek többnyire csak fociznak, amin szerettem volna változtatni. Nekiveselkedtem, és néhány hét alatt sikerült összehoznom egy kosárpalánkot. Szinte azonnal használatba vették, és nagyon remélem, hogy sokáig örömet fog okozni nekik.

Rendeztem egy házi focibajnokságot, melynek győztese részt vehetett az alapítványunk által szervezett iskolák közötti bajnokságon is. A suliban hatalmas sikere lett a dolognak, és remek meccset vezethettem le. Csapatot formáltam a legjobb játékosokból, akik aztán megnyerték az iskolák közötti bajnokságot is. Mondanom sem kell, hogy milyen érzések szaladtak át rajtam a győzelem pillanatában.

Testnevelés órán azonban igyekszem a játékot háttérbe szorítani, és koordinált mozgásra bírni a gyerekeket. Remek felépítésüknek köszönhetően könnyedén megcsinálják a gimnasztikát, és a bemelegítő, nyújtó gyakorlatokat.

Nem rég nagy megtiszteltetés ért, hiszen az alapítványunk, általunk tüntette ki Kongó leghíresebb lelki pásztorát. Afrikában hatalmas szerepe van a hitnek, min-

▲ *Baruti Kasongo kitiintetése*

denféle társadalmi szinten. Vidéken még máig élnek törzsi vallások, melyek mágikus lényekről, boszorkányokról, szellemekről és sötét erőkről mesélnek. Azonban az ország nagy része római katolikus, és Kinshasában is ez a legelterjedtebb vallás. Vasárnaponként összegyűlnek az emberek, és hatalmas tömegben, sajátos hangulatban áldják az Urat. Mi is egy ilyen eseményen voltunk, ahol már türelmetlenül vártak bennünket a szín pompás ruhákba öltözött kongóiak. A helyszínen közel tízezer ember lehetett, és mikor színpadra hívtak bennünket, a tömeg áldást kért Istentől, hogy segítse utunkat Afrikában. Nagyon megható volt, ahogy a rengeteg asszony és gyerek, fejüket a földre hajtva imádkoznak.

2012. november

Sikerült betekintést nyernem a kongói bokszkultúrába is. Hatalmas tömeg egy utcán, és az üvöltözésből, lökdösődésből sejteni lehetett, hogy bunyó van a közelben. Mivel magam is hosszú időt töltöttem ringben, így látni akartam mi folyik ott. Öltönyös fehérként, a pusztá jelenlétünk úgy választotta szét a tömeget, mint Mózes a Vörös-tengert. Utat nyertünk a ringhez, ami maga az emberkupac volt. Mint a filmekben, az embertömeg örjögve kört formált, amiben a két harcos eszméletlen erővel ütötte egymást. A végeredmény TKO, az egyik fél nem tudta folytatni a küzdelmet. Többen üvöltöttek felém, hogy „mundele, gyere harcolj velem”. Annyira felpezsdült a vérem, hogy hezitálni kezdtem, mire a tömeg még jobban rákezdett a meggyőzésre. Öltönyben, fogvédő és kesztyű hiányában úgy döntöttem, hogy örületes veszélynek teszem ki magam, ha kiállok egy feketével a tömegben. Mellesleg egy AIDS-szel kiemelten veszélyeztetett ország utcagyerekeivel nem biztos, hogy jó ötlet összekapaszkodni vagy clinchelni. Elég egy kis repedés a szemöldökön, és máris megkapom e haláli „ajándékot”. Így a következő küzdelem kezdetét kihasználva, angolosan távoztam a heves közönség soraiból. Kicsit szégyelltem magam,

amiért „megfutamodtam”, ezért gyorsan rögtönöztem az iskolában egy bokszszá-
kot. Nagyon remélem, hogy az olyan hiperaktív gyerekeket, mint amilyen én is vol-
tam, le tudom majd csillapítani ez által. Mindenesetre nagy örömmel fogadták, és
megígérték, hogy a suliban nem verekednek többet. Nálam ez bevált, meglátjuk ők
mennyire tartják be a szavukat...

▲ *A harcművészet a fegyelem legjobb barátja*

Néhány nappal később egy kellemesebb helyre keveredtem, ami szépsége elle-
nére nem kevésbé hátborzongató hely volt, mint az imént említett „ember ring”.
A Lac de Ma Vallée tó, az egyik legszebb hely a közelben. Kinhasától néhány percre
autóval és egy csodálatos őserdei környezetben fekvő tavat csodálhattam meg. Min-
denhol bambuszok, indák, égig érő pálmák és furcsa madárhangok. Varázslatos
hely, de mégis szomorú emléket őriznek ez öreg fák lombjai. Harminc évvel ezelőtt
egy fiatal európai jött ide azzal az elhatározással, hogy tavat duzzaszt a helyi patak-
ból, és szállodát épít a partjára. Miután a tó elkészült, megkezdődött az építkezés
alappilléreinek elhelyezése. Ezt azonban a helyiek nem nézték jó szemmel, és egyik
este a férfire és családjára, valamint az ott dolgozó munkásokra támadtak. Megöl-
ték őket, a holttesteket pedig a tóba vetették. Az építkezés abbamaradt, és a pillérek
a mai napig beféjezetlenül merednek az ég felé.

Ha nem Kongóban lennék, ahol minden sarkon Kalasnyikovos feketék állnak,
azt mondanám kamu az egész. Mindenesetre hátborzongató volt ennek tudatában
körbesétálni a tavat, aminek hangulatát aligha tudnám máshoz hasonlítani.

Elérkezett a nap, amitől a legjobban féltünk. Az M23 nevű katonai szervezet
betört Goma városába, és elfoglalta azt. Ezrek kényszerültek menekülésre, és a har-

▲ *A szomorú oszlopok*

cok kiújultak. Ezzel egyidőben lázongások törtek ki Kinshasában is. Folyamatosan követtük az eseményeket, és elszörnyedve tapasztaltuk, hogy lényegében kisebb polgárháború várható az országban. Komolyan fontolóra vettük a hazamenetelt, hiszen már az ENSZ is felszólított bennünket, hogy ne nagyon mozduljunk ki, amíg nem csillapodnak a kedélyek. Mondanom sem kell, hogy álmatlan éjszakák következtek. Azonban néhány nap leforgása alatt nem történt semmi, így mi is folytattuk a munkánkat. Persze a feszültség érezhető volt mindenütt, de az élet nem állt meg.

2012. december

Mivel mára jobban megértem a helyiek nyelvét, így egyre többet tudok informálódni az itteni életről.

Kezdem megszokni a kongói életet, és már a vérnyomásom sem éri el a kétszázat, mikor kimegyek a boltba kenyérért. Szépen lassan betekintést nyerek a színpalak mögé, és feltárul előttem a szomorú afrikai valóság.

A minap az egyik „fiam” egy betonfal mögött bujkálva leste, hogyan tanulnak a többiek. Utcai ruhában volt, és nem értettem mit csinál. Odahívtam, és megkérdeztem, miért nem tanul a többiekkel? Ma focimeccs is lesz, és megígértem neki, hogy ő is játszhat majd. A válasz egyszerű volt. A családja nem tudja kifizetni a tandíjat, és hazazavarták a tanárok. Megkérdeztem mennyivel tartozik, és azt felelte, öt dollár kifizetése esetén már visszajöhet. Felment a pumpa, és bevittem a tanáriba! Kifizettem ezt a számomra csekélyke összeget, és bevittem az osztályába. A többiek a nyakába ugrottak, és megölelgették. A gyerek, ragyogó szemekkel nézett rám, de gombóccal a torkomban alig bírtam állni a tekintetét.

Elkezdődött a focimeccs, és sikerült nyerniük is. Azzal nem sokat aludtam. Pláne, hogy az éjszaka csendjét géppuskaropogás törte meg. „Biztosan csak a levegőbe lőttek” – nyugtatgattam magam.

▲ *A nevetés beragyogja mindazokat, akik látják*

Egy másik diákom és barátom anyukájától kaptam egy levelet, melyben az állt, mennyire örül neki, hogy a fiával barátkozom. Imádkozni fognak értem minden nap, hogy valahogy tudjak segíteni nekik. Az asszony özvegy, és egy kőfejtőben dolgozik. Lényegében nagy köveket ver szét apróbb kövekké. Egy kosárban a fejére teszi, és úgy viszi eladni. „Bűvös” napi öt dollárból tartja el magát, a barátomat André-t, és nyolc testvérét. Sajnos ez a szomorú valóság itt, és bárhogy is igyekszem, egyedül aligha tudok segíteni ezeken az embereken. Az éjszakáim egyre zaklatottabbá válnak. A nyitott ablakon beszűrődő hangokat hallgatva bámulom a moszkító hálót, és csak törölgetem az izzadtságcseppeket a homlokomról. Igyekszem elterelni a gondolataimat, de valahogy mindig megjelennek azok az apró fekete szemecskék. Legszívesebben mindenemet odaadnám, de meg kell állnom, különben testileg, lelkileg elnyel Afrika.

Sikerült eljutnom orvoshoz is, így megvizsgálták a véretem, hogy van-e benne valamilyen fertőzés, vagy vírus. Az eredmény negatív szerencsére, de az orvos elmondta, hogy folyamatosan ellenőrizni fognak a malária miatt. Most először rákérdeztem, hogy vajon mennyibe kerül a gyógyszer ellene. A válasz ismét az öt dollár volt. Az orvos rezzenéstelen arccal mondta, hogy sajnos itt nap mint nap halnak meg felnőttek és gyerekek, mert nem tudják kifizetni az orvosság árát. Hihetetlen, de ebben az országban alig van olyan anya, akinek ne temette volna el legalább egy gyermekét.

Tehetetlenül kell végignézniük, ahogy kisgyermekük örökre elalszik a kezükben... A temetések akár több napos virrasztással is járhatnak, és vidám énekszó szakítja meg néha a hallgatást. Igen, ők így vesznek búcsút szeretteiktől. Annak ellenére, hogy minden sarkon gyógyszertár van, rengeteg a beteg. Olyan külsejű embereket látok, hogy el sem merem mondani az olvasóknak.

Szerencsére több olyan szervezet is van, ami segítséget nyújt a rászorulóknak. Jelen van az UNICEF, a Vöröskereszt, az ENSZ és Magyarországról az Afrikáért alapítvány. Probléma világszerte ugyanaz, de Európával ellentétben, ezeknek az embereknek lehetőségük sincs javítani a helyzetükön.

Nagy meglepetésemre itt is van télapó, még ha az afrikaiak többsége azt sem tudja mi az a hó. Ráadásul ő fekete, hófehér szakállal. Lappföldet még hírből sem ismerik, és hogy miért van sapkában és kabátban 30 fokos hőségben, senkitől nem kaptam értelmes választ. A lényeg, hogy jön a fekete télapó és a Jézuska is. Szerencsére ő itt is fehér, és a karácsony is főként a szeretetről szól.

Sikerült látogatást tennem a helyi bonobó parkban is. Lényegében ezek a majmok hasonlítanak a csimpánzokhoz, de némelyik még inkább emberibb. Leültem a kerítés mellé, és néztem őket. Az egyik odajött hozzám, és leült velem szemben. Belemarkolt a földbe, és a képembe hajította. Mivel teljesen egyedül voltam, és senki nem látott, így gondoltam visszakapja a kis krapek. Nem túl barátságos látogató révén én is a képébe hajítottam egy marék homokot. Mire ő megint kontrázott. Ezt játszottuk egy darabig, míg egy idő után csak bambán néztük egymást. Úgy ültem, mint ő. Görnyedt háttal, kezem a lábam között. Mivel nem látott senki, elkezdtem makogni, és így elegyedni beszédbe vele. Valóban idétlenül viselkedtem, és ő csak értetlenül nézett rám, és fintorgott.

Egyre hangosabban vihogtam és huhogtam, de nem kaptam választ. Egyszerre az összes környéken lévő bonobó odaszaladt, és leültek eléem. Fotózni kezdtem őket, és már épp indulni akartam, mire az egyik felém tartotta a kezét, tenyérrel az ég felé. A majmok bolygója című filmből tudom, hogy ilyenkor mi a teendő. Félve végighúztam a tenyerem az övén, és csak bámultam őket. Nem tudom, mit mondhattam majomul, de a végére már úgy elfogadtak, hogy a kerítésen kidugott fekete kezecskék és lábacsák, félelem nélkül markolászták az ujjaimat. Időztem egy

„A minap az egyik „fiam” egy betonfal mögött bujkálva leste, hogyan tanulnak a többiek. Utcai ruhában volt, és nem értettem mit csinál. Odahívtam, és megkérdeztem, miért nem tanul a többiekkel? Ma focimeccs is lesz, és megígértem neki, hogy ő is játszhat majd. A válasz egyszerű volt. A családja nem tudja kifizetni a tandíjat, és hazazavarták a tanárok. Megkérdeztem mennyivel tartozik, és azt felelte, öt dollár kifizetése esetén már visszajöhet.”

▲ *A kongói gyerekanyák nem ritkák Kinshasában*

kicsit, és lassan tovább álltam. Igazán nagy élményt nyújtottak számomra ezek a pillanatok.

Egyszer hatalmas megtiszteltetés ért. A feketék haláluk jeléül a palánkért és a többi segítségért, bemerítettek. Ez egy keresztény adventista szertartás. Évente háromszor van ilyen, és még fehér emberrel soha nem tették meg itt ezt korábban. Ilyenkor az ember otthagyja bűneit a vízben, és megtisztulva új életet kezd. Megtörtént a bemerítés, és megszabadultam a bűneimtől. Egy méteres gödörbe kellett állnom, amiben víz volt. Hihetetlen érzés volt, amikor ruhástól teljesen ellepett a víz. Mintha Isten egy pillanatra csak rám nézett volna. A külvilág megszűnt létezni, és csak én voltam ott lent. Mikor felemelkedtem, új emberként néztem körül, és a sok fekete ámulva nézett és mosolygott. Nagyon furcsa érzés volt. Csak álltam ott és csupa boldogság vett körül. Mikor kiszálltam a mederből, mindenki gratulált, és az emberek nevettek, és elismerően bólogattak. Megfogták a kezemet, és sokan meg is öleltek. Áldozásként kenyeret és bort ittam, és így valóban befogadtam Jézust. A következő furcsa jelenet az volt, hogy egy pár napos csecsemőt tettek a kezembe, aki ragyogó szemekkel nézett rám. Én meg majdnem elbőgtem magam a meghiátságtól. A szertartás végén süteménnyel kínáltak, de én nem fogadtam el. Azt mondtam, új életem első cselekedete az lesz, hogy adjak,

nem pedig, hogy kapjak. Így is történt. Hazafelé bementem az egyik tanítványomnak a családjához. Tizen vannak testvérek, és az anyukájuk egyedül tartja el őket. Vittem nekik ajándékokat, aminek hatalmas sikere lett. Tényleg sikerült adnom, és most már valóban megkezdhetem új életemet.

Szóval Afrika teljesen átértékelte velem a dolgokat. Hihetetlen érzés, hogy szinte mindenről lemondtam, ami eddig boldoggá tett, és én mégis most vagyok a legboldogabb. Persze nagyon jól tudom, hogy ez nem lehet életcél számomra, és ha mindig csak adok, előbb-utóbb felkopik az állam. Azt sem szabad elfelejtenem, hogy szerencsére sokan szeretnek otthon, és várnak haza. Van egy otthoni életem is, amelyet folytatnom kell. Nyilván én is szeretnék családot, biztonságot, jólétet. Az itt eltöltött fél év alatt rengeteget tanultam, és szerintem mondanom sem kell, hogy kalandjaim töredékét sem tudtam leírni e sorokban. Azt kell, hogy mondjam, soha életemben nem betonoztam harminc fokban olyan szívesen, mint itt. Pláne, hogy még pénzt sem kaptam érte, de a lelki fizetségem hatalmas volt. Remélem sikerül valamit itt hagynom magamból, de az biztos, hogy Afrika örökre ott lesz az én szívemben. ☀

▲ *Barátságos kis bonobó*

MEDXPERT

Gyors. Pontos. Eredményes.

www.medxpert.hu/

A szerzőről

Kereskedelem és marketing szakos
hallgató
Budapesti Gazdasági Főiskola

About the Author

BA student in trade and marketing
Budapest Business School

superbaye@gmail.com

English Abstract

From the boxing ring to a school – A thai box fighter for the kids in DR Congo

I was a volunteer in a Congolese children's school and orphanage as part of a project managed by the Hungarian NGO, Foundation for Africa, supported by the European Voluntary Service (EVS). It is needless to say that I had many disappointments and nothing worked out as it was supposed to be. But this is exactly what I have learned in the ring: you have to hold on and carry on, no matter how many slaps you get in life. However, I have also learned how much a human life worth and that one can still smile despite the deepest poverty. Sometimes I feel I went back in time and I was in the middle ages. In most parts of the country there is neither electricity nor running water – not to mention sewage or paved roads. But despite all of these hardships if I had to characterise DR Congo I would say: no one has anything and still, everybody has what they need. There are unwritten rules which are obeyed by everyone. Africans can learn a lot from us, but we know nothing about human relations in comparison to them. But if we only pay a little attention, and learn from them, in a short period, we may have such a social life in Europe which we have never experienced before.

publikon
KIADÓ

www.publikon.hu

Teljes körű kiadási tevékenység
a kézirattól a könyvespolcig!

Jelentesse meg könyvét a Publikon Kiadónál!

OLCSÓ | MEGBÍZHATÓ | RUGALMAS | GYORS

KONGÓI KONTRASZTOK

TARRÓSY ISTVÁN

A sok hasonlóság közepette, melyeket a szubszaharai nagyvárosokat járók érzékelhetnek, az első szembetűnő jellegzetesség Kinshasában az utak mentén magasra felhúzott kőkerítések sora, tetejükön éles üvegdarabokkal vagy szögesdróttal, védekezés gyanánt az esetleges betolakodókkal szemben. Nem szabad e sokkal bezártabb utcaképen meglepődnünk: az itt élők hosszú évtizedekig kemény diktatúrák, háborúk és fegyveres konfliktusok elszenvedői voltak, házaikat, saját (sok esetben egyetlen) tulajdonukat így próbálják megvédeni. Az úthálózat a Kongó-folyó déli partján elterülő nagyobb lélekszámú és kiterjedtebb fővárosában (ez Kinshasa, a Kongói Demokratikus Köztársaság fővárosa, míg a folyó másik partján Brazzaville, a Kongói Köztársaság fővárosa található) afrikai inerciarendszerben meglehetősen jó, egyfelől köszönhetően a volt belga gyarmatosítóknak, ma pedig nagyban a növekvő kínai szerepvállalásnak. Ez utóbbinak egyik legfrissebb megnyilvánulása éppen a Kinshasán keresztül húzott tekintélyt parancsoló *boulevard* (sugárút) felújítása, melyet a Cinq Chantiers (öt építkezés) elnevezésű stratégiai infrastruktúrafejlesztési program fázisaként 2010-ben adott át a forgalomnak a 2007-ben tendergyőztes kínai cég. E fő közúti közlekedési tengelyhez kapcsolódóan további rekonstrukciók és bővítések várhatóak az elkövetkező évek során.

▲ A Június 30. (a kongói függetlenség napja) sugárút 1963-ban és 2012-ben
Forrás: www.delcampe.net és Tarrósy István

A Mwana Mboka által jegyzett népszerű blog is kiemeli: a további, elsősorban kelet-nyugat irányú fejlesztések elengedhetetlenek a város (és térsége) közlekedésének javítása, illetve a program keretében tervezett további fázisok, kiegészítő bővítések, felújítások hasznosulása érdekében.

„Nyitott ajtók politikája” a külföldi működő tőkének

A 2012 december közepén a kormányzat befektetés-ösztönzésért felelős szervénél, az ANAPI-nál (*Agence Nationale pour la Promotion des Investissements*) tett látogatásom során azon központi erőfeszítéseket firtattam, amelyek külföldi működő tőkét vonzhatnak be az országba. Tekintettel arra, hogy a világ e térsége a legkülönfélébb nyersanyagokban és ásványkincsekben igencsak bővelkedik (lehetne ezáltal a világ egyik leggazdagabb országa), természetes elvárás bármely hatalmon lévő politikus részéről (így a jelenleg is regnáló ifjabb Kabila elnöktől), hogy e kincsekhez hosszú távon ható működő források legyenek kapcsolhatók. Azáltal, hogy az ország a világ egyik legsérülékenyebb – a Foreign Policy és a Fund for Peace által évente közzölt rangsor szerint az egyik „legbukottabb”¹ – állama, fő problémaként a rossz kormányzást konstatálhatjuk. Theodore Trefon (2004)² után a Kongói Demokratikus Köztársaságot egy olyan „fekete lyuknak” minősíthetjük, amelyben a közszolgáltatások inkább utópiaként fogalmazhatók meg, valójában az állam sem regális, sem

▲ A grandiózus tervek egyik célterülete a Place de la Gare
Forrás: kosubaawate.blogspot.hu/2011/01/kinshasa-2010-boulevard-30-juin-comes.html

modern értelemben nem képes ellátni funkcióit. Miközben a helyzet tényleg e minősítéssel illelhető, a napi valóság némileg árnyalja a képet – és erre pontosan, komoly terep kutatásokat lefolytatva mutat rá Titeca és De Herdt (2011). Az Antwerpeni Egyetem kutatói tudományos cikkükben bemutatják, hogy e bukott szubszaharai államban (is) valahogyan mégis működnek a közszolgáltatások, jelesen az oktatás, melyet közelebbről vizsgáltak meg, ugyanis, ahogyan ők nevezik, a „valódi kormányzás”³ a napi élet velejárója – annak ellenére, hogy a központi kormányzat az állam egész területére vonatkozóan nem képes államhatalomként működni. A sok szereplőt felvonultató oktatási szektor izgalmas témát szolgáltat a kutatóknak, különösen akkor, amikor a magániskolák vonalán egy-egy igazán sikeres civil szervezetet lehet felmutatni példaként. (E cikkben a magyar Afrikáért Alapítvány e területen végzett sikeres tevékenységére kívánok utalni a későbbiekben.)

Az ANAPI végrehajtja a kormány által meghirdetett „nyitott ajtók politikáját”, és akár a nyolcadik mobilszolgáltatót is beengedi – a piac óriási, bőven adódik a lehetőség a sikeres befektetésre. Amire igazán számít: a képesség, hogy a működő tőkét az arra leginkább „rászoruló” szektorokba tudja bemozgatni, illetve a befektetések ösztönzésével olyan kormányzati bevételeket/forrásokat generálhat (vagy éppen szabadíthat fel), amelyeket e szektorok, így az oktatás, az egészségügy, a fizikai infrastruktúra fejlesztésére fordíthat. A nagyjából 74 millió főre rugó populációval rendelkező Kongói Demokratikus Köztársaságban jelenleg a teljes beiskolázottsági ráta⁴ kicsit több mint 50%-ot mutat – azaz vitán felül álló módon még hosszú évekre mérvadó feladatterületet jelöl ki az oktatás fejlesztése. Mindezek mellett, az elmúlt pár évben láthatóan fokozatosan emelkedő tendenciát mutat a befektetések volumene, 2009-ben közel egy milliárd amerikai dollárra rúgott,⁵ melyet a 21. század második évtizedében sokszorosára kíván növelni a kongói állam. Ahhoz, hogy hosszú távú partnerségekre legyen képes a kongói kormányzat a vele együttműködni igyekvőket sarkallni, garantáltan nyugodt(abb), politikailag, gazdaságilag kiszámítható(bb), biztonságos(abb) környezetet kell tudnia kialakítania, egyben garantáltan fenntartania.

Ez Kongó esetében egyáltalán nem triviális, ugyanis az 1960-ban függetlenségét a belgáktól elnyert állam az elmúlt évtizedekben folyamatos fegyveres konfliktusokat, háborúkat élt meg. E cikk megjelenésekor még mindig zajlik az északkelet-kongói térségben a 2012 vége felé újra fellángolt a 2004 óta szinte folyamatos

„Theodore Trefon (2004) után a Kongói Demokratikus Köztársaságot egy olyan „fekete lyuknak” minősíthetjük, amelyben a közszolgáltatások inkább utópiaként fogalmazhatók meg, valójában az állam sem regális, sem modern értelemben nem képes ellátni funkcióit. Miközben a helyzet tényleg e minősítéssel illelhető, a napi valóság némileg árnyalja a képet.”

konfliktus, melynek „eredményeként” több tízezer embernek kellett ismét elhagynia otthonát, elveszítenie családtagját, rokonát. Joggal tehetjük fel tehát a kérdést: hogyan lehet képes a kongói kormányzat a külföldi tőke becsábítására miközben párhuzamosan háborút folytat az északkelet-kongói hadurakkal? Hogyan garantálhat elegendő biztonságot (politikai, jogi, gazdasági értelemben, ezáltal a megtérülést illetően) egy olyan kormányzat, amely nem képes egyébként saját területének teljes kiterjedtségében kézben tartani a rendet? Az ANAPI-nak egyfelől nincs könnyű dolga, másfelől azonban az ország kincseit könnyedén tudja bemutatni a világnak, és ezáltal partnerségeket indítani.

Tett és pénz – Pénz vs. tett?

Ahogy más szubszaharai (és általában „déli”, azaz fejlődő) területek jövője szempontjából fontos a tőkebefektetés, úgy Kongónak is létkérdés ennek megsokszorozása. Azonban nem csupán a befektetés, a pénz, a (főként) külföldi tőke jelenléte, beáramlása alapvető, hanem sokkal inkább a tenniakarás és a valódi tett, mely sok esetben humanitárius, önkéntes munka formájában képvisel maradandó értéket. Mindez különösen akkor érhet célba, ha a helyiek bevonását, a helyi közösségek részvételét mozdítja elő – csak ekkor lesz valóban maradandó! Végtelenül leegyszerűsítve: pénz nélkül nem megy, de csak a pénzre „hajtvá” sem, ugyanis a helyi társadalmat bevonásra kell ösztönözni, és a saját tett fontosságát érezni és érteni képes fogékonysághoz szükséges hozzásegíteni, a hosszú távon látható valódi fejlődés érdekében.

Minden szektor közül az oktatás, azon belül is a felsőoktatás fejlesztése kulcsfontosságú. Ezt illetően több kapcsolódó kérdés is felmerül: elsődlegesen a szektor lehetséges hozzájárulása a kontinens gazdasági növekedéséhez és általában a fejlődéshez.⁶ Ezzel kapcsolatban is hangsúlyt kap a régiós keretekben történő fejlesztések

▲ Az ANAPI kinshasai központjában 2012 decemberében. Fotó: Nyitrai Miklós

▲ *A Kinshasai Egyetem központi épülete, mely a Rektori Hivatalnak is otthont ad. Fotó: Nyitrai Miklós*

sora, valamint a külső források, támogatások, a már említett tőkepénzek megfelelő becsatornázása, melyről több szerző meglehetősen negatívan, de mindenképpen kritikusan nyilatkozik.⁷ Vitán felül állítható, hogy a felsőoktatás „birtokában van” az a potenciál, amellyel a „belőle kikerülőknak” a jobb élet reményében vetett hitet erősíti meg, hozzásegítve a diplomával rendelkezőket az ennek eléréséhez szükséges megfelelő munkahelyekhez. A hurráoptimizmus helyett azonban az arab tavasz eseményei arra irányították rá az afrikai államok közvéleményének figyelmét, hogy a szociális feszültségekkel terhes, sok esetben örökölt szerkezeti gyengeségeket magukkal cipelő, máig az adósságszpirál gyötrelmeit átvészalni igyekvő afrikai társadalmak nem képesek megfelelő mennyiségű és minőségű munkát kínálni a felsőfokú diplomákkal rendelkező fiataljaik számára. Amellett, hogy e probléma gyökere mégiscsak a kontinens országainak gazdasági küzdelmei körét jelenti, a felsőoktatás kapcsán felmerül a képzési programok relevanciájának, a munkaerőpiac kívánalmainak megfelelő programok meglétének kérdése is. Miközben az afrikai országok kormányai azon dolgoznak, hogy az oktatási szektort a lehető legjobban megnyissák, kiterjesszék a társadalom különböző csoportjai, rétegei számára – az írástudók arányának és a teljes beiskolázottsági rátának növelése a cél –, meg kell küzdenek azzal a helyzettel, hogy nincs megfelelő oktatási infrastruktúrájuk, valamint a fenntartható működés feltételei sem garantáltak hosszú távon. Minden afrikai ország vezetése, és a kontinens szervezetének tekinthető Afrikai Unió is egyet tud abban érteni, hogy az éves költségvetések számottevő részét kell oktatásra, azon belül is egyre inkább felsőoktatásra, kutatásra, valamint innovációra és K+F-re, – melyben az egyetemek szintén érintettek (lehetnek) – fordítaniuk annak érdekében, hogy a hosszú távú afrikai fejlődés elérhetővé váljon. Mindehhez pedig a különböző felsőoktatási rendszerek összhangját, a programok harmonizációját, az elismertetések és minőségi elvárások közelítését meg kell oldania az afrikai országok közösségének.

1954-es alapítását követően a később Université de Kinshasa nevet felvevő (Interneten: www.unikin.cd) egyetemre az 1980-as évekig egyszerűen özönlött a nemzetközi támogatás, nem csupán a belga kormány (amely még a függetlenség elnyerése előtt is presztízis kérdésnek tekintette az egyetem fenntartását), hanem több neves alapítvány, így a Ford Foundation, vagy éppenséggel az Amerikai Egyesült Államok segélyezési-fejlesztési programja (USAID) folyósított komoly donációt. A ma 10 karral és számos kutatóközponttal rendelkező regionális hírű egyetemen (itt építették meg többek között Afrika első nukleáris reaktorát) 30 ezer diák tanulhat.

A nemzetközi kapcsolatokat kutató és oktató Labana Lasay'abar professzor, aki egyúttal az egyetem rektora szintén a kapcsolatépítés híve – szeretné előmozdítani, hogy csereprogramok intézményesüljenek egyeteme és az érdeklődő partnerintézmények között. Az egykor neves egyetem – hasonlóan sok más afrikai felsőoktatási intézményhez – reputációja és a minősített rangsorokban előkelőbb helyek vissza- és megszerzését tűzte ki célul.

A felsőoktatásba való bejutáshoz azonban több lépcsőt meg kell másznia az afrikai fiataloknak is – legalábbis egy szinte „kiváltságos” szűk rétegének. A Kongói Demokratikus Köztársaságban példaértékű hozzájárulást nyújt ehhez egy magyar

◀ Kisiskolás a College Othnielben. Fotó: Tarrósy István

civil szervezet, mely több mint tíz éve Kinshasa egyik nyomornegyedében iskolát és árvaházat működtet *College Othniel* néven. Az Afrikáért Alapítvány kongói származású vezetője, France Mutombo szerint „az itt tanuló gyerekek az átlag kongói iskolához képest jobb körülmények között tanulhatnak és sajátíthatnak el néhány szakmát, például ruhatervezést vagy pincérkedést, ugyanis külön számítógéptermük van, és félévente magyar önkéntes fiatalok foglalkoznak velük, angol nyelvet oktatnak, számítástechnikát, különféle sportokat, környezeti kultúrát tanítanak nekik, korrepetálják őket francia nyelvből, és mindeközben saját (európai) kultúrájukból adnak át olyan tudásokat, tapasztalatokat, amelyek segítségével a gyerekek többek lehetnek, jobb életük lehet nekik is, családjaiknak is. Ez egy szemléletformáló miszsió – a helyi gyerekek és az önkéntesek részéről egyaránt.”

Ifjabb Kabilával vagy egy másik elnökkel lehet jobb?

Ha további kontrasztokat szeretnénk felsorolni, mindenképpen meg kell említenünk a vidék és a város, az urbanizálódó környezet közötti hangsúlyos szakadékot, illetve a társadalom nagyon kis szelétét kitevő nagyon gazdag és a többséget alkotó nagyon szegény réteg közötti távolságot. Ugyan felbukkanóban, növekedőben van egy helyi viszonyok között „középnek” nevezhető társadalmi réteg, de komoly jelenlétéhez és tematizálási potenciáljához még erősödni kell (viszont nem elhanyagolható egy politikai erő számára sem).

2011 decemberében olyan választáson „nyert” újabb terminusra mandátumot Joseph Kabila elnök, amelyet valójában minden afrikai és nemzetközi megfigyelő nem tisztának, megkérdőjelezhetőnek minősített. Kabila igazából a fővárost tudja a kezében tartani, más tartományok „felett” nem képes diszponálni. Kinshasában viszont a hétköznapi emberek jelentős része elismeri az általa végrehajtott reformok, fejlesztések sikereit (például, hogy nőtt a közbiztonság, javult a közlekedési infrastruktúra). Kabila szűk táborra stabil, de az ország más térségeiben az ellenzék politikussai képesek a mobilizációra (az már más kérdés, hogy képesek-e összefogni az elnök megdöntése érdekében – eddig nem). Ki lehetne jó, vagy a jelenlegi rezsimhez képest jobb a kongói emberek számára? A legutóbbi választáson harmadik helyet megszerző, egykori Kabila-barát, mára politikai ellenfél Vital Kamerhe – mélyinterjú során – ugyanazokról az elképzelésekről tett tanúbizonyságot, melyekkel az eddigi valamennyi kongói diktátort nyugodtan jel-

„A felsőoktatásba való bejutáshoz azonban több lépcsőt meg kell másznia az afrikai fiataloknak is – legalább is egy szinte „kiváltságos” szűk rétegének. A Kongói Demokratikus Köztársaságban példaértékű hozzájárulást nyújt ehhez egy magyar civil szervezet, mely több mint tíz éve Kinshasa egyik nyomornegyedében iskolát és árvaházat működtet *College Othniel* néven.”

lemezhettük...bár, személyisége végtelenül megnyerő, argumentációja (angol nyelven is) meggyőző, mégis a különbség a Kabila-stílustól, a vízió az emberek jobbléte érdekében nem olyan átütő. A Kongó-folyó vizének hasznosítására azonban már van terve: Csádnak adna belőle vezetéken keresztül, cserében a csádiak olajáért. És ez hozná el a jobb életet a kongói embereknek? ☀

◀ *Vital Kamerhe, a Kongói Nemzeti Unió (UNC) párt elnöke, a Kongói Demokratikus Köztársaság volt parlamenti elnöke, ex-miniszter elképzeléseit részletezi egy „jobb Kongó” érdekében*

Fotó: Nyitrai Miklós

Jegyzetek

- 1 A bukott állami index (Failed State Index – FSI) a Kongói Demokratikus Köztársaság esetében 2012-ben: 111,2 a maximálisan adható 120 pontból. Ezzel a világ második legbukottabb állama (Szomália mögött). Forrás: ffp.statesindex.org. Általában a bukott államokról ld. Búr Gábor (2006): Gyenge államok és államkudarok Afrikában. In: Marton Péter (szerk.): Államok és államkudarok a globalizálódó világban. Teleki László Intézet Külpolitikai Tanulmányok Központja, Budapest. (e-book); Búr Gábor (2009): Államkudarok Afrikában, valamint és Benkes Mihály (2009): Az afrikai államiság természete és a nemzetközi rendszer. In: Csizmadia Sándor – Tarrósy István (szerk.): Afrika ma. Tradíció, átalakulás, fejlődés. Publikon Kiadó, Pécs. pp. 75–91. és pp. 29–59.
- 2 Trefon, Theodore (2004): *Reinventing Order in the Congo: How people respond to state failure in Kinshasa*. Zed Books, London.
- 3 Titeca, Kristof – De Herdt, Tom (2011): *Real Governance Beyond the ‘Failed State’: Negotiating Education in the Democratic Republic of the Congo*. African Affairs. Vol. 110, No. 439. pp. 213–231.
- 4 A UNDP Human Development Report legfrissebb országstatisztikája alapján. Ezen indikátor, azaz a kombinált teljes beiskolázottság az oktatásban valójában ezt takarja: kortól függetlenül az alap-, közép- és felsőoktatásban tanulók összesített létszáma az elméletileg iskoláskorúak vélt populációhoz viszonyítva mindhárom szinten (%-ban). Forrás: <http://hdrstats.undp.org/en/indicators/105906.html>
- 5 Az Afrographique (2009) forrásai, valamint a data.worldbank.org adatai alapján.
- 6 Ld. részletesen kibontva e témát a következő tanulmányban: Tarrósy István – Suha György (2013): Afrikai felsőoktatási harmonizáció a fejlődés érdekében. Polgári Szemle. 2013 márciusi szám (elfogadott kézirat, megjelenés alatt)
- 7 Erdősi Ferenc (2012a): A regionális integrációk és Afrika fejlődése. Területi Statisztika. Vol. 15. (52.), No. 5. pp. 492–511.; Erdősi Ferenc (2012b): Szinergiakeltés vagy látszatcselekvés? Az afrikai regionális integrációk problémái. Tér és Társadalom. Vol. 26., No. 2. pp. 57–72., valamint Suha György (2009): Janus-arcú nemzetközi segélyezés. In: Csizmadia Sándor – Tarrósy István (szerk.): Afrika ma. Pécs: Publikon Kiadó. pp. 207–215.

English Abstract

Congolese contrasts

Based on field research in the Democratic Republic of the Congo (December 2012), the author collects a number of contrasts that characterise one of the richest, and at the same time, poorest countries of the world. The DR Congo has an abundant wealth in natural resources, which both the major powers and the emerging economies aspire for, but bad governance makes it difficult to utilise its assets to spread 'society-wide repercussions', and to contribute to a better life for the public at large. Naturally, the political heritage is a great challenge to overcome for any new leader, and on a daily basis 'real governance' can make things work anyhow, but who and how will make a real change for the long run? While looking at Congolese contrasts more closely, we can get more puzzled about the future...Cannot we?

A szerzőről

PhD. (politikatudomány)

Afrika-kutató, egyetemi adjunktus

Pécsi Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

About the Author

Ph.D. in Political Science

Africanist, assistant professor

University of Pécs

Faculty of Humanities

tarrosy.istvan@pte.hu

A VÁGYAIK ugyanazok...
...a lehetőségeik NEM!

1%

Tanítónéni,

mérnök,

orvos szeretnék lenni!

Afrikaért Alapítvány
Segíteni kiváltság!
www.afrikaert.hu

Adószámunk:
186 96 169-1-43

Afrikai mesék

A Szerengeti földje

Mhagama Péter

Mhagama Péter

Afrika mesék – A Szerengeti földje

Az oroszlán, a majom és a hiéna áll ennek az eredetileg szuahéli nyelven íródott, először Magyarországon megjelenő mesekönyvnek a középpontjában.

Mhagama Péter meséi a varázslatos Szerengeti földjén játszódnak, a Kilimandzsáró mellett, s a három összefüggő történet az itt élő állatok mindennapjainak egy-egy epizódját meséli el.

„Az állatok királya éktelen haragra gerjedt, amikor megtudta, hogy a hiéna túljárt minden őr eszén. Nem volt több ötlete, hogy hogyan lehetne tetten érni a hiénát víztolvajlás közben, hogy példásan meg lehessen büntetni. A bölcs király tudta, hogy a helyszínen kell elfogni a tolvajt a bizonyítékokkal együtt. Épp ezen gondolkodott, amikor betoppant hozzá barátja, a majom, hogy segítsen a hiéna megbüntetésében.”

Keresse a kötetet az Alexandra Könyvruházakban,
a független könyvesboltokban és az internetes portálokon
vagy rendelje meg a Publikon Kiadótól a www.publikon.hu oldalon.

„MOBILROBBANÁS” AFRIKÁBAN A KORUNKBELI TELEFONELLÁTOTTSÁG

ERDŐSI FERENC

Bevezetés

Korábbi cikkeimben (Erdősi 2012a, 2012b) vázoltam az Afrika távközlésében a 21. századig végbement fejlődést. A közel másfélszáz évet átfogó időszak meghatározó technológiája a vezetékes (hang-, írás- és állókép-) átvitel volt, melynek elterjedését nemcsak a hálózati infrastruktúra igen magas költsége, hanem (az oly gyakori fegyveres konfliktusok, sőt a vandalizmus során számtalanszor megtapasztalt) fizikai sérülékenysége is lassította. Nem is volt képes Afrika a világviszonylatban messze legrosszabb pozícióján javítani, sőt helyzete viszonylagos értelemben tovább romlott a telefóniában.

Új helyzet állt elő az 1990-es évek derekáig Afrikában még csak szórványosan megjelenő, századunk elejétől pedig robbanásszerűen terjedő vezeték nélküli (cellás) mobiltelefon szolgáltatások előnyeinek értékesülésével. A mobilhálózat (gyakorlatilag a térerő) által elért népességszámot és penetrációt tekintve is a mobil a századunk elejére felülmúlta a vezetékes telefont. Korunkban pedig a mobil egyetlen világrészen sem ért el olyan (Európából nézve) hihetetlenül magas részarányt a távbeszélésben mint éppen a minden tekintetben legelmaradottabb kontinensen. E paradoxon elegendő (alap) ahhoz, hogy joggal beszélhessünk „afrikai csodáról”. Miután a műszaki innovációkat értelemszerűen aligha közelíthetjük a misztikum oldaláról, sorba vettük azokat a reál hatótényezőket, melyek közrejátszottak a mobiltelefonia hatványszerű növekedésében és meghatároztuk a legfontosabb tényezők súlyát is ebben az egyedülálló folyamatban.

1. Afrika pozíciójának alakulása a távközlési/infokommunikációs szolgáltatások terén

Afrikának a világ távközlésében (a többi világrészhez mérten) elfoglalt helyét

- részben statikusan, azaz egy adott időpontra vonatkozó részarányai alapján,
- részben dinamikájában, folyamatában vizsgáljuk, azaz a pozíció időbeli változását elemezzük a fő szolgáltatásokra vonatkozóan az 1. táblázatba szerkesztett adatok alapján.
- Afrikában 1980-ban a világ népességének a 10,6%-a élt, ezzel szemben a világ vezetékes telefonjaiból mindössze 1,1%-kal részesedett. 2010-ben az időközben egymilliárd főre szaporodott (a világ 14,3%-át kitevő) afrikai népesség penetra-

cióban mért (a száz lakosra jutó) fixtelefon-ellátottsági szintje még a három évtizeddel korábbit sem érte el. A gyarmati korbeli igen erős elmaradottság a vonalas telefóniában nagymértékben ösztönözte a későbbi fejlesztésekben a kevésbé beruházás igényes cellás mobil távközlésre való összpontosítást. Olyannyira, hogy az időközben bekövetkezett „mobilrobbanás” következtében az afrikai mobil-előfizetők 2010-ben már 7%-kal részesedtek a globális állományból. Tény, hogy ez az imponálónak tűnő arány is csak arra elég, hogy az igen gyorsan szaporodó afrikai népesség mobilellátottsága mára elérje a világátlag felét. Kimondottan a mobilellátottságban *Afrika 2007-től lépést tart a világátlag növekedési ütemével* és bár a gazdasági világválság hatására üteme némileg lassult, a mennyiségi növekedés dinamikája még *korunkban is valamivel meghaladja a világátlagot*. 2012-ben a kontinens átlagában 55%-ot ért el a penetráció (a 2005. évi 12,2%-kal szemben), azaz meghaladta a Kelet-Európára a 2000-es évek elejére jellemző értéket (1. táblázat).

Nincs még egy olyan világrész, ahol a mobil- és a vonalas penetráció (a teledensity) aránya századunk első évtizedeiben a 2000-es évek elejétől oly gyors és folyamatos növekedést ért volna el (abszolút és viszonylagos tekintetben egyaránt), mint Afrikában. Ráadásul 2010-ben a vonalashoz képest már bő 25-ször több mobil-előfizetője volt Afrikának! Ehhez fogható mértékű „mobiltúltengés” egyetlen kontinensen sem állt elő (2. és 3. táblázat). A mobil főlénye a szélessávú technológiában is megmutatkozott: 2010-ben a vezetékes fővonalak 0,2%-a, a mobilszolgáltatások 3,6%-a volt szélessávú, ugyanakkor a vezetékes szolgáltatások szélessávúsításában még igen nagy a lemaradás. (Összehasonlításként: a szélessávú fix telefonok penetrációja világátlagban 7,6%, a posztszovjet FÁK-térségben 8,3%.) A mobilban rejlő szolgáltatási lehetőségek széles skáláját a kevésbé képzett lakosságú, elmaradott országokban jóval kisebb mértékben használják ki, mint a fejlett országokban. A mobil szerepe a nemzetközi beszélgetésekben (a vonalas telefonbeli ellátottság alacsony szintje miatt) már 2000-ben valamivel meghaladta a világátlagot (4. táblázat).

2. A mobil súlya Afrika teljes telefonellátottságában és a teledensity területi különbségei 2010-ben

Afrikában ugyan egyre több helyen lehetővé válik a korábban vezetékes távbeszélőhöz kötött szolgáltatások (így pl. az internet, az adatforgalom) egy részének a mobil-rendszereken való elérhetősége, a vezetékes telefon (speciális) használati értéke még nem devalválódott. Az előzőekben bemutatott folyamat következtében azonban *az igen erőteljes helyettesítő szerep révén a mobil ma valamennyi országban a teljes (a teledensity) penetrációból meghatározó mértékben részesedik* (5. táblázat). A mobil részarányának alsó határa ugyan 59,9% (Reunion – annak ellenére, hogy Franciaország külső részeként e szigeten az EU távközlési szabályozás érvényesül), melyet három „háromnegyedes” (Mauritánia 75,1%, Eritrea 75,5%, Zöldfoki-szigetek 76,6%) követ, viszont az országok nagy többségére a 90%-ot jóval meghaladó értékek jellemzők, a legmagasabb arány (Guineában) pedig eléri a 99,7%-ot.

Világországok	1980		1990		1994		2000		2005		2010	
	vezeték %	mobil %	vezeték %	mobil %	vezeték %	mobil %	vezeték %	mobil %	vezeték %	mobil %	vezeték %	mobil %
Európa	43	-	40	35,2	39	27	34	29	26,0	33,1	23,4	25
Észak-Amerika	27	-	26	50,4	26	48	22	29	23,5	10,9	23,0	20
Latin-Amerika	4	-	6	2,5	7	4	8	9		10,7		
Ázsia-Óceánia	21	-	24	11,8	24	20	31	30	48,3	38,1	52,0	44
Afrika és Közép-Kelet	5*	-	4*	0,1**	4	1	5	3	2,2**	7,2*	1,6**	9**
Világ	100	-	100	100,0	100	100	100	100	100,0	100,0	100,0	100
Az előfizetők száma összesen, millió	340	-	503	2,3	652	55	950	580	1160	2140	1020	5330

1. táblázat. A vezetékes (fix) és mobiltelefon-előfizetők világrészenkénti megoszlásának alakulása, 1980–2010

* Az 1980. évből 1,1%, az 1990. évből 1,7% jutott Afrikára

** Csak Afrika részaránya, a Közép-Keletet itt Ázsiához sorolta a statisztika

Forrás: ITU, Yearbook of Statistics és TeleGeography adatokból számította és összeállította a szerző

Világországok	Penetráció		Szelesség, %*
	fix	mobil	
Európa	40,7	119,5	41,3
Amerika	29,5	103,3	24,1
FÁK	26,2	143,0	11,2
Ázsia és Óceánia	13,6	73,9	7,4
Arab országok	9,8	96,7	10,2
Afrika	1,6	53,0**	2,5
Világ összesen	17,2	86,7	12,6

2. táblázat. A fix- és mobilpenetráció (előfizető/100 lakos), valamint a szélessávú szolgáltatások százalékos aránya világrészenként 2010-ben (illetve 2011-ben)

* A fix és mobil-előfizetők együttes állományából számítva.

**2011 szeptemberében elérte a 62%-ot.

Forrás: ITU World Telecommunication / ICT Indicators database.

Világországok	Mobil-előfizetők a fixtelefon-előfizetők %-ában										
	1990	1995	2000	2003	2005	2010	2011				
Európa	1,8	9,5	86,4	146,1	206,3	340,1	360,8*				
Észak-Amerika	3,9	20,5	57,0	76,7	154,7	103,8	361,6				
Latin-Amerika	0,5	8,6	82,2	134,4		567,1					
Ázsia	1,3	12,0	72,3	120,2	146,7	489,2	566,9				
Óceánia	2,5	24,1	82,2	124,3	165,4	598,7					
Afrika	0,2	5,2	83,6	212,5	422,0	2561,5	3608,3				
Világ összesen	2,2	13,1	74,5	122,5	171,6	518,6	542,4				

3. táblázat. A mobiltelefon-előfizetők arányának növekedése világrészenként, 1990–2011
*4 FÁK-országokkal együtt

Forrás: ITU és European Mobil adatokból számította és összeállította a szerző.

Földrész	Mobilról induló beszélgetések száma alapján, %	Mobilon befejezett beszélgetések száma alapján, %
Afrika	19	21
Latin-Amerika	20	10
Észak-Amerika	2	3
Ázsia/Pacifikum	22	21
Európa	22	30
Világátlag	15*	21

4. táblázat. A mobiltelefon részesedése a nemzetközi távbeszélő-forgalomból világrészek szerint 2000-ben

* 1998-ban még csak 7% volt

Forrás: www.telephonyonline.com közli a TeleGeography 2000, p. 154.

[Frissebb adatok nem állnak rendelkezésünkre, de nagy valószínűséggel azóta tovább növekedett a mobil szerepe a nemzetközi kommunikációban.]

A bárminemű telefontal legkevésbé ellátott összefüggő régió a kontinens észak-keleti kiszögélése („Afrika szarva” – Eritrea, Etiópia, Szomália, Dzsibuti), továbbá a tengerektől távoli, lelegelesettebb belső országok (Közép-afrikai Köztársaság, Burundi, Ruanda, Mali), melyek a világpiacon csak a parti országokon át vezető (időnként politikai okok miatt szünetelő), a kereskedelmet súlyos költségekkel terhelő tranzitszállítások révén képesek elérni (1. ábra). Valamennyi közül Eritrea tűnik ki a kifejezetten anakronisztikusan alacsony (3,3%) teljes penetrációjával. Az utóbbi évekbeli mobilhálózat-építés lassúságára utal, hogy még a nagyon kevés teljes előfizetői állománynak is egynegyede a vezetékesre jut.

A másik szélsőséget az afrikai viszonyok között nagyon és kiemelkedően magas teledensity szintet főként a turizmusból nagy bevételre szert tevő kicsiny óceáni sziget-országok (Seychelle, Mauritius, Réunion stb.) érték el. Nem sokkal maradnak el tőlük a népességszámhoz képest aránytalanul nagy ásványnyersanyag- és fakivitelből meggazdagodottak (Botswana, Gabon, Mauritánia, Egyenlítői Guinea), továbbá a kontinens legiparosodottabb és egyben a legfejlettebb gazdasággal rendelkező, középhalmi pozícióra eredményesen törekvő országa, a Dél-afrikai Köztársaság, valamint Észak-Afrika részben ásványi nyersanyag/energiaforrázó-kivitelből, részben turizmusból tekintélyes bevételekre szert tevő országai (Marokkótól Egyiptomig).

Az 5. táblázatból és a 2. ábráról kitűnik, hogy valamennyi teledensity kategóriában a fajlagos GDP értékei az országok között sokkal (esetenként nagyságrenddel) nagyobb mértékben ingadoznak, mint maguk a teledensity értékek, azaz a mobilrészarányok közötti különbségek a legtöbb esetben nem érik el a teledensity értékek közöttieket.

„A mobilban rejlő szolgáltatási lehetőségek széles skáláját a kevésbé képzett lakosságú, elmaradott országokban jóval kisebb mértékben használják ki, mint a fejlett országokban.”

Ország	Teljes penetráció (teledensity)	Ebből a mobil részaránya %	GNI	GDP		
			USD/lakos			
			(1)	(2)	(3)	(4)
<i>a) Rendkívül alacsony (<20) penetrációjúak</i>						
Eritrea	3,3	75,5	275	681	1000	545
Közép-afrikai Köztársaság	4,3	91,9	399	745	1198	765
Etiópia	5,9	83,7	243	1016	4567	1009
Szomália	8,9	89,1	402	614	832	840
Burundi	9,9	96,6	125	411	739	399
Kongói Demokratikus K.	15,1	99,5	115	328	774	335
Niger	18,2	97,6	300	755	872	705
Comoro	18,5	82,7	720	1002	1660	1185
Malawi	19,0	93,9	248	827	596	876
<i>Különbség % *</i>	<i>580,0</i>	<i>132,0</i>	<i>630</i>	<i>310</i>	<i>766</i>	<i>354</i>
<i>b) Nagyon alacsony (20,0 – 30,0) penetrációjúak</i>						
Dzsibuti	22,1	89,1	1019	2555	2070	2309
Sierra Leone	23,4	97,4	307	807	903	825
Burkina Faso	25,1	95,6	459	1360	1284	1260
Libéria	25,6	99,0	312	392	1003	405
Ruanda	26,5	98,0	341	1217	1300	1194
Csád	28,0	95,7	660	1698	1519	1327
Mali	28,6	97,7	576	1252	1154	1057
Mozambik	29,2	98,4	367	1010	1389	934
<i>Különbség %</i>	<i>132</i>	<i>111</i>	<i>331</i>	<i>652</i>	<i>229</i>	<i>570</i>
<i>c) Alacsony (30,1– 40,0) penetrációjúak</i>						
Zimbabwe	30,2	89,4	1100	434	2607	2500
Madagaszkár	31,5	97,1	397	911	905	989
Uganda	31,7	97,8	401	1241	1700	1249
Zambia	33,7	98,0	927	1512	931	1550
Szudán	38,0	97,6	1151	2491	2522	2239
Bissau Guinea	38,9	99,3	255	1084	736	1083
Togo	39,5	93,1	415	858	1700	881
<i>Különbség %</i>	<i>131,0</i>	<i>111,0</i>	<i>451</i>	<i>574</i>	<i>354</i>	<i>254</i>
<i>d) Közepes (40,1– 55,0) penetrációjúak</i>						
Kamerun	42,9	96,6	1109	2170	2421	2223
São Tomé és Príncipe	45,5	91,9	919	1881	1266	1880
Tanzánia	45,5	98,9	408	1413	723	1423
Nigéria	50,1	98,2	1123	2422	1188	2365
Kenya	53,7	98,4	714	1662	1445	1621
Kongói Köztársaság	54,2	98,7	2153	4427	3919	4532
Lesotho	54,4	97,1	823	1299	2113	1598
<i>Különbség %</i>	<i>127,0</i>	<i>108,0</i>	<i>528</i>	<i>313</i>	<i>542</i>	<i>319</i>
<i>e) Magas (55,1– 75,0) penetrációjúak</i>						
Benin	56,4	97,5	661	1451	1176	1514
Guinea	57,0	99,7	438	1046	2035	1047
Szvázföld	57,2	94,1	2513	5227	5245	4966
Elefántcsontpart	60,3	95,1	984	1681	1600	1725

Ország	Teljes penetráció (teledensity)	Ebből a mobil részaránya %	GNI	GDP		
			USD/lakos			
			(1)	(2)	(3)	(4)
Szenegál	61,2	96,2	987	1819	1759	1853
Angola	66,2	96,7	3376	5632	2813	6064
Namíbia	67,1	89,8	4176	6952	7478	6633
Ghana	67,3	98,4	364	2615	2700	1629
<i>Különbség %</i>	<i>119</i>	<i>111</i>	<i>1150</i>	<i>479</i>	<i>636</i>	<i>634</i>
<i>f) Nagyon magas (70,1– 100,0) penetrációjúak</i>						
Zöldfoki szigetek	71,1	76,6	2962	3647	6418	3826
Mauritánia	73,9	96,8	864	2093	2402	1984
Egyenlítői Guinea	75,3	98,0	19582	18143	16312	34824
Egyiptom	82,4	85,0	1668	6354	4836	6031
Gambia	89,9	96,8	403	2018	2002	1382
Marokkó	92,5	88,1	2406	4754	4600	4607
Libia	97,2	82,3	11296	13805	12700	16425
<i>Különbség %</i>	<i>137,0</i>	<i>128,0</i>	<i>4860</i>	<i>867</i>	<i>815</i>	<i>2520</i>
<i>g) Kiemelkedően magas (>100,0) penetrációjúak</i>						
Gabon	100,3	98,3	8138	15021	7055	14968
Dél-afrikai Köztársaság	105,9	91,6	5770	10498	12161	10492
Algéria	107,2	93,1	3967	6950	7124	8333
Botswana	107,5	93,2	6519	15489	11400	13991
Tunézia	111,2	88,8	3487	8800	•	8536
Mauritius	115,8	75,1	5916	14096	13703	13568
Réunion	134,2	59,9	6170	•	•	•
Seychelle	138,2	81,8	10940	23428	11818	22428
<i>Különbség %</i>	<i>138,0</i>	<i>164,0</i>	<i>314</i>	<i>337</i>	<i>194</i>	<i>269</i>

5. táblázat. A teljes penetráció (density) és a mobil részesedési aránya közötti (részben a jövedelmek által befolyásolt) viszony 2010-ben az egyes országokban.

(1) GNI per capita, Atlas method (current US \$) data.worldbank.org/indikator/NY.GNP

(2) national currency [http://www.economywatch.com/economic-statistics/economic-indicators/GDP_Per_Capita_PPP_US Dollars](http://www.economywatch.com/economic-statistics/economic-indicators/GDP_Per_Capita_PPP_US_Dollars)

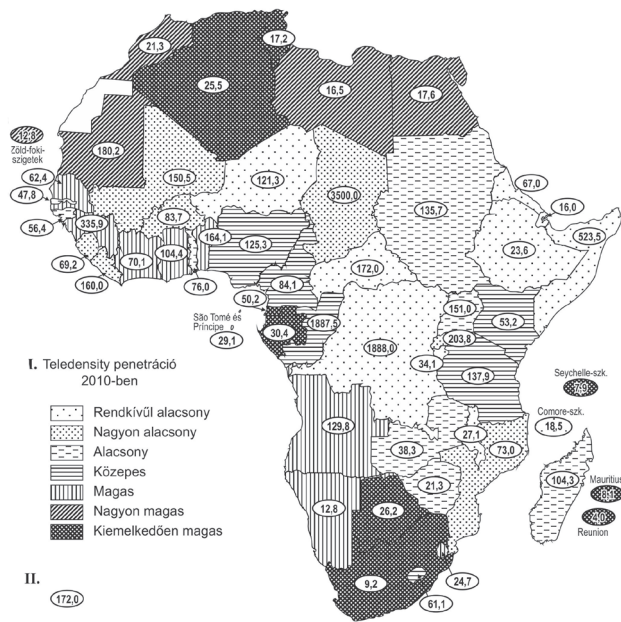
(3) List of sovereign/states... in Africa. <http://en.wikipedia.org/wiki/List...> International Monetary Fund. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011>

(4) World Bank. <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do...>

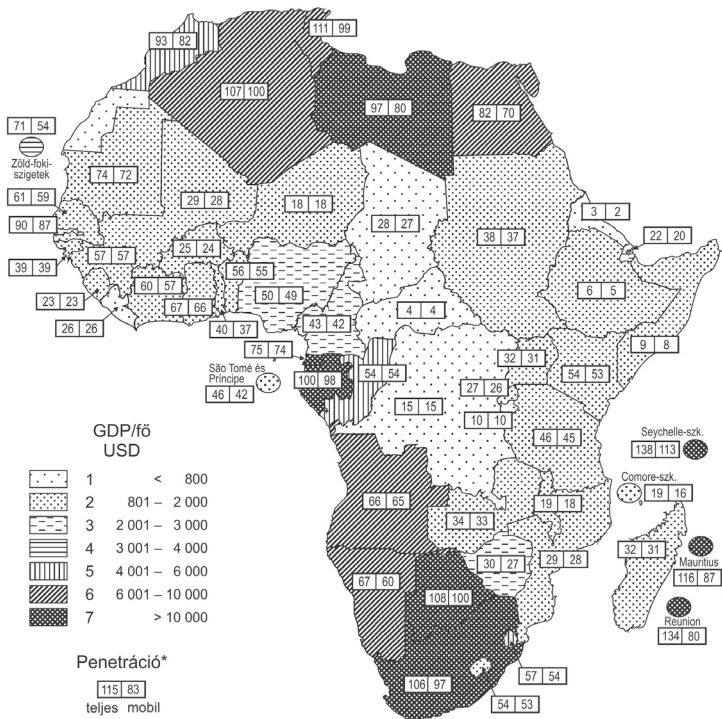
*A legmagasabb érték a legalacsonyabb százalékában

Forrás: A penetrációs részarányokat az ICT Yearbook of Statistics 2010 alapadataiból számította, a táblázatot a közölt források GNI- és GDP-források adataival kiegészítve összeállította a szerző.

Az elemzésekhez többféle adatsorból a Világbank adatait (<http://databank.worldbank.org/ddp/home.do...>) használtuk.

1. ábra. A 2010. évi teledensity-penetráció kategóriái (I.), valamint a 2010. és 2005. évi teledensity-értékek hányadosa (II). Forrás: ITU Yearbook of Statistics 2011. alapadataiból számította és szerkesztette a szerző

2. ábra. A fajiagos GDP, valamint a telefon penetráció értékei az afrikai országokban 2010-ben. Forrás: ITU Yearbook of Statistics 2011. és a World Bank adataiból (<http://databank.worldbank.org/ddp/home.do>) szerkesztette a szerző.

Országuk anyagi kondíciójához, általános gazdasági fejlettségéhez képest a *teljes telefonellátottság terén a legerősebb pozitív anomália Ghánát, Guineát és Gambiát jellemzi*. E három nyugat-afrikai országban az 1960/80-as években viszonylag nagy-szabású közlekedési, valamint vízgazdálkodási infrastruktúra-fejlesztés és extenzív iparosítás történt, majd a külpolitikai orientációváltástól sem függetlenül alakuló belpolitikai helyzetben pangás, sőt némi visszaesés következett be a gazdaságban, de a távközlés iránti igényeket e körülmény alig befolyásolta. Mindezek következtében ezekben a 2010-ben mindössze 364 és 438 USD közötti fajlagos GNI-vel (illetve 2002 és 2700 USD közötti fajlagos GDP-vel) rendelkező országokban 57,2 és 89,9 közötti (a magas, illetve a nagyon magas kategóriába tartozó) teledensity szintet élvezhetnek a távközlést használók.

A *negatív anomália* azokra az országokra jellemző, ahol a gazdasági fejlettséghez képest feltűnően gyenge a teljes telefonellátottság. Ezek közé tartozik a nagyon alacsony teledensity kategóriában Dzsibuti, az alacsony kategóriában Szudán, a közepes kategóriában a Kongói Köztársaság, a magas kategóriában Namíbia, továbbá a nagyon magas kategóriában a kicsiny Egyenlítői-Guinea. (Az utóbbiban az olajkitermelés, a tengerhajózási logisztika és a viszonylag magas színvonalú elektrotechnikai és más feldolgozóiparokból származik a kiugró jövedelem.)

3. A távközlési szolgáltatások elterjedését, illetve a területi ellátottságot befolyásoló tényezők – különös tekintettel a mobiltelefoníára

A különféle távközlési hálózatok, technológiai rendszerek kiépülésének időigényét és méreteit, valamint a szolgáltatások elterjedtségét (végső soron a távközlési ellátottságot) befolyásoló tényezők két csoportot alkotnak, melyek azonban kölcsönösen erősíthetik vagy éppen gyengíthetik egymást.

- *A távközlési szektoron kívüli, attól független (objektív) tényezőknek* lényegében a kiszolgált területre jellemző adottságokat tekintem, melyek kisebb-nagyobb mértékben valamilyen módon képesek befolyásolni az ellátottságot mennyiségi (intenzitási) és minőségi tekintetben egyaránt. Ilyenek a (természet- és gazdaság-) földrajzi adottságok (a természeti viszonyok által is befolyásolt), népsűrűség, az életmód, a gazdasági szerkezet, a településhálózat szerkezete, az ország mérete, a demográfiai viszonyok, a vállalkozások sűrűsége, legfőképpen pedig a gazdasági/társadalmi fejlettség, a jövedelmi viszonyok, amelyek általában az iskolázottság mértékében, a képzettségi szintben is tükröződnek, de nem lényegtelen a gazdaság és társadalom globalizáltságának mértéke, valamint a (demokráciáktól a nyílt diktatúráig terjedő széles skálát alkotó) politikai berendezkedés sem.
- *A szubjektív tényezők* alatt értjük a *távközlési szektoron belüli* szervezeti rendszert, az ágazaton belüli döntéseket, a mérvadó vállalati/társasági koncepciókat, stratégiákat és taktikai elemeket, valamint az állam szabályozás és struktúra politikáját. A „telepolicy” általában világszervezeti ajánlásokra reagálva egyre nagyobb teret engedve a jellemzően liberalizációs és deregulációs törekvéseknek, illetve az ezek szellemében végzett privatizációnak, jogi eszközökkel szabályozza a távközlési szolgáltatások nyújtásának alapvető feltételeit, illetve kereteit.

(E törekvés tetten érhető az afrikai távközléspolitikával foglalkozó legjelentősebb tanulmány szerzőinek állásfoglalásában: Williams, M. et al. 2011; Chobossou, A. et al. 2008; Gough–Grezo 2005; Gruber, H.–Verboven, F. 2001 stb.)

3.1. A távközlés tágabb értelemben vett környezetét alkotó és egyben piaci jellemzőit is tükröző külső (objektív) hatótényezők hatása a mobil elterjedtségére

3.1.1. A (kedvezőtlen) természeti viszonyok

Az egyenként és egymással összefonódva ható *természeti tényezők* (domborzat, sivatag stb.) súlya a technológia fejlődése (műholdas és mikrohullámú, cellás vezeték nélküli átvitel) révén csökkenőben van, de még ma sem lehet tőle eltekinteni. A jövedelmi viszonyok és az igények szempontjából ceteris paribus viszonyok mellett nem csupán a légvezetékes és földkábeles, hanem a cellás mobilhálózat kialakítását is *drágítja az erősen tagolt felszín* (a mozgalmas terep).

Annak ellenére, hogy a mozgalmas, nehezen megközelíthető terepen a mobil-hálózatok kiépítése műszakilag – a beruházási költségeket erősen növelő – nem kevés nehézséggel jár, mégis (síkságon egy mobiltorony 25 km sugarú körön belüli területet képes besugározni, a nagyon tagolt felszínen csak egyharmad, egy-negyed annyit – Williams, M. et al. 2011) *a természeti adottságoktól majdnem hogy függetlenül alakul a lefedettség mértéke*. Ezt bizonyítja, hogy a vertikálisan erősen tagolt, változatos domborzatú (de magas jövedelmű) országokban is igen magas az ellátott népesség aránya, különösen a szigethelyzetben levőknél (Mauritius 90%, Seychelle 97%). Az elmaradott Kelet-Afrika hegyvidékein is az átlagosnál nem lényegesen kisebb a cellákkal nem lefedett terület nagysága. A hegyvidékekhez képest jóval nagyobb gondot okoz a sivatagos területek cellás behálózása (3. ábra). Mindemellett 2012-re a sivatagi országok, valamint Madagaszkár és Etiópia kivételével a lakosság átlagosan 90–95%-át már elérte a mobilhálózat. Az utóbbi évekbeli hálózatfejlesztés legnagyobb nyertesei (a 2008-ban még 43–57% között változó lefedettségű) Zambia, Tanzánia, Mozambik, Kongói Demokratikus Köztársaság, Benin lettek.

A természeti viszonyok mellett a másik adottságcsoporthoz (az előzőektől sem függetlenül) a demográfiai és települési viszonyok alkotják.

3.1.2. A népesség összetétele és sűrűsége, valamint a településhálózat szerkezete, a városodottság mértéke

Elméletileg a mobiltelefon elterjedését befolyásolhatja a potenciális „fogyasztók”, a *lakosság életkor- és főként képzettség szerinti összetétele*, illetve életmódja/életvitele – esetenként kommunikációs hagyománya. Az általunk végzett faktoranalízissel és páros korreláció-számításokkal azonban nem sikerült egyértelműen kimutatni e tényezők közvetlen szinguláris hatását.

A *korfa* erősen jövedelemrugalmasan alakul a legtöbb országban, azaz a gazdaságilag fejlettekben a legalacsonyabb a mobil iránt legfogékonyabb fiatal korosztályok aránya, míg a nyomorországokban a legmagasabb. Mindkét szélső esetben a gazdasági és más tényezők túlsúlya szinte felismerhetetlenné teszi az életkor struk-

▲ 3. ábra. A GSM mobilhálózat által lefedett terület 1999-ben (bal) és 2009-ben (jobb).
 Forrás: GSMA 2010; közölte Williams et al. 2011. p. 54.

túra hatását. Ennek ellenére nem hagyható figyelmen kívül, hogy Afrika legtöbb országában igen magas a *fiatal korosztály* aránya (a népesség fele általában húsz évnél fiatalabb). Gyenge fizetőképességük ellenére anyagi erejükön felül költenek távközlési szolgáltatásokra, és végső soron ők reprezentálják a potenciális mobilpiac bő háromnegyedét. Ezt felismerve a szolgáltatók gyakran a fiatalok felé fordulva igen kedvezményes feltételekkel igyekeznek szélesíteni a piacot (Hodge 2005; Yearbook of Statistics AfDB 2010.)

Az *iskolázottsági szint* és a penetráció között ugyan közepesen szoros összefüggés (6. táblázat) mutatkozik, azonban e tényező is alapjában véve belesimul a gazdasági teljesítménybe. (Nem beszélve arról, hogy a maroktelefon kezelése nem igényel különösebb képzettséget.)

Egyre nyilvánvalóbbá válik a „*puha tényezők*” közrejátszása is az elterjedésben, nevezetesen az életmóddal, életvitellel, az élőszo, a gyakori közlés iránti igénnyel is összefüggő *etnikai* kommunikációs sajátosságoké. Ahol a nagy törzsek areálja átmetszi az országhatárokat, természetes egyéni igény támad a nemzetközi kommunikáció iránt.

Hogy a cellás hálózat műszakilag a lakosság mekkora részének teszi lehetővé a mobilizást, az nagyobb részben a területi lefedettségétől függ, amiben viszont erősen közrejátszik a lakosság területi megoszlása is (méretgazdasági megfontolást befolyásoló tényezőként). Csád és Niger közös jellemzője, hogy területük legnagyobb része alig lakott sivatag és félsivatag. Lakosságuk túlnyomó része a déli peremvidükön (ezen belül is a fővárosi agglomerációikban), viszonylag kis területen összpontosul. Ennek ellenére jelentősen különbözik a cellás hálózat által elért lakosság aránya (Csádban 24%, Nigerben 45%) a két országban, mivel a fajlagos jövedelemben kétszeres a különbség.

A mobilhálózattal lefedettség és a népsűrűség mértéke közötti összefüggés változatosan alakul térben és időben. A népsűrűségnek feltételezésünk szerint legerősebben a múltbeli hálózatfejlesztéskor kellett legyen igazából fontossága, mivel kezdetben a szolgáltatási hálózat csak a jelentősebb népességtömörülésekre (nagyobb városokra és az azokat összekötő közlekedési tengelyekre) szorítkozott, viszont ma már a ritkán lakott területek legnagyobb részén is jelen van a kiteljesedő hálózat (esetenként a 100%-os lefedettség felé tendálva). Előfeltételezésünk tehát az volt, hogy (az induló távközlési ellátottság és más körülmények mellett) a *népsűrűséggel is korrelál* valamilyen mértékben a *lefedettség*. A páros korrelációs számítás eredménye (6. táblázat) azonban e feltételezést csak részben igazolja. Jó néhány országban még a ritkán lakott területek jó részére is kiterjed a cellás hálózat – valamilyen speciális igénynek (pl. értékes nyersanyagok nagyüzemi bányászatának) megfelelés által készítette, vagy az afrikai viszonylatban magas általános jövedelmi (esetleg képzettségi) szintnek betudhatóan.

Összafrikai viszonylatban (korreláció-számításaink eredménye szerint) a *népsűrűség*

- alig befolyásolja a mobilhálózat általi lefedett terület részarányát,
- semmilyen hatása sincs a mobilpenetrációra, és
- negatív korrelációban van a mobiltulajdonosokon belüli hagyományos módon (nem kártyás) előfizetők arányával,
- viszont gyenge korreláció létezik a vezetékes penetrációval és közepes a szerver-sűrűséggel.

A népsűrűség tekintetében

- a) az *első csoportot* azok az átlagosan kis- és kis-közepes népsűrűségű országok alkotják, ahol a népesség túlnyomó része a mezőgazdaságra valamilyen formában alkalmas csapadékosabb területsávban, de kiváltképpen a fővárosban és egyéb jelentősebb városokban összpontosul, viszont a jóval nagyobb területre kiterjedő félsivatagok alig lakottak, viszont nagy értéket termelő (urán-, olajstb.) bányászat színterei.
 - Alcsoportként megkülönböztethetők azok az országok, melyeknek déli sávja a Száhelhez, északi nagyobb része a Szaharához tartozik: Csád (7,8 fő/km²/26,8%-os lefedettség), Niger (11,8/17,8), Szudán (14,8/37,1).
 - A másik alcsoportba azok a Földközi-tenger melletti országok tartoznak, ahol a mezőgazdaság és a feldolgozóipar a part menti (többé-kevésbé széles) csapadékosabb sávban koncentrálódik, mely délre átmegy a jóval nagyobb kiterjedésű Szaharába, ahol csak a ritkán elhelyezkedő oázisokban léteznek állandó települések (Maghreb országok, Líbia – erős engedménnyel Egyiptom).
 - Egy további alcsoportba sorolhatók az Atlanti-óceán menti, átlag feletti jövedelmű arid országok, ahol a partvidéki településeken és néhány belső bányavidéken élnek a legtöbben, míg a többi területük főként alig lakott sivatag (Mauritánia, Namíbia).
 - Döntően szemiárid klímájú, átlag körüli népsűrűségű alegységbe részben a magas életszínvonalú és teljes lefedettségű Dél-afrikai Köztársaság, valamint pandantja a nagyon alacsony jövedelmű és lefedettségű Eritrea párosítható.

- Botswana egyediségét az adja meg, hogy Afrika egyik legmódosabb (ám tengerparttal nem rendelkező) országa, melynek még a korábbi évtizedben sikerült elérni a 99%-os lefedettséget.
- b) A *nagy népsűrűségű*, de alacsony jövedelmű és csak átlagosan lefedett országok közül Nigéria a legjelentősebb (144,0/49,2). Az előbbi változatai a nagy és igen nagy népsűrűségű, de alacsony életszínvonalú, viszont erős lefedettségével kitűnő, klimatikus szempontból is meglehetősen homogén kis szárazföldi országok: Ruanda 288/90, Burundi 270/82, Gambia 143/85, Togo 109/85.
- c) A *legideálisabb* csoportba, a nagy népsűrűségű, magas életszínvonalú és igen magas, vagy éppen teljes lefedettségű szigetországok: Seychelle (198/100), Mauritius (681/99) és Réunion (298/98) tartoznak.

A népsűrűség mellett a *településhálózat jellege*, közelebről a *városodottság mértéke* egy további lényeges hatótényező. Azokban az országokban, ahol a népesség igen nagy része néhány agglomerációban, nagyvárosban összpontosul, a lakosság messze legnagyobb részének kiszolgálására van lehetőség, miközben ténylegesen a mobilhálózatok által nem kiszolgált területeken nagy fehér foltokat alkotnak. Ilyen pl. Líbia, ahol a népesség túlnyomó része a tengerparti tömörülésekben él, ezért bár az ország területének közel 30%-a (délen) a mobilhálózatok által műszakilag lefedetlen, mégis a népesség lakóhely szerint számított 96%-ának van lehetősége a mobilizásra!

A magas *nép- és településsűrűség* az egy előfizetőre jutó kisebb fajlagos hálózati kiadások következtében lehetővé teszi, hogy a társaságok mérsékeljék a szolgáltatási áraikat, sőt, hogy különleges technológiákkal elősegítsék a mobilizást. (Mint pl. a Dél-afrikai Köztársaság igen sűrűn lakott városi agglomerációiban – Erdősi 2006b).

3.1.3. A (fajlagos GDP-ben mért) gazdasági fejlettség szerepe a mobilpenetráció és ezen belül a kártyás fizetési mód alakulásában

A legkülönbözőbb infrastruktúrák növekedését, szolgáltatásaik terjedését a tértudományok elsődlegesen az anyagi kondíciókat (jól-rosszul) visszatüköröző *fajlagos GDP*-vel hozzák összefüggésbe (Bohlin et al. 2010). E megközelítés gyengéje a mi esetünkben, hogy a távközlési infrastruktúrát a nemzetgazdaságokon kívüli gazdasági szereplők, multinacionális társaságok építik ki nagyrészt a saját tőkéjükből, ami szerencsés esetben kiegészül nemzeti (közösségi és magán-) tőkével. A fajlagos GDP áttételesen természetesen befolyásolja a piaci terjeszkedés mértékét és módját, mert az anyagi kondíció nem közömbös a lakosság kulturális/civilizációs szintjének alakulása, azaz a távközlés iránti igények szempontjából.

Mivel általában éppen a legelmaradottabb országokban ment végbe a mobilhasználatban (1995 és 2010 között) a legviharosabb gyorsaságú fejlődés, *a mobilpenetráció akkori növekedési üteme és a fajlagos GDP között csak közepes erősségű pozitív ($r=0,64$) korreláció* mutatható ki Afrika átlagában.

Jellemzők	Infrastruktúra		Penetráció		Beszélgetési idő		Árak				
	mobil lefedettség ^{a)}	szerver-sűrűség ^{b)}	fix ^{c)}	összes mobiltelefon	internet előfizető	összes mobilidő ^{d)}	nemzetközi idő ^{e)}	USA hívás-ára	fix	internet	
									szolgáltatási csomag		
Városodottság ¹⁾	0,408	0,170	0,452	0,799	0,367	0,136	0,545	0,215	0,259	-0,228	-0,455
Népsűrűség, fő/km ²	0,327	0,679	0,518	0,094	0,609	-0,062	0,497	-0,138	-0,108	-0,171	-0,111
GDP/lakos	0,451	0,461	0,687	0,721	0,656	0,079	0,821	0,157	0,341	-0,185	-0,301
Írni-olvasni tudók aránya	0,627	0,393	0,523	0,686	0,701	0,525	0,672	0,115	0,253	-0,367	-0,373
Iskolába beiratkozottak aránya	0,588	0,358	0,655	0,621	0,662	0,282	0,649	0,211	0,235	-0,195	-0,554
Telefon üzemi termelékenység ²⁾	0,132	-0,750	0,098	0,173	0,138	-0,349	-0,168	-0,155	0,142	-0,490	0,126
Szektor részesedése a GDP-ből ³⁾	0,342	0,107	0,064	0,218	0,204	-0,366	0,004	-0,136	0,206	0,102	-0,129

6. táblázat. A távközlés számszerűsíthető jellemzőire hatással levő tényezők korrelációs együtthatói

1 A városi lakosság százalékos részaránya az ország népességéből.

2 Az egy távközlési alkalmazottira jutó telefon előfizetők száma.

3 A távközlési szektor részaránya a teljes GDP-ből.

a) A mobilhálózat által lefedett területen élők részaránya az országos népesség számából.

b) Az 1 millió lakosra jutó internet szerverek száma.

c) Vezetékes fővonalak.

d) Az egy hónapra egy hónap alatt jutó összes mobil beszélgetések hossza percben.

e) Az egy lakosra egy hónap alatt jutó nemzetközi beszélgetések hossza percben.

A korreláció erősségének kategóriái:

0,327 R = < 0,400 nincs összefüggés

0,451 R = 0,400–0,600 gyenge korreláció

0,621 R = 0,601–0,750 közepesen erős korreláció

0,821 R = > 0,750 erős korreláció

A gazdasági fejlettség tehát önmagában messze nem magyarázza a diffúzió rendkívül tarka területi mintáit. Az eddigi vonatkozó külföldi kutatások azzal az eredménnyel zárultak, hogy a mobiltelefon az időbeni terjedési tulajdonságai alapján minden bizonnyal (más távközlési/infokommunikációs médiumokhoz képest) *a legnagyobb mértékben gazdasági ciklusrugalmas eszköz*, ahogyan a vele végzett szolgáltatások volumene is. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy *recesszió idején sem áll le a mobilszolgáltatások terjedése, csak legfeljebb némileg lassúbbá válik*.

Az 1990-es évek derekától eltelt másfél évtized alatt az országos ellátottsági értékek közötti szélsőségek mérséklődtek, aminek egyenes következményeként a 2010. évi mobil penetráció és a GDP között *némileg erősödött a korreláció* ($r = 0,72$). Az együttthatóból azonban még mindig arra lehet következtetni, hogy *a GDP-n kívüli hatótényezőknek is komoly szerepük van az ellátottság alakulásában*.

Az előfizetők állományából a kártyás (prepaid) fizetési módot választók százalékos arányának alakulásában elvileg nem lényegtelen differenciáló tényező kellene legyen a használók jövedelme, miután globális tapasztalat, hogy a legkisebb jövedelműek általában a kártyás telefonálást részesítik előnyben. Afrikában azonban – az elvárhatóval szemben – *nem mutatható ki összefüggés a kártyás mobilhasználók aránya és az adott ország átlagos nemzeti jövedelme*, illetve gazdasági viszonyai között. Erre a legmeghökentőbb példa a két szélsőségesen elmaradott szomszédos Szahel-ország, Csád (100,0%) és Niger (0,0%) extremitása. Az országok többségében a kártyás mobiltulajdonosok aránya 95% feletti, viszont egyes „nyomorországokban” nem éri el az 50%-ot (Etiópia 41,3% – Burkina Faso 47,6/).

3.2. A (mobil) távközlési szektoron belüli tényezők

A diffúziót és a penetrációt befolyásoló *belső* (intern) *tényezőket* a távközlésen belüli szerkezeti adottságok, valamint a távközléspolitikai intézkedések alkotják. A legkézenfekvőbb pozitív (hardware) tényező ugyan a saját távközlési eszköz/készülékgyártó ipar, azonban a valóságban ennek csak a mobiltelefonia kezdetén volt kimutatható szerepe a világ egyes részein. Afrikában ez az iparág alig van jelen. (Dél-Afrikában, Egyenlítői-Guineában, Egyiptomban stb. csupán alkatrészek készülnek, de a lakosság által közvetlenül használható végtermékek, készülékek nem, vagy csak marginális volumenben.)

3.2.1. A vezetékes telefonellátottság induló szintjének hatása

Hogy *a vezetékes telefonellátottság induló szintje* nem közömbös a mobil elterjedése szempontjából, az ugyancsak joggal feltételezhető, azonban a hatás előjelét illetően a szakma véleménye korántsem egyöntetű.

- *Madden–Coble–Neal* (2003) megkérdőjelezi a vezetékes penetráció pozitív hatását a mobilra. Az Európai Unió területére korlátozott vizsgálatok pedig azzal a következtetéssel zárultak, hogy a vezetékes távbeszélő nagyobb elterjedtségének kedvezőtlen hatása van a mobil elterjedésére – mivel ez esetben a kiegészítő hatások a meghatározóak és nem a helyettesítők (Gruber–Verboven 2001). Ezzel összecseng a *Barros–Cadima* (2000) szerzőpár meglátása, miszerint a vezeték-

kes előfizetők számának növekedése nem volt pozitív hatással a mobil-előfizetésekre, ellenben a mobil elterjedése lassította a vezetékes telefónia expanzióját. Brazíliában a mobiltelefon a 2000-es évek derekáig azért nem terjedt el, mert a vezetékes fővonalak megoszlása rendkívül koncentrált volt – az állomány orosz-lánrésze a módosabb családok egy részének a tulajdonát képezte (Ward–Woroch, 2005). – Afrika jó néhány országa (Mauritius, Algéria, Réunion tartomány stb.) is meggyőző példát szolgáltat arra, hogy a fix telefonnal ellátottságban már a mobilkorszak előtt elért (viszonylag) magas szint következtében (a százalékpont/év mutató alapján) lassabban terjedt a mobil, mint a telefóniában még az 1990-es évek derekán is az utolsók közé tartozó országokban (Közép-afrikai Köztársaság, Burundi, Szomália stb.). Azaz *a nagyon alacsony vezetékes ellátottság leginkább a legelmaradottabb országokban segítette elő a „mobilrobbanást” az 1990-es évek végétől.*

- Az előbbiekkal szemben *Ahn–Lee* (1999) azt állította, hogy a magasabb értékű vezetékes penetrációnak pozitív hatása van a mobil-előfizetők számának alakulására. Ezt konkrétan azonban inkább csak a Kelet-Közép- és Kelet-Európáról szóló vizsgálatok (Gruber 2001) mutatták ki, de Afrikára nézve e megállapítás nem érvényes.

3.2.2. *A szabályozás módját és mélységét, valamint a tulajdonviszonyokat és az árakat (végső soron a piaci versenyt) befolyásoló távközlés-politika*

A korábbiakból kiderült, hogy a távközlési (ezen belül a cellásmobil-) ellátottság alakulását számos országban nemigen lehet a fajlagos GDP-vel, az életszínvonallal szoros összefüggésbe hozni, ahogyan a demográfiai és települési adottságokkal is eléggé esetleges a kapcsolat. Az előzőeknél sok esetben erősebb alakító tényező lehet a szektorpolitika, mely törekvéseitől függően hol elősegíti, hol pedig gátolja a távközlési szolgáltatások terjedését, végső soron pedig befolyásolja az ellátottság szintjét a szolgáltatások minősége és ára révén.

„a nagyon alacsony vezetékes ellátottság leginkább a legelmaradottabb országokban segítette elő a „mobilrobbanást” az 1990-es évek végétől.”

A korunkbeli globális gazdasági válság előtt az uralkodó liberális gazdaságpolitikának megfelelően a távközlési politikában is érvényesültek az állami monopóliumok megszüntetésére irányuló liberalizációs/deregulációs törekvések, melyek a hatékonyságra, a szolgáltatások színvonalának elengedhetetlen növelésére hivatkozva sugalmazták a privatizációt. Miközben századunkban más világrészeken már egyre több kétely fogalmazódik meg a liberalista szektorpolitikával kapcsolatban, Afrikában mindmáig érvényes az idegenek által írt „recept”. A vonatkozó szakirodalomból az jön le, hogy Afrikában az utóbbi időkben a mobil távközlésben bekövetkezett ugrásszerű fejlődés egyértelműen a piacok megnyitásának, a többszereplős versenynek köszönhető. Az új magántársaságok meghatározó tőketulajdonosai

túlnyomóan fejlett világbeli multinacionális óriások (Vodafone/Vodacom, Orascom, MTN, Orange, Celtel, Milicom, Etisalat stb.) és csak szerény hányadban képviselik magukat a helyi tőkések.

A vegyes vállalatokból az állami telecom társaság többnyire minimálisan többségi, ritkán pedig kisebbségi tulajdonnal részesedik. Kevés viszont az olyan vegyes társaság, amelyben a nemzeti oldalt a magántőke képviseli. A *legtöbb* (kis és közepes) országban a *privatizáció vertikális formájának megvalósítására került sor*; azaz a korábbi állami távközlési vállalat különféle – az egész országra kiterjedő – szolgáltatási rendszerei egyenként tárgyai a privatizációnak. *Néhány* nagy országban (pl. Nigéria, Dél-afrikai Köztársaság) viszont a *horizontális privatizáció* valósult meg (Fink et al. 2002). Ezekben az esetekben egyes országrészek, régiók (esetleg nagyobb városok) szerint elkülönülten került a sor a korábbi monolit társaság valamennyi, vagy éppen csak a legjobb piacnak minősülő (főként mobil) szolgáltatásának magánkézben történő újjászervezésére és műszaki fejlesztésére. (Az utóbbi törekvés egészen odáig érvényesülhet, hogy még a korábbi országos mikrohullámú hálózat nagyobb szegmensekre bontása és önálló társaságok általi üzemeltetése is szóba kerülhet.) Piaci verseny keltésének legeredményesebb módja, hogy a kormányzat valamennyi országrészt „duopol” (legalább kétszereplős) koncessziót ad ki (Williams et al. 2011). Mindemellett vitathatatlan, hogy az utóbbi időkben végbement fejlődést az afrikai távközlés nagyrészt a világcégeknek köszönheti. Lehet, hogy a mai tőkeszerkezet egy évtized múlva lényegesen megváltozik? (Miótán a távközlés-politikai szemlélet és gyakorlat megváltozásának – konkrétan az utóbbi évtizedekben végbement piaci liberalizációnak és deregulációnak, illetve a különböző szintű magánosításoknak – döntő szerepe volt a távközlés fejlesztésének „ötödik sebességre” kapcsolásában, e téma kifejtésének külön cikket szentelünk.)

Zárógondolatok

A mobilellátottság területi különbségei a korábbiakhoz képest Afrikában ugyan mára kimutathatóan mérséklődtek, még mindig jóval drasztikusabbak mint a fejlett világrészekben, jelesül Európán belül. A teljes kiegyenlítődés természetesen sohasem következhet be és nincs is rá szükség, de az ellátottság további közelítésének (akár országok, akár régiók között) szükségessége vitathatatlan.

A térségi szemléletű távközléspolitikai nem nélkülözheti a mobiltelefon diffúziójára ható nagyon különböző természetű, jellegű tényezők súlyáról szóló információkat ahhoz, hogy az egyes területi szinteken meg tudja határozni az állami/közösségi támogató közreműködések (esetenként beavatkozások szabályozások) vonatkozási területeit, módját, sorrendjét, illetve hierarchiáját. E felismerés készített arra, hogy egzakt módon határozzam meg az egyes hatótényezők súlyát a 2010. évi alapadatokból. Ugyan egyes országcsoportokra vonatkozóan a 2000-es évek eleji adatokból elvégzett regresszió analízis (pl. Roeller–Waverman 2001; Gough–Grezo 2005; Waverman et al. 2005) figyelemre méltó megállapításokhoz vezetett, az azóta eltelt időben az egyes tényezők jelentőségében, hatóerejében olyan változások következtek be, amelyek indokolták egyrészt a mára, másrészt Afrika valamennyi országára vonatkozó páros korreláció számításainkat. ☀

Felhasznált irodalom

- Ahn, H. – Lee, M. 1999: An Economic Analysis of the Demand for Access to Mobile Telephone Networks. – Information Economics and Policy. 3. 297–305. p.
- Barros, P. L. – Cadima, N. 2000: The Impact of Mobile Phone Diffusion on the Fixed-Link Network. – Discussion Paper, 2598. C.E.P.R.
- Bohlin, A. – Gruber, H. – Koutroumpis, P. 2010: Diffusion of new technology generations in mobile communications. http://businessinnovation.berkeley.edu/Mobile_Impact/Bohlin_etal_Diffusion_of_Innovation_in_Wireless.pdf
- Chobossou, A. – Stork, Ch. – Stork, M. – Zahonogo, P. 2008: Mobile Telephony Access and Usage in Africa. – The Southern African Journal of Information and Communication. 9. 17–41. p.
- Erdősi F. 2006: A mobiltelefon elterjedésének területi sajátosságai a Földön. – Területi Statisztika. 6. 613–627. p.
- Erdősi F. 2012a: Afrika a globális távközlési-infokommunikációs térben. – Afrika Tanulmányok. 1. 27–43. p.
- Erdősi F. 2012b: A távközlési ellátottság területi jellemzői Afrikában a “mobilrobbanás” előtt. – Afrika Tanulmányok. 2. 41–62. p.
- European Mobil 1995–2005. évfolyamok számai.
- Fink, C. – Mattoo, A. – Rothindran, R. 2002: An Assessment of Telecommunications Reform in Developing Countries. Policy Research Working Paper, 2909. The World Bank Development Research Group. – unpan1.un.org/intradoc/.../UNPAN018879.pdf
- Gough, N. – Grezo, M. 2005: Introduction. Africa: The Impact of Mobile Phones. – Moving the debate forward. The Vodafone Policy Paper Series. No. 2. March. 1–2. p.
- Gruber, H. – Verboven, F. 2001: An Econometric Analysis of Telecom Competition, Privatization and Regulation in Africa and Latin America.
- Gruber, H. 2001: Competition and Innovation: the diffusion of mobile telecommunications in Central and Eastern Europe. – Information Economics and Policy. 1. 19–34. p.
- GSMA. www.linkedin.com/company/gsma.
- Hodge, J. 2005: Guest Editorial. Telecommunications in Africa. – Telecommunications Policy. 7. 467–468. p. http://www.vodafone.com/content/index/about/about_us/policy/policy_papers.html
- ICT Yearbook of Statistics 2010.
- ITU World Telecommunication/ICT/Indicators database. – <http://www.itu.int/ITU-D/ict/statistics> és <http://www.itu.int/ITU-D/ict/publications/world/world.html>.
- ITU Yearbook of Statistics 2011.
- Madden, J. P. – Coble, K. A. – O Neal 2003: Telecommunications to bring medical services to those in TeleGeography. – Washington, D.C. 2010. <http://www.telegeography.com/>
- Ward, M. R. – Woroch, G. A. 2005: Usage Substitution between Mobile Telephone and fixed line in the U.S. – emlab.berkeley.edu/~woroch/usage_substitution.pdf
- Williams, M. D. J. – Mayer, R. – Minges, M. 2011: Africa’s ICT Infrastructure. Building on the Mobile Revolution. – The World Bank, Washington, D.C.
- World Bank. <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do>
- Yearbook of Statistics AFDN 2010. <http://www.afdb.org/en/knowledge/publications/african-statistical-yearbook/african-statistical-yearbook-2010/>

A szerzőről

emeritus tudományos tanácsadó
MTA Közgazdaság- és Regionális
Tudományi Kutatóközpont
Regionális Kutatások Intézete, Pécs

About the Author

Scientific professor emeritus
Institute of Regional Studies
HAS Research Centre for Economic
and Regional Studies

@
erdosi@rkk.hu

English Abstract

The author previously introduced in a series of articles the development of the African continent's intercontinental telecommunications – before the proliferation of cellular telephones – which enabled African countries to integrate into the global economy (with the help of submarine cables and satellites). This article is basically dealing with current trends in African telecommunications, focusing on the faster than world average proliferation of cell phones. Beside the role of GDP, the study also presents – with a correlation-calculation – the role of other internal (ownerships, policy regulation) and external factors (natural, demographic, settlement structures) in the diffusion of services. Consequently, there are countries which population may enjoy the benefits of the surprisingly multi-purpose mobile-phones in Africa (including money transfer, stock exchange information, distance learning, weather services) to a greater extent than their average income would allow.

A Publikon Kiadó által megjelentetett folyóiratok

Modern Geográfia

Marketing & Menedzsment

Afrika Tanulmányok

REGIONAL LEVELS OF CIVILIAN INITIATIONS IN EMPLOYMENT AND INTEREST ACQUISITION I. FROM ILO STANDARD TRIPARTISM TO MULTIPARTISM 18 HU

A KÖRNYEZETUDOMÁNYOS TELEPÜLÉSFEJLESZÉS, MINT AZ ÉLHETŐBB TELEPÜLÉSI KÖRNYEZET MEGTEREMTÉSÉNEK ESZKÖZE 27 HU

TÉRIFORMAIKAI MÓDSZEREK ALKALMAZÁSA AZ OKTATÁS INNOVÁCIÓ MUTATÁSÁBAN 27 HU

Marketing & Menedzsment
The Hungarian Journal of Marketing and Management

Váromékia a kultúra fővárosa projektjeitől átélés

A turisztikai klastroerek szerepe a regionális marketingben

Mit mutat a média? A nyomatott sajtó szerepe az imázs formálásban egy turisztikai desztináció, a Balaton peninszáján keresztül

A tudatos fogyasztói magatartás dilemmái, különös tekintettel a működő élethez közeledő turisztikai fogyasztásra

A 15-24 éves fiatalok időszegélypótlás-használati szokásai

Afrika Tanulmányok folyóirat 2012. VI. évfolyam, 2. szám NYAR

Fókuszban
**URBANIZÁCIÓ
AFRIKÁBAN**

Afrika ma
Novokövárosok – ivomai v. fejlődés?
Libia Kadafi után

Mobilrobbanás előtti
Társadalmi ellátottság Afrikában
A szegény-kontinens szegénye
Híres afrikai zenei
Családterjesztés és migráció

SZÁMOK FEKETE-AFRIKA MINDENNAPI ÉLETÉBEN

BÉRES MÁRIA

Különleges pénzek

Számos bizonyítéka van annak, hogy igen korai időktől fogva folyt árucseré mind Afrikán belül, mind pedig az afrikaiak és a külvilág között, hiszen egyes szükségletek kielégítése a javak cseréje útján történt. Ez a kereskedelem összekötötte a Szaharától északra és délre eső területeket, és eljutott Egyiptomtól nyugatra. Mielőtt a vert pénz megjelent és széles körben elterjedt volna, a legtöbb társadalomban fizetőeszközként olyan tárgyakat használtak, amelyeknek értéket tulajdonítottak, így például arany és réz ékszereket, láncba fűzött gyöngyöket, kagylókat, csigákat, elefántcsont korongokat, vasból készült tárgyakat, akár szerszámokat vagy szerszám formájú kisebb eszközöket, élelmiszereket (kóladiót, sót és gabonát), szövetet, élő állatot (szarvasmarhát, kecskét), esetleg rabszolgát.

A kongói busongókat a hajítókésről, a *songó*ról nevezték így el, mert ezt használták fizetőeszköznek. Így szereztek az ősi Ghána lakói is aranyat a vangaráktól sóért, rézért, textilért. Amikor aztán a 8. századtól kezdve arab és berber kereskedők a Szaharát átszelve Észak-Afrikába szállították a nyugat-afrikai Szongháj birodalom aranyát, az lett az európai pénz alapja. Cserébe a birodalom réz-, vas- és bronzárut kapott, európai kardpengéket, kelmét és főleg sót. A só, az afrikai trópusok étrendjének ritka, de szükséges része, különösen értékes áru volt sok vidéken. Szabványos méretű rudakban csereárúként is használták. Mint például Etiópiában is, ahol a kősórudakat egészen az 1920-as évekig nemcsak főzéshez használták, de fizetőeszközként is. Hogy a töréstől megvédjék, a rudakat sásba csomagolták. Nagy volt a kereslet a réz-, vas- és bronzrudak iránt is, amikből aztán az afrikai fémművesek díszítéseket, művészi tárgyakat, fegyvereket vagy szerszámokat, valamint a legelképesztőbb méretű és formájú (kapa, ásó, kés, balta, kalapács, kígyó, stb.) fizetőeszközök sorát készítették. Jellemző módon minden földműveléssel foglalkozó afrikai társadalomban használatosak a szerszám formájú pénzek – közöttük is messze a leggyakoribb az ásó forma, és annak szinte megszámlálhatatlan változata, akár egy államon belül is.¹ Ezek a stilizált formák az ismert szerszámokat jelenítették meg, de túl vékonyak, hosszúak, kicsik vagy túlságosan is díszesek voltak ahhoz, hogy az eredeti funkciójukban használhatóak lehettek volna. Ezek speciális fizetőeszközök voltak egy adott társadalmon belül.

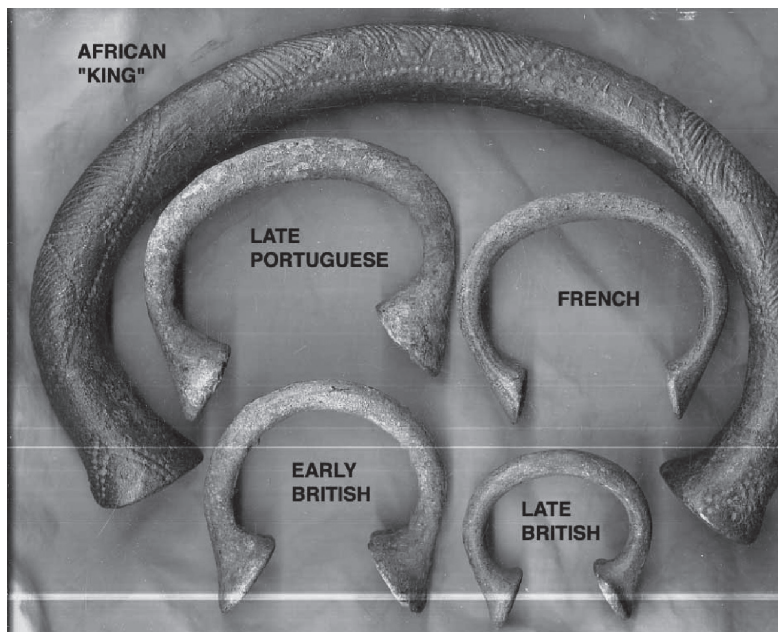
Afrika „vörös aranya” a réz volt. A vert pénz bevezetése előtt Afrika-szerte a Szaharától le, egészen Kongóig különféle, területenként eltérő, de az adott közössé-

gen belül, adott időben standardként elfogadott méretű (és formájú) vörösréz öntvények, huzalok és karperecek szolgálták fizetőeszközü. Míg az európaiakat az arany iránti éhség vezette Afrikába, addig az afrikai ember az aranyat díszítésre való fémnek és eladható árunak tekintette. Számára a „vörös arany” mindig is az egyik legfontosabb csereeszköz és értékmérő, a gazdagság, vagyoni helyzet mutatója, kifejezője volt. Felfedezők, kereskedők beszámolóikban gyakran említik az afrikaiak által viselt kar- és bokapereceket, így például 1498-ban Vasco da Gama is említi a lábbon, karon viselt és hajba csavart réz tárgyakat. További nagyon fontos bizonyítékul szolgálnak a legújabb időkben feltárt archeológiai leletek is.

A nyers vörösréz ritka a Szaharától délre fekvő nyugat-afrikai területeken, viszont a leletek tanúsága szerint már Kr. e. 2000-ben is olvasztottak rezet Takkedaban, Azelickben és egyéb helyeken a Niger felső folyása mentén. A 12. és 16. század közötti időszakban aztán emellett arab kereskedők is rengeteg sárga és vörösréz hoztak tömbök, rudak és huzalok formájában Velence és Genova kereskedőitől. Al Bakri, arab utazó feljegyzéséből tudjuk, hogy Takrurban Kr. u. 1068-ban kis vörösréz karikák szolgálták fizetőeszközü. Az előbbinél ismertebb utazó, Ibn Battuta 1354-ben rézbányát talált Azelick mellett, és leírja, hogy az onnan nyert rezet rudakba öntve használták a déllel való kereskedelemben. A közeli Takkedában pedig szép vörösréz rudakkal fizettek húsért, tűzifáért, a vékonyabb drótokkal rabszolgát – úgy nőt, mint férfit –, kölest és búzát lehetett venni. Számos, a mai leletek közt is fellelhető karperec nem más, mint félhold alakra görbített rézrud. A feltárt sírokban, a holttest mellett talált ilyen tárgyak valószínűleg nem ékszerek voltak, hanem a túlvilági életre szánt pénz. A régészek bronz lemezekéket és karpereceket találtak feltárt sírhantokban több helyen is Szenegál déli részén és a Saloum-völgyben, Gambia különböző részein (pl. Wassuban), Nigerben (Dallol Bosso), észak Ghánában (Dawu), Sierra Leonében (Imperi) és Elefántcsontparton (Songon-Dagbe és Bokabo). Számos lelet jóval az 1500-as évek előttről származik – bár az időbeni beazonosításuk még folyamatban van.

Közép-Afrikában (Angola, Kongó, Zimbabwe) jóval több vörösréz volt, mint a nyugati területeken. Kongó és Angola rézben gazdag bányáiban már akkor is dolgoztak, amikor az aranyat kereső első portugálok megérkeztek, sőt már több száz évvel korábban is. A szén-14-es (radiokarbonos) kormeghatározási módszerrel végzett vizsgálatok bizonyítják, hogy Katanga rézbányáiban már a 4. században folyt kitermelés.

Az első portugál hajósok az 1470-es években jelentek meg Afrika nyugati partjain. Megfigyelték, hogy a partok mentén mindenütt réz kar- és bokaperec a fő fizetőeszköz. Főleg nők viselték, ezzel mutatván férjük gazdagságát. Látva a keresletet, a portugál kereskedők is hasonló árut hoztak, mint ami korábban az olasz transz-szaharai kereskedelemben érkezett Afrikába: szövetet, gyöngyöket és vörösréz karperecek és rudak formájában, sárgaréz tálakat, kannákat és fazekakat. Majd 1520 után a réztől és a karperec vált a rézkereskedelem alapvető árucikkévé Gambiától az Aranypartig – a cserében kapott rakomány arany, elefántcsont és rabszolga volt. Ezeket a félhold alakú, a végükön kiszélesedő karpereceket nevezték aztán „manillának”, valószínű a *manilla* portugál szó után, ami karkötőt jelent. Csak talál-

1. ábra

▲ Manillák. Forrás: Semans World Coins: Info: African Manillas, <http://coincoin.com/I024.htm>

gatni lehet, hogy milyen prototípus ihlette ezt az egyedülálló, öblös végű, félhold formát. Létezik olyan elmélet, amely szerint az európaiak lemásoltak egy nők által viselt ferdén levágott végű, afrikai pálmaháncs karkötőt. Mások szerint viszont a közismert joruba *mondua* – ami sokkal jobban megközelíti a modern manilla alakját – és annak hagyma alakú végei inspirálták a manilla formáját.

Az első tálat és manillákat Flandriában készítették a portugálok számára. Akkoriban Erasmus Schertz, antwerpeni kereskedő felügyelte a westfáliai rézbányákat és a kalamín (kovacinkérc) kitermelést Belgiumban. Ő maga is készített vörös- és sárgaréz termékeket. A Schertz-féle réz manillákat tartották a világon a legszebbnek, és azokat tekintették mércének. A portugál korona azonban még több nyereiséget akart, ezért 1548-ban új szállítóval szerződött, a szintén antwerpeni Cristoff Fuggerrel. A szerződésben pedig rögzítették, hogy a továbbiakban szállított manillák nem vörös, hanem sárgarézből készüljenek. Ezeket a Fugger-féle manillákat a portugálok *tacois*nak nevezték, és a kereskedelmi célállomás igényének megfelelően különböző súlyokban készítették. Hatalmas mennyiségű – a portugál gyártók feljegyzései szerint az 1480 és 1550 közötti időszakban évente átlag 45 tonna – karkötőt szállítottak a portugál hajók Afrikába. Amikor aztán a megnövekedett kereslet egyedül már nem tudták kielégíteni, a hollandok, a franciák és a britek is részt vállaltak az előállításban és a kereskedelemben is. Sőt, úgy tűnik, hogy nem minden európai-eredetű karperec készült Európában. Angol kereskedők az 1680-as években önálló vállalkozást hoztak létre a Delagoa-öbölben a Limpopo folyón, és réz karpereceket gyártottak belföldi kereskedelem céljára!

Az afrikaiaknak területenként eltérő, saját szavuk volt a manilla minden egyes változatára, amelyeknek más-más értéket is tulajdonítottak. Továbbá, helyenként csak egy-egy adott típust fogadtak el. Valójában a manillák voltak az első ismert, általános fizetőeszközök Nyugat-Afrikában, amiket aztán egyaránt használtak a helyi piaci kereskedelemben valamint speciális pénzként a menyasszonyváltság megfizetésére, az istenek kiengesztelésére, büntetés megváltására és a túlvilági szükségletek fedezésére, mint temetkezési pénzt. A „váltópénzt”, a Melanéziából származó *kauri* kagylókat – melyek értéke csupán töredéke volt egy manillának – kisebb ügyletek megfizetésére használták. A partoktól távolabb eső belső területeken pedig számos egyéb, régóta megszokott fizetőeszközt is használtak úgy, mint helyi motívumokkal díszesen ékesített karpereceket, vasból készült szerszám pénzeket és rézrudakat, gyakran karpereccé hajlítva, stb.

Jóllehet a portugál kereskedők által keresett elsődleges és egyben állandó áru az arany volt, a 16. század elejétől szállítóként részt vállaltak a rabszolga-kereskedelemben is. Így váltak a manillák a rabszolga-kereskedelem legfontosabb fizetőeszközévé. Az 1500-as évek végén a portugálok mellé szegődött angoloknak, franciáknak és hollandoknak rengeteg munkaerőt igénylő ültetvényeik voltak a Nyugat-Indiai szigeteken. Egy tipikus út a következő képen nézett ki: a hajók manillát és különféle réz használati tárgyakat vittek Nyugat-Afrikába, onnan rabszolgákat Amerikába, és Amerikából gyapotot az európai malmokba. Manillában kifejezve egy rabszolga ára nagyon változó volt az időpont, hely és az érte ajánlott manilla függvényében. Csak egyetlen példa: 1699-ben 500 rabszolgát vásároltak New Calabarban, fejenként 2 manilláért.

A 19. században a rabszolga-kereskedelem megszűnésével aztán a manilla-gyártás is megszűnt, hiszen többé már nem volt profitáló iparág. Az 1890-es évekre használatuk a pálmaolaj kereskedelemre koncentráldott. Bár a manilla törvényes fizetési eszköz volt, konkurált a brit és francia nyugat afrikai fizetőeszközökkel. Ezért a pálmaolaj kereskedelemben érdekelt társaságok a piaci szezon idején befolyásolni igyekeztek a manilla értékét. Valószínűleg ez volt az oka annak, hogy a britek 1948-ban nagyméretű akcióba kezdtek – ez volt az ún. „operation manilla”. A kampány jórészt sikeresnek bizonyult, és több mint 32 millió darab manillát vásároltak fel és adtak tovább, mint fémhulladékot. A nigériai kormány három fajta manillát vásárolt fel, és személyenként 200 darab megtartását engedélyezte különféle rituális célokra, így a menyasszonyváltság megfizetésére és temetési pénz számára. Végül a manilla 1949. április 1-én szűnt meg törvényes fizetőeszköz lenni Brit Nyugat-Afrikában.

Sajnálatos módon meglepő érdektelenség övezi tudományos téren a rabszolga-kereskedelem tárgyi emlékeit, és az afrikai pénzeket általában. Bár mind kereskedők, mind utazók beszámolóit nagy számban fellelhetők, és meglehetősen specifikus adatokkal

„Sajnálatos módon meglepő érdektelenség övezi tudományos téren a rabszolga-kereskedelem tárgyi emlékeit, és az afrikai pénzeket általában.”

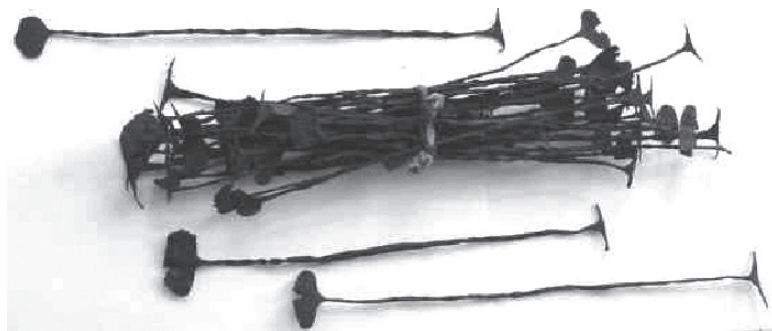
is szolgálnak, ami a különféle manillák elnevezését ill. viszonylagos értékét illeti, de rajzok, részletes elemző leírások nem maradtak fenn, amelyek alapján egyértelműen és biztosan beazonosíthatóak lehetnének az egyes típusok. A történészek és közgazdászok is csak a kereskedelmi megoszlással foglalkoznak, és egyáltalán nem érdekli őket az áru milyensége, annak változatai. Összegzés képen általánosságban kijelenthető, hogy valójában kevés egyedi (diszkrét) típus létezik, mint inkább egyfajta hosszú fejlődési folyamat: ennek iránya a nagytól a kicsiig, a neheztől a könnyűig, a nyerstől a kidolgozottig tart, és jellemző a kissé kiöblösödő végek egyre hangsúlyosabbá válása. Az afrikai nevek nagy száma pedig csupán a helyileg megszokott nyelvhasználat szülötte, nem takar tényleges gyártási gyakorlatot.

Napjaink ékszerpiacának, műgyűjtők és műkereskedők, valamint múzeumok interneten is közzétett leírásai, fotói és adatai alapján a vert pénz előtti afrikai hagyományos fémpénz (szobor) formáknak a botok, gongok, manillák, nyakláncok, és nyilak mellett legismertebb típusai a bokaperecek, gyűrűpénzek, kalapácsok, karperecek, Katanga kereszttek, kishi pennyk, a lemez(es) formák és a spirálok.

A bokaperecek anyaga rézötvözet. Férfiak és nők egyaránt viselték ékszerként is (alatta valamilyen rostnövényt, hogy ne törje fel a bokát). Gyakori, mint a házassági szertartást megelőző ajándék.

A gyűrűpénz Szudánban aranyból készült, és még a 19. században is használatos volt, mint fizetőeszköz. A nigériai igbok viszont rézből készült gyűrűpénzt használtak előszeretettel.

A kalapácsok anyaga vas. Számos hagyományos afrikai társadalomban a kalapács az alkotó kontextus társul. Mint szerszám, a kalapács tárgyakat képes létrehozni, amelyek az általuk végzett feladatokban élnek. Az afrikai nyelvekben a kalapács az apa, az üllő az anya, és minden közöttük kikalapált tárgy, gyermek. A kameruni bafiák és batekék körében a kalapács volt a legfontosabb menyasszonypénz. A vőlegény a házassági szertartás során adta a menyasszony családjának, gyümölcsöző egyesülésük jelképeként. Szintén ebbe a típusba sorolható a fejsze. Anyaga vas, növényi rost és bőr. Kamerunban és Nigériában a temetési szertartás során a halott

2. ábra

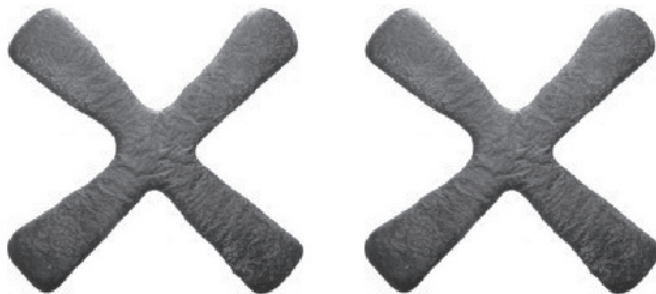
▲ *Kishi penny avagy 'a pénz, amelynek lelke van'*
Forrás: *Kissi Money or 'Money with a Soul'* <http://www.liberiapastandpresent.org/kissi.htm>

fivérei vagy idősebb fia viszi. Szimbolikus módon a fejsze szétdarabolja a fizikai világot, ezzel könnyítve a halott útját a holtak birodalma felé. Emellett a kereskedelemben is fontos fizetőeszköz volt.

A karperec-pénz készítésének két módja volt, és e technikák alapján megkülönböztethetők a közép- ill. nyugat-afrikai termékek. A munkaigényesebb technikát Közép-Afrikában alkalmazták. A karperec elkészítéséhez az ötvényt előbb henger alakúra kalapálták úgy, hogy felváltva kalapálták és melegítették (lágýtották) – erre azért volt szükség, nehogy rideggé, azaz törékennyé váljon a fém. Aztán a megmunkált rezet harapófogóval sorban áthuzigálták egy vaslemez egyre kisebbedő lyukain mindaddig, míg a kívánt vastagságot (vékonyságot) el nem érték. Régészek találtak erre a célra használt vaslemezeket, melyek az 1400-as évekből származtak. Ez a technika igen nagy kézügyességet igényelt a mester részéről. A másik, elsősorban Nyugat-Afrikában elterjedt módszer a rézöntés volt.

A Katanga kereszt valójában ötvény. Ilyen buzgatott (kavart) vörösréz kereszttekkel (ún. *handa*) kereskedtek több mint 900 éven át Szudánban és Afrika keleti partjain. Bár a legismertebbek a Katanga kereszttek. A luba nép elődjei az Upemba-medence területén Közép-Afrika egyik legkorábbi vastechnológiát használó csoportját alkották. A nedves, termékeny terület ideális helyet biztosított az élelem megszerzésére, termelésére. Szervezett, virágzó mezőgazdaságú társadalmat hoztak létre. A folyók kereskedelmi utakat biztosítottak a luba népnek. A kereskedéshez kereszt alakú bronzöntvényeket, Katanga keresztteket öntöttek, melyeket pénzként használtak. Ezek láthatók ma a Kongói Demokratikus Köztársaság legdélibb tartománya, Katanga címerén és zászlaján.

A kishi pennyt, avagy a „pénzt, amelynek lelke van” a 19. század végén vezették be a mai Libéria, Sierra Leone és Guinea határ menti vidékein élő kishi, loma és bandi népek. Gyakorlatilag igen széles körben használatos pénz volt. A fent említettek mellett használták a gbandia, gola, kpelle, mandingo és mendé törzsek is. Valószínűleg az 1880-as évektől helyikovácsok „verték” akörünyékgazdagvasércbányáiból nyert vasból. A kishi pennyk évtizedekig voltak forgalomban az amerikai, brit

3. ábra

▲ *Katanga kereszttek*
Forrás: <http://www.moneymuseum.com/moneymuseum/library/coins/tour.jsp?..>

és francia papírpénzek mellett. Alakjuk jellegzetes: változó (20-40 cm) hosszúságú csavart vasrúd, melynek egyik vége ásószerű lapos spatula, a másik vége pedig kihegyezett szárú T forma. Természetesen, a hosszabbak nagyobb értéket képviseltek. Nagyobb „címleteket” is készítettek vagy úgy, hogy több darabot (húszat) összecsavartak, vagy pamut ill. bőr szalaggal összekötözték. A 20. század elején egy tehén ára 100 köteg volt, egy szűz menyasszony 200 köteg, és egy rabszolga 300 köteg. Ha véletlenül eltört egy ilyen pálcika, már nem kerülhetett forgalomba, és értékét a hagyományok szerint csak a Zoe, a varázsló állíthatta vissza egy különleges szertartás során. Ez a varázsló (gyakran maga a kovácmester) megfelelő anyagi ellenszolgáltatás fejében összeerősítette az eltört darabokat, és újból visszaadta annak eltávozott lelkét. Ezért is mondták rá, hogy „a pénz, amelynek lelke van”. Miután a helyét átvették a nyugati eredetű fizetőeszközök, a kisasi pénz használata rituális szertartásokra korlátozódott, így például még ma is díszítik vele az egykori harcosok sírját. Továbbá, még ma is sokan hiszik, hogy ez a régi pénz mágikus erővel bír.

A lemez(es) formák – mint például az ásópénz, dobókés és a kapapénz anyaga vas. A dobókés, mint harci eszköz a társadalmi pozíció és gazdagság fontos megtestesítője, a pénzként használatos absztrakt formái viszont harchoz túl törekenyek.

A spirál ékszerpénzek anyaga lehet vas, bronz és réz. Mint a terminológia is mutatja, ezek a karon, lábön vagy nyakban viselt tekercsek egyetlen hosszú fémdrót-ból készültek. Az ilyen kör alakú vas nyakdísz a maszaiknál csak férjes asszonyok viselik férjük érzelmeinek jelképeként. A tekercs a nyaktól csavarodik egészen a váll fölé. A belső és külső menetet vékony bronzhuzallal dolgozzák össze, a külső menetet pedig bőrrel kötik össze. A maszai nő nyakperecén a gyűrűk számának mellesleg semmi köze az életkorhoz, mint ahogyan azt egyes szerzők leírják.

Bár mesteri kivitelükben nem oly különlegesek, de a fenti pénzfomák fontos kiindulási alapjai voltak a fémrudak – vas- vagy rézöntvények. Kongóban általában vörösréz tömbből kovácsolták. A rúdforma elsősorban értékörző volt, amiből egyéb réztárgyat lehetett készíteni. A Nigéria északi részén élő nomád fulánik nem csak fizetőeszközként használták, hanem főzéshez is. A nyéllel ellátott súlyos vasat tűzben felmelegítették, aztán belemerítették az ételbe, hogy az megfőjön (merülőforraló!). Az állandó lakhelyen használt agyagedények túl nehezek és törekenyek is ahhoz, hogy az állatokkal vándorló pásztor magával vigye. Bőrből és tökből készül a legkisebb súlyú tárolóedény, de ezek a szabad tűzre helyezve elégnének. A vas azonban a gyúlékony edény belsejében biztonságosan felmelegíti, megfőzi az ételt, szinte azonnal felforralja a vizet.

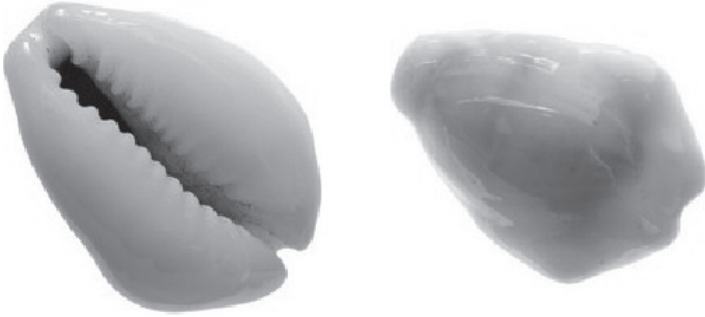
Az itt felsoroltak is jól mutatják az afrikai fém pénzek sokszínűségét, és bár az afrikai pénzek is többségükben fémből készültek, a fizetőeszközök listája még mindig nem teljes, hiszen nem feledkezhetünk meg a Kuba teritőről, Zaire gyönyörűen mintázott, fűből font pénzéről, vagy a régi üvegyöngy pénzekről² és egyéb gyöngyökből fűzött láncokról sem. Ám Afrika nem áll egyedül a különleges pénzek használatával, mert például a 17. és 18. századi Virginiában és Maryland államban a kötegelt dohánylevél hivatalos pénz volt. A 19. században a kínai Sanghajban pedig bambuszpálcákat használtak a nehéz érmék helyett. Egy pálcá 100 érmevel volt egyen-

értékű. Hogy hozzánk közelebbi példát is lássunk, a második világháború végén Európa pénzszükében volt, ezért az ún. „kemény” árucikkek, amelyekből szintén szegényes volt az ellátás (pl. cigaretta, élelmiszer, ruhanemű – azok a híres amerikai nylonharisnyák!), a pénz szerepét töltötték be. Sőt, ma is gyakran előfordul a nemzetközi kereskedelemben, hogy az áruforgalmat pénz bevonása nélkül bonyolítják le. Például traktort cserélnek gyümölcszire, gabonát olajra. Ennek a kereskedelmi formának a neve barter. De az árucseré egyszerűbb módja működik például a katonák között és a börtönökben (zárt közösségek!) is, ahol a cigaretta, esetleg a drog tölti be az áru pénz szerepét.

Visszatérve Afrikára, a kelet-afrikai kultúrának a szarvasmarha a kulcsa, a legtöbb itt lakó népek a szarvasmarha a legfőbb érték. A különböző árucikkek értékét élő állatban fejezik ki, a nagyra becsült szarvasmarhában vagy kecskében, birkában. Ezt használják a menyasszonyváltság kifizetéséhez, jóvátételként és vallási áldozatként is. A kikujuk jellemző példát adnak arra, hogyan használják egyes népek szabványos fizetőeszközként a kecskéket és a juhokat. Így volt ez az európai pénzrendszer bevezetése előtt, és hosszú ideig még utána is. „Azzal érvelnek, hogy a pénz nem jó befektetés, mert a shilling nem szül másikat, de a kecske igen.” (Jomo Kenyatta: *Facing Mount Kenya*, London, Secker and Warburg, 1938, 1953) Ugyanakkor népszerű fizetőeszköz volt a Viktória-tó környékén a helyben készített vas-kapa is. A kapák és más vasszerszámok tartós és szállítható csereeszközök voltak. A luhiáknál egy kapáért három csirkét adtak, egy kecskéért három kapát és egy tehénért három kecskét. A Tavak vidékén elfogadott pénzeszközök voltak még a bronz- és rézhuzalok (főként a gazdag nők használták ékszerként), a finoman szőtt fű karperecek, kelmék és a kauri. A 19. század második felében nagy jelentőségre jutott az elefántcsont és a gyöngy.

Afrikában a fentiek mellett mégis a legnépszerűbb, és a leghosszabb ideig használatos fizetőeszköz a kauri volt – bár a kauri csigák (a *Cypraea annulus* nevű tengeri csiga háza) pénzként való használatáról a legkorábbi adatok Kínából származnak, úgy 3500 évvel ezelőtről. Afrikát a 13. században árasztották el ezek a kicsiny csigaházak arab, ill. holland és angol közvetítéssel. Így jóval az európai gyarmatosítók megjelenése előtt már általánosan használt, alapvető fizetőeszközzé váltak. Az európai kereskedők szemében furcsának tűnt, hogy az afrikaiak gyakran szívesebben fogadtak el kaurit, mint arany pénzt. Az európaiaknak szembe kellett nézniük azzal, hogy Afrikában olyan tárgyakat kell pénzként használni, amelyeknek használati értékük is van. A kaurit megszámlálhatatlan módon használták díszítésre, és nélkülözhetetlenek voltak bizonyos speciális célokra, mint például a menyasszony megváltásához vagy adófizetéshez. De mire lehetett használni egy arany pénzt? A hagyományos afrikai gondolkodás egészen más volt!

„Az európaiaknak szembe kellett nézniük azzal, hogy Afrikában olyan tárgyakat kell pénzként használni, amelyeknek használati értékük is van.”

Kauri kagyló

Forrás: <http://www.moneymuseum.com/moneymuseum/library/coins/tour.jsp?...>

A szép fehér kaurit ugyanúgy használták, mint az európaiak az aranyat és ezüstöt. Egyes területeken átfúrták őket, és felfűzték, természetesen meghatározott számú darabot egy fűzerbe, máshol viszont használatuk gyors csoportosítási módszerekből állt, amelyek révén fokozatosan egyre nagyobb csoportokat raktak ki. Képzelnék csak el, mit jelentett naponta esetleg 300 000 darabot is összeszámolni ezekből az apró, görbe kaurikból! Így aztán minden nagy kereskedelmi központban, ahol a kaurik nem voltak fűzerben, kauri számláló embereket alkalmaztak.

Az európaiaknak azonban a máshol olcsóbban felvásárolt kauri bevitelével módjuk volt befolyásolni az afrikai kauripénz értékét. Így a 16. századtól állandó, nagymértékű leértékelődés indult el – természetesen az európai kereskedők előnyére. A 19. század elején pedig, amikor bevezették a nagyobb zanzibári kaurikat, az európai kereskedők felfedezték, hogy ezeket tonnaszám kotorhatják ki, és csinos profittal adhatják tovább. Az értékcsökkenés arányában mentek fel a kauriban számolt árak. Aztán a század végére az európai fizetőeszközök mind jobban elterjedtek Afrikában is, így a kauri odaszállítása értelmetlenné vált. Nigériában például 1904-ben megtiltották a kaurik behozatalát, és a brit kormány törvényes pénzrendszert vezetett be. A kauri azonban egyáltalán nem tűnt el. Mivel a legkisebb egység egy hárompennys érme volt, a helyi piacokon továbbra is használták a kaurit. Például az igboknál még 1920-ban is forgalomban volt, főleg a belső területeken. A joruba és nupe vidékeken pedig az 1930-as évek súlyos gazdasági válsága idején újra megjelent. Nigéria egyes részein még 1942-ben is kauriban fejezték ki az árakat, és nem a hivatalos fizetőeszközben. Jóllehet üldözték, tiltották a kauri mindennapi fizetőeszközként való használatát, szerepe továbbra is megmaradt, mint speciális vallási szimbólum, például a menyasszonyváltásnál és bizonyos szertartásos fizetéseknél, így a joruba temetésnél, a titkos társaságokba való belépésnél, valamint bizonyos bírságoknál. Sőt Afrika számos részén ma is használják a kaurit díszítésként szinte mindenütt: ruhákon, fejdíszeken, dobokon, bútorokon, jósláncokon, rituális maszkokon, stb.

Rendkívül érdekes az egyes népek számlási rendszere és a kauripénz közötti kapcsolat. Egyes számlási rendszereket azért bővítettek tovább, mert ezt igényelte a kaurival való számolás. Ahogy csökkent a kauri értéke, úgy emelkedtek az árak,

és a számolási rendszerek egyre bővültek, hogy a szükségnek megfelelően egyre nagyobb számokkal lehessen számolni. És amikor a kauri annyira leértékelődött, hogy túl költségessé vált egyik piacról a másikra szállítani, az árakat továbbra is kauriban számolták, de a tényleges üzletet aranyporral, kóladióval, sóval vagy akár élő állattal, esetleg rabszolgákkal bonyolították le. Gyakran külön erre a célra speciális számolási rendszereket fejlesztettek ki, mint például az igbok, speciális elnevezésekkel. Először hatosával számoltak, így lett 12 kauri 2 egységnyi pénz, 18 kauri 3 egységnyi pénz, és így tovább. Majd 10 hatos csoportból egy hatvanas kupacot alkottak, így hoztak létre egy új egységet. A következő egységek az 1200 (20 x 60) és a 24 000 (20 x 1200) voltak. A piactér Afrika-szerte forrása volt a fizetőeszközökkel kapcsolatos sokféle egységnek. De napjainkra már eltűntek a speciális pénz-típusok, mert ma már vert pénz van érvényben, és elterjedt az általános fizetőeszközök használata Afrikában is.

Egy félreértett hagyomány

Az afrikai hagyományok olykor fájdalmas felbomlása, és annak következménye, a kulturális kettősség, miszerint a nyugati mód számít modernnek, az afrikai régimódinak, napjainkban is megfigyelhető a társadalom szinte minden rétegénél. A hagyományos és az új konfliktusa a menyasszonyváltásnál éleződik ki nagyon, ugyanis a hagyomány szerinti menyasszonyváltás megfizetéséhez, áldozati célokra és speciális alkalmakra még ma is szükség van speciális pénzformákra. Vidéken szarvasmarhát, kecskét, kelmét, stb. várnak cserébe a menyasszonyért, a hagyományokat követve. De a városi fiatalember ezekkel az ősi ajándékokkal nem tud mit kezdeni.

Things Fall Apart (Széthulló világ) című regényében Chinua Achebe leírja azt a tapintatos tárgyalást, ahogyan a két apa megállapodik, hogy mekkora menyasszonyváltást kell fizetnie az igbo kérőnek. Bár a megállapodás menete népcsoportonként, sőt akár falvanként is változhatott. A dolgok lényegét *The Bride Price (A menyasszony ára)* című könyvében Buchi Emecheta így summázza: „... összegyűjtheti a menyasszonypénzt, amely majd a házassághoz szükséges, és bútorokat, ruhaneműket vehet... Mindig így volt, és még most is így van az igboknál Lagosban. Ez az egyik olyan íratlan szabály, amely még most is tartja magát.”

A menyasszonyváltás fogalmát mellesleg az európaiak teljesen félreértették. Úgy értelmezték, hogy az afrikai férfi „megvásárolja” a feleségét. Az a szokás, hogy a menyasszony családja ajándékot kap, egész Afrikában elterjedt, bár más-más mértékben. Többféle néven nevezik (és fordítják): „menyasszonyváltás”, „menyasszonyár”, „menyasszonyajándék” vagy „hozomány”. De ezek a kifejezések pontatlankok és félrevezetőek. Ez a – nevezzük itt házassági ajándéknak – az afrikai társadalmaknak fontos intézménye, szimbolikus jelentéssel bír, mintegy fémjelzi a menyasszony rangját, „értékét”, és a kérő gazdagságát. Kifejezi a vőlegény családjának háláját, hogy a menyasszony családja felnevelte a lányt, és hozzáadja a vőlegényhez. A menyasszonypénz ajándék, és nem egy adott summát jelent, hanem inkább szarvasmarhát, élelmiszert, drága edényeket, arany tárgyakat, ruhaneműt, kocsit és természetesen az elmaradhatatlan kóladiót. A szegény rétegekben pedig a legszükség-

gesebb dolgokat kell előteremtenie a kérőnek. Ez az ajándék „helyettesíti” otthon a lányt, aki értékes személy nemcsak a saját családjában, hanem a férje családjának is. A házassággal az egyik család átadja őt a másiknak. Az ajándék pedig emeli az értékét ember és feleség mivoltában is. Ez a gyakorlat a házassági szerződésnek és a biztonságnak kézzelfogható jelképe. Ez a szokás semmiképp sem „fizetési” forma, mint ahogyan azt a kívülálló gyakran helytelenül értelmezik. A házassági ajándékadást jelölő szavak a legtöbb esetben el is térnek a piacon történő vásárlást vagy eladást jelentő szavaktól. Azonkívül nem csak a férfi és családja ad, hiszen viszonzásképpen a nő családja is ad ajándékot, bár ezek értéke általában kisebb, mint a férfi ajándékaié. A két család közötti kapcsolat aztán megköveteli, hogy a későbbiek során is időnként ajándékokat váltsanak egymással.

Súlyok és mértékek

Visszatérve az árucserére, a kereskedelem gyakorlatához, foglalkoznunk kell a fizetőeszközök mellett annak másik elmaradhatatlan elemével, a méréssel is. Kijelenthetjük, hogy mint ahogyan a javak cseréje, úgy a mérés is szinte egyidős tudatos emberi létezésünkkel, és a mérési tevékenységnek (is) nélkülözhetetlen eleme a számolás. Az áru pontos értékeléséhez, kiméréséhez, a mérés számszerűsítéséhez szükség volt mértékekre, azaz mértékegységekre és mérőeszközökre. És mivel minden dolog mértéke az ember, a mértékegységek is az emberi testre alapítva alakultak ki. Így a legősibb hossz mértékek az emberi test egyes részei voltak: ujj, hüvelyk, láb, alkar. A hosszabb távok mérése tevékenységekhez kapcsolódott: lépés, napi járás. Az űrmértékek egy része szintén testi volt: csipet, marék. Azonban, a vidékenként más-más egységekből álló mértékek idővel a gyakorlatban rengeteg nehézséget eredményeztek. Sőt, ha a terminológia azonos is volt, adott egység nem feltétlenül jelentett ugyanakkora mennyiséget. Jellemző erre a helyzetre, hogy a 18. századi Európában több mint 100 féle hosszúság- és több mint 100 féle tömeg-mértékegység volt használatban. Ezért megoldásra volt szükség, el kellett jutni a súlyok és mértékek szabványosításához.

„Az áru pontos értékeléséhez, kiméréséhez, a mérés számszerűsítéséhez szükség volt mértékekre, azaz mértékegységekre és mérőeszközökre. És mivel minden dolog mértéke az ember, a mértékegységek is az emberi testre alapítva alakultak ki.”

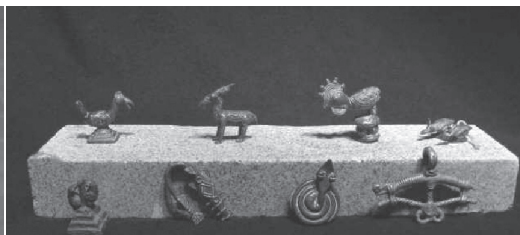
Az angol Magna Charta 1215-ben meghatározta a bor, sör, gabona és kelme méréséhez használható súlyokat és mértékeket. Hasonlóképpen más szabványokat is bevezettek, és így meghatározták a birodalmi rendszer mértékegységeit. A brit rendszer pedig a mértékeknek az emberi testrészek szerinti szabványosításán alapult. Ezt a fonton és lábón alapuló rendszert terjesztették aztán el a hatalmas brit birodalom egész területén Amerikától Ausztráliáig. És miközben Franciaországban 1793-ban

megalkották a méter és kilogramm mértékegységeket és hivatalosan bevezették a decimális számoláson alapuló metrikus rendszert, amit aztán Napóleon széles körben elterjesztett Európában, 1821-ben Thomas Jefferson és John Quincy Adams azt javasolta az Egyesült Államoknak, hogy ezt ne vegyék át, „mert kockázatos lenne eltérni a nagy-britanniai gyakorlattól”. A brit mértékegységrendszer pedig maradt, mint elterjedten használt hagyományos mértékegységrendszer a Brit Birodalomban és gyarmataiban, majd a Birodalom örököse, a Brit Nemzetközösség államaiban. Tömegegysége a font (libra, lb), hosszegysége a láb (foot, ft), ill. ezek változatos, nem decimális törtrészei, többszörösei és leszármaztatott egységei.

A metrikus mértékegységrendszer nemzetközi elterjedését 1875-től számítjuk, amikor hazánkkal együtt 17 ország írta alá a Nemzetközi Méteregeyzményt, de a 20. század közepére a felgyorsult technikai fejlődés következtében még egy ennél is átfogóbb, egyetemes mértékegységrendszer kidolgozása vált szükségessé. A Méteregeyzménynek egy nemzetközi bizottság által továbbfejlesztett változatát 1960-ban fogadták el, mint a Mértékegységek Nemzetközi Rendszerét (Système International d'Unités, röviden SI). Magyarországon egy 1976-os minisztertanácsi rendelet írta elő az SI rendszerre való kötelező áttérést, ill. 1980. január 1-től elrendelte az SI kizárólagos, kötelező használatát. A törvényi erő mégsem jelentette a régi mértékegységek eltűnését. A gazdák jó része még ma is négyszögölben beszél a telekről, az ültetendő csemeték távolságát lépéssel méri ki, és számos alkalommal mér egyszerűen csak arasszal, hogy a háziasszonyok bögrés receptjeit ne is említsük!

Nagy-Britannia 1973-ban csatlakozott az Európai Gazdasági Közösséghez (az Európai Unió elődjéhez), ami azt jelentette, hogy kötelezően át kellett volna állnia az uniós mértékegységekre. De nem tette meg. Jóllehet a pénzrendszerét már 40 éve megreformálta, a mértékegységekre többször is halasztást kapott – bár időközben az Unió kötelezővé tette, hogy a termékeken a metrikus mértékegységeket is tüntessék fel. De a visszaváltható üveges tejet, és a kocsmákban a sört ma is pintben mérik, és mér földben róják a kilométereket. A legkitartóbb mégis az Egyesült Államok! A világ vezető ipari országában ma is őrzik a mérések szabványosított primitív formáit! Megtartották a hagyományos brit mértékrendszert (bár a kocsmában nem járnak olyan jól, mint az angolok, mert az ottani pint csak 0,473 liter, egy angol pint viszont 0,568 liter). Az Egyesült Államok Szövetségi Törvénye ugyan biztosítja azt a kettősséget, hogy a hétköznapi életben a hagyományos mértékegységeket használják, míg a tudományos életben következetesen a méterrendszert.

Nem meglepő, hogy az Afrikában leginkább elterjedt mértékek nagyon hasonlítanak a brit rendszerhez – szintén az emberi testen alapulnak. Használatuk nagyon kényelmes, hiszen bármikor hozzáférhetők, és ezek a „mércék” elhagyhatatlanok. Továbbá, a fent vázolt folyamat Afrikában is megfigyelhető. Először is, minél szélesebb körben kereskedtek, annál nagyobb szükség volt a szabványosításra. A 15. század végén lett egyöntetűség, amikor a hatalmas Szongháj birodalom szabványosította súly- és mértékrendszerét, és felügyelő hálózatát hozta létre, hogy a szabványokat rákényszerítse a tartományi piacokra. Ebben az időben az akan főnökök és kereskedők saját súlyrendszert hoztak létre az aranypor mérésére. Ezek voltak a mél-

5. ábra

Asanti bronz súlyok

Forrás: Ashanti bronze, http://www.buyafricanantiques.com/ashanti_bronze.htm

tán híres asanti réz- ill. bronzsúlyok. Ha egy kormány azonban szabványokat vezet be, ez még nem jelenti azt, hogy az átlagember csak a birodalmi mértékekre szorítkozik, ha elmegy a piacra, hogy felesleges gabonájáért tyúkot kapjon. Tény, hogy Afrikában a szabványosított mértékek inkább kivételnek számítottak, mintsem szabálynak. Fel sem lehet sorolni a használatban lévő sokféle helyi mértéket.

Az asanti aransúlyokat arany és aranypor mérésére használták, amit hatalmas mennyiségekben bányásztak Afrika nyugati partja mentén – az Aranypart elnevezés is innen ered. A mai Ghána területén volt egykor a gazdag Asanti királyság, ahol az aranyat más népekkel való kereskedelemben éppúgy használták, mint ékszerek készítésére, de az aranypor a birodalmon belül fizetőeszköz is volt. Egy aransúlynak számos kiegészítő tartozéka volt, így például dobozok, kanalak és egyensúlykarok. Egy teljes készlet dobozokból, kanalakból, egyensúlykarból és körülbelül húsz-negyven súlyból állt. Ezeket valamilyen textilbe tekerték, majd egy bőr tokba vagy fa dobozba – a gazdagabbak rézdobozba – tették. A múltban mindenkinek, aki rendszeresen kereskedett, volt saját készlete. Az aranyporral teli dobozokat aztán tulajdonosával együtt temették el, és szükség esetén újra kiásták, vagy veszélyes időkben elrejtették. Az aransúlyok készítésének legkorábbi ismert ideje úgy 1400 tájára tehető. Magának a súlynak az alapanyaga réz volt, amit az európai cserekereskedelem során szereztek be a késő 15. századtól egyre nagyobb mennyiségben. Ezek az apró, általában néhány centiméter méretű kis súlyok két fő csoportba sorolhatók: vannak geometrikus formák és szimbolikus (figuratív) alakok. Az első csoportba többnyire kockák, dupla (üreges) hengeres formák, hexaéderek, gúlák és lépcsőszerűen kialakított gúlák tartoznak. A másik csoportban a legkülönfélébb fantasztikus állatok, növények, napi dolgukat végző emberi alakok, mindenféle egyszerű tárgyak, úgy szerszámok, edények, székek, hangszerek, mint fegyverek meg-

találhatók – mind miniatűr méretben. Különösen érdekesek a bogarakat, apró gyümölcsöket és bizonyos növények magvait megjelenítő súlyok, amelyek öntéséhez nem viaszformát használtak, hanem magát az ábrázolandó bogarat vagy magvat. Ezen kis súlyok mindegyike egy kiszámított súlyskálának és egy ideografikus jelrendszernek felelt meg, ami valamilyen történetet vagy közmondást jelenített meg.³ A gyarmati adminisztráció 1894-ben betiltotta az aranypor fizetőeszközként való használatát az Asanti régióban, majd 1896-ban magát a súlyok gyártását is törvényen kívül helyezte. Ilyen módon az asanti súlyok tehát különösen értékesek a jelen számára, mert nem csupán az asanti és akan nép kereskedelmének manifesztumai, hanem az Európával való kontaktus előtti kultúrák emlékeztetői is.

A mérés további hagyományos példáit keresve nézzük, hogyan mértek az ugandai gandák abban az időszakban, amikor Ugandának, mint angol gyarmatnak a brit birodalmi súly- és mértékrendszert kellett volna használnia: hosszúságot lábban (tényleges lépésekkel), és van szavuk az araszra, ölre, rőfre. A térfogategységek pedig attól függnek, hogy mit mérnek – szárazanyagot egy hozzávetőleges súlyt elbíró kosárral, édesburgonyát saccolt súlyú (kb. 15 kg) kötegben, sőt is hasonlóan megsaccolt tételekben. A sört pedig meghatározott méretű tökhéj kulacsokban. A libériai kpellék a rizst összeválogatott és egymással összekapcsolt tárolóedények rendszerével mérik.

A kelet-afrikai parton élő szuahélik még a 20. század elején is saját mértékegységeiket használták, például hosszúságra az araszt (*sibiri*), a hüvelykujj hegyétől a kisujj hegyéig, ennek kétszerese volt a *mkono*, a rőf, és 4 *mkono* volt egyenlő 1 *pimaval*, öllel. Térfogategységeik voltak a *kibaba* = kb. 1 pint, 2 *kibaba* = 1 *kiszaga* és 2 *kiszaga* = 1 *pisi*. Bár a napi gyakorlat jelentősen eltért ettől a szabványtól: lehetett gabonát venni *kibaba csa* tele vagy *kibaba csa mufto*, azaz púpozott vagy lesimított *kibaba* (pint) mennyiségben, a vászon pedig lehetett *mkono mkamili* vagy *mkono mkonde*, azaz egy egész *mkono* (rőf) vagy rövidebb. A rőf hosszúságát a mérő személy karhosszúsága szabta meg. És kinek a karja volt a mérce, az eladóé vagy a vevőé? Korábban az emberek elhívtak egy hosszú karú barátot a piacra, hogy ő vásároljon. Egy 19. század eleji beszámoló megjegyzi, hogy a hosszú karú ember ezt a hosszat a könyökétől a középső ujj hegyéig mérte, egy közepes karhosszal rendelkező egyén viszont visszahajtotta a szövetet a középső ujj középső ízületéig, míg egy rövid karú ember a középső ujj teljes hosszán visszahajtotta a szövetet. A hagyományos pontatlan mértékeket addig használták Etiópiában, míg a 19. század végén el nem kezdődött a modernizálás. A 20. század eleji földnyilvántartással pedig a métert jelölték ki szabványos hosszúságegységnek. De a rőf nem tűnt el a piacokról. És bár a konfliktusok elkerülésére 1930 körül már szab-

„A nagy távolságokat a gyalogosan vagy öszvérháton való megtételhez szükséges napok számával mérték. Ezt a mérési módot már a Bibliában is megtaláljuk, és a világon mindenütt, hogy a magyar népmesékről meg ne feledkezzünk!”

ványos vas mérőrudak voltak forgalomban, amit a kereskedők feltűnő helyre tettek ki, egyes területeken még 1967-ben is használták a rőföt. A nagy távolságokat a gyalogosan vagy öszvérháton való megtételhez szükséges napok számával mérték. Ezt a mérési módot már a Bibliában is megtaláljuk, és a világon mindenütt, hogy a magyar népmeséről meg ne feledkezzünk! A használatos űrmértékek Etiópiában (akárcsak máshol Afrikában) attól függték, hogy mit mértek, mekkora mennyiséget és mi célból. A gabonát és ahhoz hasonló cikkeket (rizst, babot, stb.) tartókkal mérik az olyan piacon, ahol nincs mód súlymérésre. Mint a régi receptekben, amelyek egy csipet só, egy marék mazsolát írtak elő, sok űrmérték alapult az emberi testen: egy maréknyi, egy ölnyi, egy szájnyi. De – csupán a hasonlatosság kedvéért – egyszerűbb mai receptjeinkben is olvashatunk ennyi vagy annyi bögrényi lisztről, cukorról, stb. Nagyobb egység volt egy megrakott öszvér terhe. A különböző tartókon alapuló űrmértékek voltak a legelterjedtebbek, amiket helyileg készítettek agyagból, fából, bőrből, állati szarvból, kosárból vagy tökből, amelyeket sokszor csodálatosnál csodálatosabb művészi mintákkal díszített festéssel, faragással vagy fonásában az azokat készítő mester. Bár később az emberek elfogadtak behozott tartókat is, és nem volt ritka az italosüveg és az üres konzerves- vagy cigarettadoboz sem.

A nyugat-afrikai Benin városában, ami régen gazdag városállam volt (ma Nigériában található) a távolságokat és magasságokat mindig hasonlították, így: hosszú vagy rövid, nagy vagy kicsi, vastag vagy vékony, stb. A magas dolgokat egy felnőtt ember magasságával vagy a magasra nőtt pálmafákkal hasonlítják, a hosszú dolgokat pedig kígyókkal. Arasszal (a hüvelykujjuk és a mutatóujjuk hegye közötti távolság) mérik a kisebb hosszúságot, például ha egy darab faragásra szánt fát akarunk lemérni. Kisebb távolságokat lábbal, egyik lábukat a másik elé helyezve mérnek le – száz lábíg. A nagy távolságokat, például két falu közti távolságot úgy adják meg, hogy hány napig tart az utazás. Ilyen és más hasonlóan egyszerű mértékeket használtak a binik egészen az 1897-es benini brit expedíció idejéig, amikor is a britek bevezették a saját szabványos hossz- és súlymértékeiket. Ami a súlymérést illeti, a binik nem tudtak szabványos súlymértékeket létrehozni. A piacokon helyben készített főtt ételek mennyiségét egyszerű becsléssel határozták meg. A tárgyak súlyát is összehasonlítással határozzák meg: tenyerükbe vesznek két ugyanolyan fajta tárgyat, vagy a nagyobb tárgyakat megemelik. Bizonyos dolgokat kosárral vagy lopótökkel mérték. A terhek súlyát pedig úgy becsülték, hogy egy, kettő vagy hány ember fején vihető el. Tehát nekik megvoltak a közösség által elfogadott saját mértékeik, amit mások kénytelenek voltak elfogadni, ha kereskedni akartak velük. A helyzet akkor javult némileg, amikor a 16. században a portugálok eljöttek Beninbe, és sokféle tárolóeszközt hoztak magukkal, amiket aztán a helyiek mértékül kezdtek használni. Olyannyira, hogy még a 20. század végén is lehetett olyan bini nőt találni, aki italos palackokkal mért folyadékot.

A Brit Birodalomban 1873-tól ugyan engedélyezett volt a metrikus mértékegységek használata, de az átállás a birodalmi rendszerről a Nemzetközösség legtöbb tagországában csak az 1970-es évekre fejeződött be, hála a kormányok támogató hozzáállásának – aktív szerepet vállaltak a metrikus átváltásban, fokozatosan kiszorítva a

hagyományos mértékegységeket.⁴ Nehéz megítélni, hogy ma a hétköznapi emberek milyen mértékben használják a mindennapi életben a mérés világnyelvét, a metrikus rendszert. Jóllehet, a mérleg megszokott látvány minden piacon, az biztos, hogy az átállás sehol a világon nem ment egyik napról a másikra, így van ez Afrikában is, ez is egyfajta evolúciós folyamat. Az elmúlt évtizedekben (vagy akár 100 évben) váltó államokban a népesség idősebb rétegei hajlamosak még ma is a régebbi egységeket használni a mindennapi beszélgetésben.

Mnemotechnikai eszközök

A mindennapi számolás kapcsán – befejezésül – nézzük, milyen feljegyzéseket, emlékeztető eszközöket használ az írástudatlan afrikai ember. Az írást, mint minden nagy találmányt, a gazdasági, társadalmi fejlődés adott foka és főleg szükséglete hívta életre. Ugyanakkor a gondolatok közlésének és rögzítésének igénye régebbi az írás tudományánál. Ennek kielégítésére az emberek különféle módokat eszeltek ki, amelyek segítettek az emlékezetet, néha közlést is tartalmaztak. De írásnak még nem tekinthetőek. Ilyenek többek között például a rovásjelek, csomójelek, kagylófüzérék. Ezek azonban bővebb mondanivaló közlésére nem voltak alkalmasak. Ezért, akik pontosabban akarták kifejezni magukat, vagy történeteket akartak megörökíteni, azok egyszerűen lerajzolták mondanivalójukat. A legkorábbi ilyen írástípus a képírás (piktográfia): a képpel konkrét tárgyakat ábrázol. A fogalomírás vagy tartalomírás (ideográfia) már magasabb fejlődési fokot képvisel: nem csak a konkrét tárgyra, hanem a vele kapcsolatba hozható fogalmakra is vonatkozik. Nem tagolt nyelvi kifejezés, hanem egy egész gondolatsor ábrázolása, amelyet bármilyen nyelven leolvashatunk, mert csak az értelmet adja vissza, nem a pontos szöveget. Az igény, hogy többet tudjanak megörökíteni a történelemből, hozta létre azt a nagyszerű találmányt, amit szóírásnak nevezünk. Egymástól függetlenül a Föld különböző helyein bukkantak fel ilyen írásrendszerek, mint a hieroglif írás vagy az ékírás.

Bizonyított tény, hogy az afrikaiaknak a gyarmatosítók beözönlése előtti időkben is volt írott nyelvük. Számosan átvették és a maguk nyelvéhez igazították az arab írást, mások, mint Núbia és Kush ősi népei, saját írást hoztak létre. Továbbá léteztek az írás más ősi formái is. Így tudjuk, hogy az afrikaiak piktogramokkal és ideogramokkal küldtek titkos üzeneteket, és jelöltek meg tulajdontárgyakat. A zulu gyöngyhímzések szerelmi üzeneteket rejtenek, a kenyai kambák vésett lopótök palackjain a figurák és szimbólumok gyakran valamilyen történetet adnak elő, a nigériai igbo lopótökökre közmondások vannak írva, az aranypor mérésére szolgáló asanti bronzsúlyokhoz rendszerint közmondások kapcsolódnak.

Ismeretes, hogy az afrikai számolás igen fontos jellemzője a számokat kísérő vagy éppen helyettesítő gesztusok, ujj-jelek használata. A számírás kezdetei is a kéz ujjainak használatával hozhatók összefüggésbe. A kultúránként változó szokástól, miszerint a számok jelölésére három, négy vagy öt ujjal vonalakat rajzolnak a homokba, egyenes út vezet az afrikai számrendszerek kialakulásához. A Kelet-Kongóban élő baszongok az egyik kéz három ujjával rajzolnak vonalakat a homokba, mivel ők hármasával számoltak. Minden hármas vonalcsoport után egy hosszabb vonal egysze-

rúen csak a számcsoportok közti elválasztásra szolgált. A bangongok, bohinduk és szunguk négyes csoportokban rajzolták a vonalakat négy újjal. A bambalák viszont ötösével számoltak, és az ötös vonalcsoportok közé ők is külön jelet rajzoltak.

A homokba rajzolt vonalakkal történő számolás mellett a mennyiségek rögzítésének másik gyakori – és egyben maradandó – ősi módja az ajtókra és falakra festett vonalak. Achebe *Széthulló világ* című regényében leírja, hogy amikor Okoye elment adósához egy régi tartozást – kétszáz kaurit – behajtani, Unoka válaszul „a kunyhó tulsó falára mutatott, amelyet vörös agyaggal dörzsöltek fényesre. – Nézd azokat a krétavonásokat! – És Okoye krétával rajzolt rövid, függőleges vonalcsoportokat látott. Öt csoport volt, és a legkisebb tíz vonásból állt. ... – Minden csoport egy-egy adósság, amivel tartozom valakinek, és minden vonás száz kaurit jelent. Látod, annak az embernek például ezer kaurival tartozom... Először a nagyobb adósságaimat fizetem vissza.” És mivel Unoka nem szándékozott fizetni, Okoye üres kézzel távozott.

Már Claudia Zaslavsky is rámutatott, hogy a számolást kísérő gesztusok olykor egyféle jelölésrendszerré alakulnak. A nyugat Nigériában és Nigerben élő fulanik két rövid pálcát helyeznek V alakban a földre, így jelölik, hogy 100 állatuk van, míg egy kereszt (X) 50 állatot jelöl. A vízszintesen elhelyezett pálcikák tízeseket jelölnek, míg a függőleges pálcák egyet. Így =III huszonháromat jelent, míg VVVVVVXII jelentése 652. Innen már csupán egyetlen kis lépés vezetett a számolást könnyítő különféle tartós segédeszközök használatáig. Kezdetben a természetben készen található tárgyakra (fára, állati csontokra és kőre) karcolták írásjegyeiket, kagylófüzérekkel váltottak üzenetet, vagy csomózott zsinetekkel vezettek mindenféle számszerű feljegyzést. Magától értetődő, hogy az ilyen típusú jelrendszerek csak kicsiny, zárt társadalmakban praktikusak.

„Bizonyított tény, hogy az afrikaiaknak a gyarmatosítók beözönlése előtti időkben is volt írott nyelvük.”

A nigériai jorubák az *arok*nak nevezett „tárgyi írással” üzentek egymásnak. Az aroko leggyakrabban összefűzött kagylóhéjakból állt. Ezek száma, helyzete határozta meg az üzenet tartalmát. Például, egy kaurikagyló tagadó választ, két, nyílásával egymás felé fordított kagyló a barátságot, ellentétes irányba fordítva viszont haragot vagy ellenségeskedést fejezett ki. Hat összefűzött kagylóhéj egyrészt a hatos számnak felel meg (joruba nyelven *efa*), de ez a szó egyúttal megkötözöttet is jelent, így a küldemény, ha feladója férfi, a címzett pedig nő, egy szerelmi vallomás, amelynek értelme: „vonzódom hozzád, szeretlek”. A nő, ha viszonzta a férfi érzelmeit, nyolc darabból álló kagylófüzért küldött válaszként. Joruba nyelven nyolc: *ejo*, de azt is jelenti, hogy azonos, tehát, hasonlóan érez, mint a férfi.

A kínaiak szerint az emlékeztetés legősibb eszközei a csomójelek. Mégis, ma is használjuk ezt a figyelmeztetést: „Köss csomót a zsebkendődre!” A kínaiakénál bonyolultabb az Inka Birodalomban használt kipu, más néven zsinórírás. A kipu egy különleges, tízes számrendszerbeli információtárolási rendszer, amelynek segítségé-

vel helyettesítették az írást. Rájuk jegyezték fel a történelmi eseményeket, a törvényeket és a szerződéseket is. De nemcsak szöveges információ tárolására volt használható a kipu, hanem számolásra, könyveléshez is. Afrikában a csomójelek használata más volt. A csomózott zsinórokat a legváltozatosabb nyilvántartási feladatokhoz használták: a víz elosztásához, pénzszámláláshoz, kereskedelmi feljegyzésekhez, adóbegyűjtéshez, a házépítéshez vásárolt nád- vagy fűrakomány számlálására, avagy az eladott elefánt-agyarak számának feljegyzésére. A textilkereskedelemben a zsinór mindkét végét csomózzák, az egyik végén az eladásokat rögzítik, a másikon a vételt. Az adósságot is csomókkal jelzik, és a csomózott zsinog a hitelezőnél marad mintegy kötelezvény. Ha viszont a hitelező ezt elveszíti, már nem követelheti vissza a pénzt. A Kilimandzsáró lábánál élő csagáknál ha egy férfi több napos útra indul, a feleségének otthagy egy pálmrostot, rajta annyi csomóval, ahány napig távol lesz. A feleség minden nap kiold egy csomót, így tudja, mikor tér haza a férje. De egy bvende férfi hasonló alkalommal két csomózott rostot készít, egyet magának, egyet a feleségének. Kongóban a szundiknál a régi szokás szerint a házassági-szerződést is zsinogre kötött csomókkal jegyzik: mindkét fiatal családjának egy-egy tagja csomót köt egy zsinogre minden megbeszélte tárgy után. Emellett a fiatalember is csomókkal jegyzi az értékesebb ajándékokat. Amikor véglegesen megegyeznek, a tanúk összehasonlítják a csomókat, hogy biztos legyen az egyezés. Aztán ezt a menyasszonyváltást rögzítő zsinoget valahol felakasztják a ház legtávolabbi zugában, és csak válás vagy halál esetén hozzák elő, az egykori fizetség bizonyítékaként. Sok kultúrában csomózott zsinórokkal rögzítik a napok, hetek, hónapok és évek múlását. Monomotapa királyságában az udvari történész kötelessége szerint minden uralkodó után egy csomót kötött a „királyi zsinorra”. Ezen a zsinoron 1929-ben harmincöt csomó volt, és minden uralkodót azonosítani lehetett, kezdve az első uralkodótól, Matope nővérétől, a 15. század közepétől!

Az 1970-es évek elején egy Peter Beaumont nevű archeológus talált Dél-Afrika és Szváziföld határán, a Lebombo-hegység barlangjaiban végzett ásások során azt a rendkívül érdekes cercóf-majom fibulát (szárkapocs-csontot), amely jelen ismereteink szerint a világ legrégebbi matematikai eszköze (J. Bogoshi, K. Naidoo and J. Webb, 1987. *The oldest mathematical artifact. Mathematical Gazette*. Vol. 71, No. 458. p. 294). Ez a csont a legrégebbi kézzelfogható bizonyítéka a számolás megjelenésének az emberiség történetében. Tanúbizonyysága egy nagyon kifinomult számolási rendszernek, amellyel az ember képessé vált „uralni” az időt, azaz követni az idő múlását (a holdciklusokat, stb.). A 7,7 cm hosszúságú Lebombo-csont – ahogyan a lelőhelyről elnevezték – legalább 35000 éves. A rajta látható 29 bevágásból, rovátkából ítélve – melyek némiképp hasonlítanak a namíbiai busmanok által még napjainkban is használatos, naptári feljegyzéseket rögzítő pálcikákra – vagy menstruációs ciklust, azaz holdhónapot jelöltek rajta, vagy egyszerű mérőpálca volt. Mellesleg, a majomcsontok használata, mint matematikai eszköz általános volt egész Afrikában.

A magasabb szintű matematikai ismeretek másik bizonyítéka szintén egy cercóf fibula, amit az Edward-tó partján lévő Ishango halászhelyen, a mai Kongói Demokratikus Köztársaság területén, 15 kilométerre az Egyenlítőől egy belga geológus, Jean

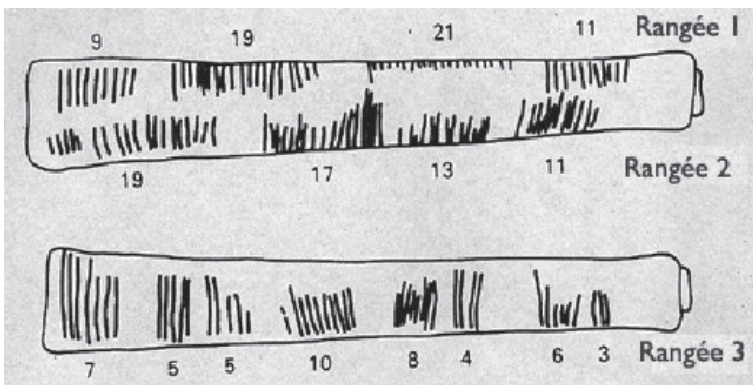
▲ *Az Ishango-csont két nézete*
 Forrás: *Ancient African Mathematics*, <http://www.taneter.org/math.html>

de Heinzelin de Braucourt talált még 1950-ben. Bár az ásatásról írt beszámolójában 1957-ben említi, de részletesebb leírását csak 1962-ben publikálta (de Heinzelin, J.: 'Ishango', *Scientific American* 1962, 206, 105-116). Tudjuk, hogy egykor, a késő-paleolitikus korban egy halász-vadász-gyűjtögető nép telepedett le az Ishango fennsíkon. Az Ishango-csont pedig legalább 20000 éves. Tanulmányozása során számos kutató arra a következtetésre jutott, hogy ez nem csupán egy egyszerű mérőeszköz vagy rováspálca: az Ishango-csont magas szintű tudományos tevékenységek afrikai létezésére utal! Ez a lelet világosan kifejezi annak a különös tehetségnek a meglétét, amely által vezérelve az africanus homo-sapiens létrehozta az egyiptomi-núbiai civilizációt. Lássuk, mit is tár fel számunkra ez az enyhén ívelt, sötétbarna színű, 10 cm hosszú Ishango-csont! A szabad szemmel is jól látható jelek elrendezése – három különálló oszlopban, meghatározott csoportokban – nagyon érdekes. Az egyik oszlopban, négy csoportban 11, 13, 17 és 19 rovás van – éppen a 10 és 20 közötti négy prímszám. Egy másik oszlopban a csoportok, 11, 21, 19 és 9 összeadásból és kivonásból eredő számok ($10 + 1$), ($20 + 1$), ($20 - 1$) és ($10 - 1$) – egy akkurátus számolási rendszer. Ha a jeleket összeadjuk, mind két oszlopban 60-at kapunk, ami a holdhónap vagy a menstruációs ciklus közel kétszerese. A harmadik oszlopban a rovások nyolc csoportban vannak elrendezve: 3, 6, üres hely, 4, 8, ismét kihagyás, 10, 5, 5 és végül 7. Ez az elrendezés valószínűleg a kétszerezés műveletével van kapcsolatban, a kettes szorzótábla létezésének tanúbizonysága. Mindez tehát azt bizonyítja, hogy a kora történelem előtti időkben az Ishango-kultúra embere az egyszerű számoláson túl már képes volt jelentős proto-matematikai ismereteket kifejleszteni, ami magába foglalta bizonyos számalapok (10, 12) kiválasztását, használatát, specifikus számok (páros, páratlan, prímszámok), valamint a kettővel való szorzás és osztás szabályainak ismeretét. Az Ishango-csont igazi tudományos kincs, távoli őseink matematikai képességének bizonyítéka, ami az érett matematikai gondolkodás bölcsőjét az afrikai kontinensre helyezi! Ma már a tudományos kutatás szimbóluma ez a csont, és megtekinthető Brüsszelben, a Belga Természettudományi Múzeumban. A terület, ahol de Heinzelin megtalálta a Virunga Nemzeti Park része, ami 1979-ben 63. sorszámmal felkerült a Világörökség Listára, majd 1994-ben a Világörökség veszélyeztetett értékei közé sorolták.

Az Ishango régióban, az Edward-tó és Albert-tó környéki területektől délre, le egészen a Kalahári sivatagban élő hottentottáig egy másik gyakori – ma már archaikusnak tekintett – módja a számrögzítésnek, hogy a megölt ellenségek számát a harcos saját bőrének bemetszésével (tetoválás) tartotta számon.

Zimbabweban a leendő apa levág egy botot, tűzön kiszárítja, és minden hónap elején egy rovást farag rá. A terhesség utolsó hónapját úgy is nevezik: „a bot hónapja”. A kenyai kambák pedig botra faragott rovásokkal a menyasszonyváltás-szerződést rögzítik. A csaga fiúk újra faragott rovásokkal tartották számon a lelőtt madarakat – számolási rendszerüknek megfelelően hosszabb rovást készítettek az ötösöknél és a tízeseknél. A csaga feleség fa főzőkanala nyelére egy-egy rovást vésett, ha a férje megütötte. Amikor a nyélen már nem volt több hely, elérkezett a válás ideje. Rendkívül kifinomult rovásrendszere van a szondzséknak. A férfiak egy négy láb hosszú boton vezetik az utazásaikat, és a bot egyben sétabotul is szolgál. Régebben Zimbabwe déli részén élő népek a naptár vezetését egy falubeli tanult emberre bízták, aki minden reggel egy rovást vésett az erre szolgáló botra. Minden hónapban aztán új botot kezdett, amíg egy évre való rovás el nem készült. Speciális jelekkel jelölték, ha elérkezett a betakarítás ideje, vagy nagy esők közeledtek.

Rovásos feljegyzéseket nem csak Afrikában, de világszerte használtak az írástudatlanok, de az írni tudók is. Például, a brit kincstárban a 12. századtól egészen 1826-ig vezettek fizetetlen és befizetett adókra vonatkozó rovásos feljegyzéseket, amikor is a parlament eltörölte a használatukat, és a botokat elégették a Lordok Háza egyik kályhájában. (A kályhát azonban túlságosan megrakták, és kigyulladt a fal faburkolata, amitől meggyulladt az alsóház, és a két ház porig égett.) Magyarországon az adózás bevezetése Károly Róbert (1288–1342) nevéhez fűződik, aki – firenzei mintára – állandó aranypénzt veretett. Ezzel a kamara elvesztette az egyik legfontosabb jövedelemforrását, a pénzváltás hasznát. Ennek pótlására szolgált az adó. Mivel a parasztok abban az időben nem tudtak írni, az adótartozást egy hosszú,

7. ábra

▲ Az Ishango-csont vázlatos ábrázolása, a szabad szemmel látható rovások elrendezésével
 Forrás: *Africa: The true cradle of mathematical sciences*. <http://www.africamaat.com/>

négyszögletes pálcára, ún. rovásbotra vésték. Ezen jelölték az adóbefizetést is, majd a falusi bírónak adták át megőrzésre.⁵ Jóllehet, az adónyilvántartásban a rovásbotot idővel kiszorította az írásbeliség. De a rovásbotot a magyar parasztok még hosszú ideig használták egymás közt elszámoló eszközként. A hortobágyi pásztor munkája a kihajtáskor a jószág számbavételével veszi kezdetét. Az írni, olvasni nem tudó pásztornak ismernie kellett a „számrovást”. Erre szolgált a rováspálca. A számrovást gazdánként egy négy-, hat- vagy nyolcszögletes rováspálcán vezették. Jobbról balra haladva, bicskával vésték fel a számokat, melyek hasonlítottak a római számokhoz. A rováspálca egyik vége a fej, ahová a gazda jelét vésték fel. A szaporulatot a többitől vonallal elválasztott „tőkerováásra”, az elhullott jószág számát pedig a „dögrovásra” jegyezték fel. Hogy a rováson lévő jeleket ne lehessen meghamisítani, kitalálták a „párosrovást”, ami a pálca kettéhasításával járt. Az egyik felét a gazda kapta, és az őszi behajtásnál lehetett összeillesztve az eredeti feljegyzést ellenőrizni. A számrovást az öreg pásztorok a 20. század elején még ismerték.

Zárszó

A legtöbb ember számára kétféle Afrika létezik: a végtelen őserdők és szavannák kunyhóinak Afrikája, meg a modern problémákkal küszködő, 21. századi városok Afrikája. A valóságban a régi Afrika hagyományaival tovább él az újban. És ez a – sajnálatos módon gyakran még ma is primitívnek tartott – afrikai életmód ugyan más, de korántsem alacsonyabb rendű viszonyban áll a matematikával, mint az európai. *A matematikának az afrikaiak életében betöltött szerepét pusztán az alkalmazások szempontjából tekintettük át, mégpedig földrajzilag Afrikának a Szaharától délre fekvő részére korlátozva figyelmünket.* És még nem foglalkoztunk az etnomatematika igen látványos területével, a geometriának az afrikai építészetben és díszítőművészetben (pl. a fegyverzetben, szöveteken, ruházaton, használati eszközökön, szerszámokon, stb.) betöltött szerepével, vagy az etnomatematika másik érdekes részterületével, a mostanában újjáéledő (és ma már nálunk is kapható!), az elmét csiszoló, nagy figyelmet és nem kis szellemi felkészültséget igénylő, népszerű ősi afrikai játékokkal és egyéb matematikai mulatságokkal. A játékok logikus cselekedetekre sarkallják a résztvevőket, és a játék menete során matematikai fogalmak is megjelennek. Pedig ez mind részben szintén matematika, afrikai matematika, ami az anyanyelvi műveltség mellett az afrikai műveltségnek is alappillére, segít megismerni és megérteni Afrika világát, azt a világot, amely nemcsak az emberiség régészeti múltját rejtje magában, hanem mába érő társadalmi és kulturális relikviái a mi saját múltunkra is fényt vethetnek. Azt az Afrikát, amely minden problémája ellenére a 21. század első évtizedének meglepő sikertörténetét hozta. A *The Economist* című angol hírmagazin felmérése szerint ugyanis a 2000 és 2010 közötti időszakot tekintve a világ tíz legdinamikusabban növekvő gazdasága közül nem kevesebb, mint hat a szub-szaharai régióból való! Tehát, az újabban nyugatról keletre tolódott gazdasági előretörés ázsiai színterét új „oroszlán királyok” vették át: *Angola* elsőként megelőzte Kínát is. Negyedik és ötödik helyen áll *Nigéria* valamint *Etiópia*. A további három afrikai sprinter pedig *Csád*, *Mozambik* és *Ruanda*. ☀

Jegyzetek

- 1 Csupán az érdekesség kedvéért: az ásó pénz az ókori Kínában is használatos fizetőeszköz volt a híres Csou dinasztia uralkodása idején (kb. Kr. e. 1027 és Kr. e. 221 között). A hasznosság = értékelv további érdekes példája a közép-amerikai Mexikóból hozható. Amikor a spanyol hódítók megérkeztek Mexikóba, az őslakosok kis, rézből készült baltákat használtak fizetőeszközként – ezek szerszámnak túlságosan törekenyek voltak.
- 2 Az európaiak előtti kereskedelmi gyöngyök legtöbbje üvegből készült, és Indiából származott. Aztán voltak karneol-, agát- és kvarcgyöngyök is. A ténylegesen afrikai eredetű kereskedelmi gyöngyök nyálkánca fűzött strucctojáshéjból készültek.
- 3 Mellesleg, semmilyen összefüggés sincs a súly alakja és az ügyletben szereplő aranypor mennyisége között.
- 4 Fekete-Afrika egyedüli hivatalosan nem-metrikus országa ma: Libéria. Bár turisták beszámolóí szerint már ott is tapasztalható a metrikus mértékegységek némi használata.
- 5 Innen származik a magyar nyelvben használatos „Sok van a rovásán” kifejezés, amit akár anyagi tartozások felemlégetésekor, akár erkölcsi hibák számbavételekor használunk. És innen ered az „adókirovás” és a tartozás „lerovása” is. A kifejezés nincs kapcsolatban az ősi magyar rovásírással.

Felhasznált irodalom

- Achebe, Chinua: *Things Fall Apart*, William Heinemann Ltd, London, 1958. *Széthulló világ*, Európa, Budapest, 1983. Ford.: Béres Mária.
- *Africa: The true cradle of mathematical sciences* – Africa Maat <http://www.africamaat.com/Africa-The-true-cradle-of>
- *A more hopeful continent: The lion kings?* The Economist Jan. 6th 2011 <http://www.economist.com/node/17853324>
- *Ancient African Mathematics*, Ta Neter Foundation <http://www.taneter.org/math.html>
- *Ashanti Bronze*, African Art Antiques Archive, David Norden's African Art Collection, Antwerp, Belgium http://www.buyafricanantiques.com/ashanti_bronze.htm
- *Catalogue of The Canadian Museum of Making*, Calgary <http://www.africanmetalworking.org>
- Emecheta, Buchi: *The Bride Price*, Allison and Busby, London, 1976. *A menyasszony ára*, Kozmosz Könyvek, Budapest, 1982, Ford.: F. Nagy Piroska, Utószó: Alpha A. Diallo.
- *Goldweights*, Museum of African Art, Belgrád, Szerbia, <http://museumofafricanart.org/en/collections/goldweights.html>
- Gyapay Gábor, Megyer Szabolcs, Ritoók Zsigmond: *Ki mondta? Miért mondta?* RTV-Minerva, Budapest, 1977.
- *A jószág számontartása*, Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság honlapja: <http://www.hnp.hu/78-8314.php>
- *Kissi Money or 'Money with a Soul'* <http://www.liberiapastandpresent.org/kissi.htm>
- Lacza Tihamér: *Az ókor emlékezete – A sziklarajzoktól az ábécéig*, Liliium Aurum, Dunaszerdahely, 2004.
- *Mértékegységek a könyöktől a rendszerig*, Nyelv és Tudomány <http://www.nyest.hu/hirek/mertekegysenek-a-konyoktol-a-rendszerig>
- *Kissi Penny, Salt and Manilla: Traditional Money in Africa*, Money Museum: Coin Tours: <http://www.moneymuseum.com/moneymuseum/library/coins/tour.jsp?..>
- Semans, Scott: *African Traditional Moneys: Market Report* <http://coincoin.com/I025.htm>
- Semans, Scott: *Manilla: Money of the Slave Trade* <http://coincoin.com/I025.htm>
- Semans, Scott: *African Bracelet Money* <http://coincoin.com/I025.htm>
- *SI mértékegységrendszer* – Wikipédia http://hu.wikipedia.org/wiki/SI_mertekegységrendszer
- *The Ishango bone*, UNESCO Astronomy and World Heritage Webportal <http://www.2.astronomicalheritage.net/index.php/show-entity?identity>
- Zaslowsky, Claudia: *Africa Counts*, Prindle, Weber and Schmidt, Boston, Massachusetts, USA, 1973. *Afrika számol*, Gondolat, Budapest, 1984. Ford.: Eged László.

English Abstract

Black Men and Numbers in the Making – Everyday Use of Numbers in Sub-Saharan Africa

The paper attempts to give an outline of the uses of numbers in black Africa for everyday practical purposes from pre-colonial times onwards. Through the development of trade and marketing with other peoples of Africa and Europe, from bartering to the introduction of 'odd and curious' moneys, major traditional currencies are described. Special attention is given to pre-coinage money metal sculpture, such as rod and wire moneys, manillas, early anklet and bracelet moneys, gongs, necklaces, rings, iron kives, hammers and spear moneys, Katanga crosses, Kissi Penny, blades and spirals, as well as the attribution of particular pieces by tribe, location and time period, their special (ritual or ceremonial) and general uses locally in trade or otherwise. Their main subsidiary currency, the cowry shell, and its influence on the development of African counting systems is also discussed with a short stop to clear up the widespread misunderstanding that concerns the bride price. Further on, a preliminary history of measures and weights is provided from the Ashanti bronze goldweights and other traditional measuring devices to the conversion to the metric system. Finally, the different supports used to easy counting, such as lines drawn in the sand, on walls and doors, knotted (tally) strings and the custom of using sticks of wood, bone or stone to denote numbers – memory aids of the pre-writing era are studied, all with lots of examples from Sub-Saharan Africa (and elsewhere in the world just for the sake of comparison). The paper, as second in a series of studies of African mathematics, once again attempts to show that Africa is home to the world's earliest known use of measuring and calculation, confirming the continent as the birthplace of both basic and advanced mathematics.

A szerzőről

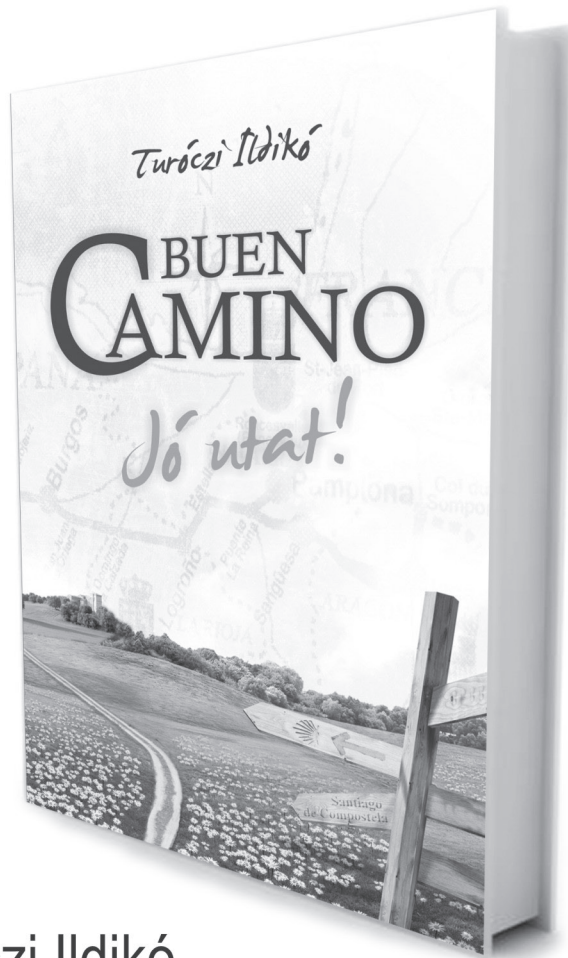
okleveles angol-orosz szakos tanár
(KLTE) és angol fordító (ELTE)

About the Author

MA in English and Russian studies
English teacher and translator (KLTE,
ELTE)

mariaberes50@gmail.com

Turóczi Ildikó **Buen Camino – Jó utat!**

A Buen Camino utazás Spanyolországban, 800 kilométeren át, végig a lélek rejtett ösvényein. A testet és lelket egyaránt próbára tevő Út gondolatok és érzések tárháza. Camino, Út, Élet.

Kevés őszintébb, hitelesebb és sodróbb erejű könyvet olvashat manapság az ember önmagáról, a bennünk levő „ismeretlen” Én felé vezető útról, szeretetről, segítségről, kitartásról, arról, hogy kik vagyunk, mit is keresünk magunkban és másokban, a világban (újra és újra), el addig, hogy milyen szülők, gyermekek, társak és barátok vagyunk/voltunk. Igazi írói vénára, igazi írói szemre valló munka, a legapróbb részletekre is kitérő, alapos megfigyelő, és – mondjuk ki, született prózaíró könyve a Buen Camino!

Keresse a kötetet az Alexandra Könyvruházakban,
a független könyvesboltokban és az internetes portálokon
vagy rendelje meg a Publikon Kiadótól a www.publikon.hu oldalon.

NÉPIRTÁS BURUNDIBAN: 1972

BIEDERMANN ZSUZSÁNNA

„Mit jelent hutunak vagy tutszinak lenni?
Már nem jelenti azt, hogy bantu vagy hamita vagy, szolga vagy úr!
Azt jelenti, emlékszel ki ölt meg egy hozzád közel állót tizenöt éve
vagy elgondolkodsz, ki fogja megölni a gyermekedet tíz év múlva...”
(Chrétien, 2003)

Az Afrikai Nagy Tavak régió első népirtása a huszadik században Burundiban történt huszonkét évvel a hatalmas sajtóvisszhangot kapott ruandai népirtás előtt. 1972 májusától júliusáig mintegy 200000 és 300000 közötti (Lemarchand, 2009) hutu vesztette életét a nagyrészt tutszi hadsereg vezette erőszakos cselekményekben, amelyek egy tavaszi hutu felkelés aránytalan leveréséhez kapcsolódtak.

Ezt a népirtást Burundi kormánya még napjainkban sem ismeri el, valamint a Nyugat is hajlamos megfélekedni róla, de a régió dinamikájának megértése szempontjából kulcsfontosságú a tárgyalása. Ez az erőszakhullám beleégett a hutu kollektív emlékezetbe, és nem csak Burundi, hanem a környező országok hutu menekültjei révén számos szomszédos ország folyamataira hosszú távú hatást gyakorolt.

Az 1972-es események sajtóvisszhangja elenyésző volt. Kevés a hiteles tudósítás, mert csak néhány újságíró tartózkodott ekkoriban Burundiban, és tőlük is megtagadták a belépést az ország bizonyos belső területeire.

A kormány hivatalos álláspontja szerint Burundiban 1972-ben nem történt népirtás. René Lemarchand francia történész, aki már a hetvenes években is foglalkozott Burundival, „kiszámított amnéziának” nevezi a kormány hozzáállását a kérdéshez. Az egyetlen népirtás, amelyet a hivatalos álláspont megemlít, a Melchior Ndadaye elnök elleni sikeres merényletnek kapcsolódó erőszakhullám, amikor tutszik több ezer hutut gyilkoltak meg 1993-ban. (Ezt azonban dimenzióiban össze sem lehet hasonlítani az 1972-es erőszakhullámmal). Az 1972-es eseményeket általános hallgatás övezi, de biztosan tudható (Kiraranganiya, 1985), hogy az áldozatok túlnyomó része a hutu népcsoporthoz tartozott. Az elkövetők pedig nagyrészt a tutszik közül kerültek ki. A burundi kormány soha nem rendelt el komolyabb nyomozást az ügyben, így napjainkban is rendkívül kevés információ áll rendelkezésre a szervezők személyét, a lebonyolítást, a körülményeket illetően.

A népirtásról szóló források gyakran nem objektívek. Ha a hetvenes években valaki az atrocitásokról szóló beszámolókhöz vagy tanúvallomásokhoz akart jutni, csak a kormány hivatalos forrásaira támaszkodhatott. (Lemarchand, 2009) A történetírásán belül is megfigyelhető egy etnikai törésvonal: a tutszi történészek gyakran úgy vélekednek, hogy a hutu felkelők is népirtó szándékról tettek tanúbizonyságot, jogos haragot kiváltva a hadsereg részéről. A hutu elbeszélők általában azt állítják, hogy a kormányellenes hutu felkelést maga a kormány provokálta ki, hogy utána a régóta tervezett népirtással válaszolhasson rá. (Nsanze, 2003)

Az erőszakhullám az ország déli részén kitört hutu felkelés miatt robbant ki, amely több ezer tutszi civil áldozatot követelt. A hutu civilek fizikai megsemmisítését az esetek többségében az ország hadserege követte el, karöltve a kormánypárt fiatal aktivistáival. Az atrocitások súlyosságára utal, hogy 1972-ben több tízezer hutu férfi, asszony és gyermek menekült el a környező országokba menedéket keresni.

A népirtás súlyos hosszú távú következményekkel járt Burundira nézve, teljesen átrajzolta az ország etnikai térképét. A tanult hutu elit eltüntetésével tutszi etnokrácia vette kezdetét, amelyet tutszi hadsereg védett. Ruandával ellentétben, Burundiában az elkövetők viszonylag hosszú időre elérték, amit akartak: a népirtást követő mintegy húsz évben az adminisztráció, a kulcspozíciók a kormányban, a hadsereg és a gazdaság tutszi kezekbe került. Ezzel párhuzamosan azonban a hutu menekültek körében rendkívüli tutszi-ellenesség alakult ki, és a népirtás öröksége mai napig érzékelhető nyomot hagyott a hutu kollektív emlékezetben.

Történelmi háttér

A burundi társadalom alkotóelemei: körülbelül 85 százalékban hutuk, mintegy 14 százalékban tutszik, és a társadalom egy százalékát alkotja a twa népesség. Negyedik csoportként tekint magára a kiterjedt királyi család, akik ganwának tartják magukat (bár az Alkotmány nem ismeri el, hogy külön csoportot alkotnának). A különböző etnikai csoportok (maguk a burundi lakosok is így utalnak a hovatartozásukra) eredetét tekintve számos mendemonda kering: a köztudatban egy meglehetősen egyszerű változat vert gyökeret. Ennek lényege, hogy Burundi első lakói a pigmeus twa-k voltak, akik vadászatból tartották fenn magukat, ezután érkeztek a hutuk, akik földműveléssel foglalkoztak, majd végül a valószínűleg hamita eredetű (talán Afrika szarva tájáról érkező), marhapásztor- és marhatulajdonos tutszik települtek le ezen a területen. Az eredetmítoszokra nincs biológiai, nyelvi vagy archeológiai bizonyíték, de cáfolat sincs. Az etnikai csoportok földrajzi eloszlása nem egyenletes: az országnak van néhány területe, ahol a tutszik élnek többségben (Mwaro), míg máshol elenyésző kisebbségben fordulnak csak elő (Cibitoke, Bubanza).

„A népirtás súlyos hosszú távú következményekkel járt Burundi-ra nézve, teljesen átrajzolta az ország etnikai térképét.”

A hutuk és tutszik évszázadokig éltek ugyanazokon a területeken, ugyanazt a nyelvet beszélve, ugyanazt az Istent és királyt tisztelve, ha nem is konfliktusok nélkül, de viszonylag stabil társadalmi struktúrában. Az esetleges konfliktusok nem etnikai, hanem klán alapúak voltak (az etnikai hovatartozásnál sokkal nagyobb jelentősége volt a klánnak), és rendezésüket segítette a bashingantahe (idősek tanácsa) intézménye. A társadalmi rétegződés is klánokon alapult. A Muramvyaból, északról származó tutszik (Banyaruguru)¹ például magasabb rendűnek tartották magukat a délről, Bururiból való tutszikhál (Bahima vagy tutszi-hima). Ez a klánok szerinti tagozódás később éles politikai harcok forrásává vált.

A tutszik tehetősebbek lévén saját tehéncsordáikat legeltették, a szegényebb hutuk vagy a tutszikhál dolgoztak, vagy földet műveltek. Napjainkban azonban ez már nem ilyen egyértelmű, mert sok hutu előrelépett a társadalmi ranglétrán és marhatulajdonos lett, és ma már számos földműves tutszival is találkozhatunk. A burundi társadalomban azonban meggyökeresedett az a nézet, hogy a tutszik gazdagabbak és marhatulajdonosok, a hutuk pedig szegényebb földművesek. Pedig az etnikai „státusz” sem számított merev kategóriának: ha egy hutunak sok tehene volt, tutszivá léphetett elő, erre még külön szó is van: kwihutura. (Watt, 2008)

A másik leegyszerűsítés, ami széles körben elterjedt, de ma már nem általános: a tutszik és ganwák magasak, bőrszínük világosabb és hosszú orruk van. Ezzel szemben a hutuk alacsonyak, köpcösek, sötét bőrűek és széles, lapos az orruk. Az évszázadok óta gyakori vegyesházasságok miatt a külső alapján nem lehet biztosan megállapítani, hogy ki melyik népcsoporthoz tartozik. Hogy egy illusztris példát említsünk: Michel Micombero, Burundi elnöke 1966-tól 1976-ig, külseje hutu, ő azonban tutszi.² A burundi társadalom férfiközpontú, így például ha valakinek az édesapja hutu, akkor a gyermek is hutunak minősül, hiába hasonlít jobban tutszi édesanyjára. (Watt, 2008)

Burundi először német, majd belga gyarmat volt. 1962-ben nyerte el függetlenségét. (Tarrósy, 2011) Amikor Burundi függetlenné vált, alkotmányos monarchia volt az államforma, ahol a királyra (mwami) Isten megtestesüléseként tekintettek. A király meglehetősen stabil és összetartó társadalom felett uralkodott, a kormány pedig vegyes ganwa, hutu és tutszi elemekből állt. (Lemarchand, 1970) A királyi ganwák is igyekeztek minél több támogatót szerezni mindkét etnikai csoportból, így a kialakult érdekcsoportokban általában vegyesen fordultak elő hutuk és tutszik. A függetlenség elnyerése után kerültek először napirendre az etnikai alapú feszültségek politikai téren- ennek oka pedig főként a ruandai forradalom (1959-61)³ volt. (T. Horváth Attila, 2004)

A ruandai hutu köztársaság kikiáltása számos ambiciózus burundi hutu politikus merített erőt a szomszédos, számos szempontból hasonló országban lezajlott változásokból. Sokuk számára Ruanda egyfajta modellt, jövőképet jelentett. Ezzel szemben a legtöbb tutszi éppen ennek ellenkezőjét érezte: ők mindenáron el akarták kerülni a ruandai köztársasághoz hasonló fordulatot Burundiában. Mindkét fél képzeletét fel-tüzelték a Ruandából tízezérel érkező tutszi menekültek, akiknek beszámolóí élnék képet festettek a hutu forradalom borzalmairól.

▲ *Michel Micombero (balra fehérben) kezet fog egy hivatalnokkal.*
Forrás: www.iwacu-burundi.org

A hutu-tutszi feszültségek elmérgesedésében fordulópontot jelentettek az első független választások 1965-ben. A választások során a hutuk elsőprő győzelmet arattak. Azonban a király hutu miniszterelnök kinevezése helyett a királyi származású, a királyi udvar protezsáltjaként elhíresült ganwa Bihumuganit ültette a miniszterelnöki székbe. A hutu elit kisemmizettnek érezte magát, és agresszívan reagált. 1965. október 18-án puccsot indítottak a királyi palota ellen, erre a király elhagyta az országot, és sosem tért vissza. Válaszul a hadsereg és rendőrség tutszi egységei letartóztattak és kivégeztek 86 vezető hutu politikust és katonai tisztviselőt. 1969-ben is volt egy állítólagos hutu összeesküvés, amikor 70 hutut tartóztattak le, és közülük huszonötöt halálra is ítélték. (Lemarchand, 2009)

A fenti esetek hatására a még életben maradt hutu politikusokban egyre erősödött az érzés, hogy az erőszakra csak erőszakkal lehet válaszolni. A hutuk kizárása a kormány és a civil szféra fontosabb pozícióiból, valamint a hadsereg magasabb beosztásaiból egyre nagyobb elégedetlenséget keltett. Különösen kézzelfogható volt ez az elégedetlenség a hutu egyetemisták körében.

Az 1972-es népiirtást megelőző időszakban Burundiban eluralkodott a káosz. A különféle tutszi klánok egymásnak estek. A tutszi-hima és tutszi-banyaraguru klánok folyamatosan egymás ellen áskálódtak, a politikai színtér különféle összeesküvésektől volt hangos. A *Le Soir* c. belga napilap már 1967 szeptemberében írt a növekvő feszültségekről: „...a tutszik elvesztek az intrikákban...a hutuk ezért elkezdtek próbálkozni a hatalmi helyzet megváltoztatásával. Bujumbura környékén három tutszi házát is felgyújtották...Hutu minisztereket tartóztattak le, de a hutuk már megint készülnek valamire...Veszélyes, mert a hutuknak nincsenek vezetőik, a tutszik nagyon

jelentős befolyással bírnak, és az ő oldalukon áll a hadsereg. De a dolog a levegőben lóg. Készülhetünk egy komolyabb lázadásra, vagy akár általános felkelésre is.” (Le Soir, 1967)

Az intrikák hatására Michel Micombero miniszterelnök, aki szűk környezetének nagy részével együtt a Hima klánhoz tartozott, elrendelte jónéhány Banyaruguru politikus letartóztatását és bíróság elé állítását. A hutu felkelés többek között azért éppen 1972 tavaszán lángolt fel, mert a hutuk saját javukra akarták fordítani a tutszi megosztottságot. A közös ellenség támadásának hírére azonban villámgyorsan összekovácsolódott a tutszi elit.

A felkelés

1972. április 29-én Burundi déli részén Rumonge és Nyanza-Lac városában rendkívül erőszakos, hutuk vezette felkelés tört ki. Kiraranganiya 1985-ben publikált „Az igazság Burundiról” című művében hutu egyetemistáknak tulajdonítja a hutu felkelés kiobbantását. (Kiraranganiya, 1985) A hozzájuk csatlakozó hutu többség a tutszi politikai megosztottságot vissza nem térő lehetőségnek tartotta a hatalom átvételére.

A szemtanúk szerint a hutuk válogatás nélkül gyilkolták meg a tutszi civileket, de azokat a hutukat is, akik nem voltak hajlandók csatlakozni hozzájuk. Ezek a megmozdulások mintegy 2-3000 tutszi életét követelték. A felkelők időközben Vyanda közelében kikiáltották a „République de Martyazo” (Martyazo Köztársaság) megszületését.

A katonaság egy hét múlva beavatkozott és véget vetett a lázadásnak. Utólag nehéz megállapítani, hogy pontosan hányan is lehettek a felkelők. A kormány későbbi állítása szerint mintegy huszonezren voltak, ez azonban szakértők egybehangzó állítása szerint túlzás. Egy a burundi hadseregnek dolgozó francia helikopterpilóta becslése szerint a felkelők körülbelül ezren lehettek. (Hoyt, 1972) René Lemarchand francia szakértő maximum néhány ezerre teszi a felkelők számát.

A kormány válasza aránytalanul brutális volt. Miután május 30-án Michel Micombero miniszterelnök hadiállapotot hirdetett, azonnali katonai segítséget kért a zairei Mobutu elnöktől. Míg a zairei haderő tartotta a frontot a fővárosban, a burundi hadsereg vidékre vonult a „felkelés leverése” érdekében.

Azonban májusra már nem maradt semmilyen felkelés, a kormány hutu civilek tömeges meggyilkolásával akarta megszilárdítani a tutszi hatalmat. A hadjárat augusztusig zajlott megállíthatatlanul. Ekkorra az összes tanult hutu vagy halott volt, vagy elmenekült az országból.

A halottak számát nagyon nehéz ennyi idő távlatából, pontos dokumentáció és beszámolók híján megbecsülni. A kormány eleinte tizenötezer áldozatról beszélt, míg a hutuk 300000-re teszik ugyanezt a számot. Napjainkban konzervatív becslések szerint is 100-150000 közötti áldozatot említenek. Kiraranganiya,⁴ aki tutszi, könyvében azt állítja, hogy a 3,5 milliós akkori lakosság több mint tíz százaléka áldozatul esett az erőszakhullámnak. (Kiraranganiya, 1985)

Miért is nevezhető népirtásnak, ami Burundiban történt 1972-ben? Egy etnikai csoport tagjait megölték, a csoport teljes vagy részleges kiirtása céljából. A speciá-

lis szándékról, a dolus specialisról árulkodik az erőszakhullám szisztematikus, tervezett jellege, egész országra és a társadalom minden szegmensére (hadsereg, egyház, oktatás, állami szervek) kiterjedő végrehajtás. Szintén racionális „programra” utal az áldozatok tudatos megválasztása, hiszen országszerte „csak” az értelmiségi, tanult hutukat végezték ki (az más kérdés, hogy egy középiskolai tanuló hogyan számíthat értelmiséginek, de ahogy a hutu definíciója, a „tanult” hutu definíciója is egyre radikálisabb jelleget öltött, illetve régióként változott a népirtás kibontakozása során).

A hutu entellektüelek általában azt állítják, hogy a kormány „megrendezte” az 1972 áprilisi felkelést, hogy megfelelő ürügye legyen az ú.n. Simbananiye-terv végrehajtására. Artémon Simbananiye volt a külügyminiszter a genocídium idején. A hutu érvelés lényege, hogy a hutukat provokálták, a provokáció végső célja pedig az volt, hogy a felkelés ürügyén egyszer és mindenkorra megszabadítsák az országot a hutu veszélytől. A szándékos provokációra semmilyen bizonyíték nincs, az viszont valóban nyilvánvaló, hogy a tanult hutu áldozatok személyének megválasztása tudatos döntés eredménye. Simbananiye a tervezésben valószínűleg együttműködött a bel- és igazságügyminiszter Albert Shiburával és az uralmon lévő Union Pour le Progrès National (UPRONA, Unió a Nemzeti Fejlődésért) párt főtítkárával, André Yandával. Shibura és Yanda mindketten kulcspozíciót töltöttek be a hadseregben. Szintén fontos szerepet játszott a katonai tervezésben Joseph Rwuri, az elnök katonai tanácsadója, illetve Thomas Ndabememye vezérkari főnök.

Minden tanult hutu megölésével vagy elűldözésével a belátható jövőben gyakorlatilag megszűnt egy következő hutu felkelés veszélye. A hutu értelmiséghez tartozónak tekintették a közszolgákat, egyetemi hallgatókat, de bizonyos esetekben az iskolás gyerekeket is. Ahogy Jeremy Greenland beszámolt róla: „A kormányzati rádióadó arra biztatta az embereket, hogy „vadásszák le a pitont a fűben”, amelyet a tutszik úgy értelmeztek, hogy öljenek meg minden tanult hutut, a középiskolás, de néha az általános iskolás szintig. A hadsereg alakulatai elkobozták a kereskedők teherautóit és egyéb járműveket, odahajtottak az iskolák elé és egész csoportnyi gyereket vittek el egyszerre. A tutszik listát készítettek hutu osztálytársaikról, hogy megkönnyítsék az azonosításukat.” (Greenland, 1976) Sokszor a legkegyetlenebb jelenetek éppen az egyetemeken és középiskolákban zajlottak. A tutszik sokszor fizikailag bántalmazták hutu származású osztálytársaikat, gyakran akár halálos sérüléseket is okozva. „Hivatalos” színezetet adott a bántalmazásoknak, amikor a hadsereg teherautókon megérkezett és név szerint szólította majd elszállította a hutu tanulókat.

Bujumburában, Gitegában és Ngoziban minden hutu közszolgát, sofőrt, irodai dolgozót, betanított munkást felsorakoztattak, elvitték a legközelebbi börtönbe és vagy lelőtték vagy addig verték őket, míg meghaltak. Csak Bujumburában mintegy négyezer hutut vittek teherautókon tömegsírjukhoz. (Lemarchand, 2009)

Ezt a sok embert kívánó feladatot a hadsereg nem egyedül végezte, segítségükre volt az Uprona kormánypárt ifjúsági szárnya, a különösen erőszakos Jeunesses Révolutionnaires Rwagasore (Rwagasore Forradalmi Ifjúság). A hutuk elleni genocídiumban való aktív részvételhez először meg kellett semmisíteni a JRR hutu tag-

ságát (több száz fiatal), erre a népirtás kezdetén sor is került. A JRR eleinte csak segédkezett a hadseregnek délen, azonban ahogy az atrocitások elérték az északi országrészt, a JRR egyre nagyobb önállóságot mutatott. Saját döntéseik alapján hutuk ezreit állították elő, tartóztatták le. Bujumbura börtönében számos tömeges kivégzést a JRR hajtott végre. Bizonyos források szerint az északon zajló atrocitásokba a tutszi menekülttáborokban élők is besegítettek (akik az 1959-62 között zajló hutu forradalom idején hagyták el Ruandát), de hogy milyen mértékben, arról nincs adat. (Lemarchand, 2009)

Az emberölésben természetesen a Burundiban élő tutszi civil lakosság is aktívan részt vett. Hiba lenne azonban azt gondolni, hogy minden tutszi önszántából csatlakozott a népirtás elkövetőjéhez vagy a csendes szemlélőkhöz. Michael Hoyt, az amerikai nagykövetség első megbízottja 1972-ben így fogalmazott május 27-i sürgönyében: „*Megbízható jelentéseink vannak, hogy tutszikat, akik követelik az erőszak leállítását, mert túl messzire ment, letartóztatnak és azonnal kivégeznek.*” (Hoyt, 1972)

A felelősséget tehát nem lehet minden tutszi lakosra kiterjeszteni. Maga Boniface Kiraranganiya, Az Igazság Burundiról c. könyv tutszi szerzője is átállt például a hutuk oldalára. (Kiraranganiya, 1985) Sok tutszi azonban az életével fizetett a hutuk védelmezéséért. De ugyanez igaz azokra a hutukra is, akik a felkelés kezdetén tutszi sorstársaikat rejtegették. A népirtás elkövetői nagyrészt a hadsereg és a JRR voltak. Ha nem tudtak elegendő létszámban megjelenni valahol, akkor fegyvereket és ölésre buzdító parancsokat osztogattak a helyi tutszi férfi lakosságnak. Ahogy Lemarchand fogalmaz, a félelem légkörében szinte minden tutszi lakos állampolgári kötelességévé vált, hogy hutukat öljön. (Lemarchand, 2009: 129) Hoyt sürgönyei (Hoyt, 1972) remek képet festenek erről a hátborzongató hangulatról: „*Nincs haladék, nincs megállás. Nyilvánvaló népirtás folyik. Egyik letartóztatás a másik után.*” (május 26.) „*A hutuk likvidálása folyik tovább. A katolikus misszionáriusok egyre inkább undorodnak. Naponta hallunk olyan történeteket, amelyeket csak betegnek nevezhetek: sok hutut élve égetnek el. Az egyik forrásom 1400-1500-ra teszi a férfi halálos áldozatok számát csak a Rutovu környéki megtorlásokban. A legkíméletesebb kivégzési mód a kötőrő kalapács használata. Mwaro és Bukirasaz között a hadsereg megölte a hutu férfiakat, a tutszi civilek pedig megölték a gyerekeket és a nőket. A halálozás ezekben mérhető.*” (június 10.) „*A tutszi megtorlás háborítatlanul folytatódik az ország belsejében, de valamennyit csillapodott Bujumburában. Északon a hutuk azonnal elrejtőznek, ha bármilyen jármű érkezik, átható félelmet mutatva.*” (július 11.) „*A július 14-ét követő két napon három új árkot tömtek tele hutu holttestekkel a Bujumbura reptér közelében. A hét folyamán folytatódott a letartóztatások Bujumburában, a város körüli hegyekben, a Ngozi régióban és Közép-Burundiban*” (július 21.) „*A hutuk elleni elnyomás nem csak a meggyilkolásukat jelenti. Ez egy kísérlet, hogy*

„Minden tanult hutu megölésével vagy elüldözésével a belátható jövőben gyakorlatilag megszűnt egy következő hutu felkelés veszélye.”

„*A hutuk elleni elnyomás nem csak a meggyilkolásukat jelenti. Ez egy kísérlet, hogy*

megtagadják tőlük a munka, tulajdonlás, oktatás és úgy általában a fejlődés lehetőségét.” (július 25.)

Boniface Kiraranganiya így jellemezte a népirtást: „*A téboly kitörése volt ez, a legeklatánsabb példa arra, hogy mire képes az ember, ha a hatalma lehetővé tesz bármit, amikor nincs semmiféle kötelezettsége, hogy uralkodjon pusztító ösztönein.*” (Kiraranganiya, 1985: 25)

Az erőszakhullám a társadalom minden részére kiterjedt, nem kímélte a hadsereget, de az egyházat sem. Hoyt a hadseregen belüli tisztogatásokról is hüen beszámolt: „*A hutuk kivégzése miatti halálozási arány nőtt a hadseregben. Mostanában megjelent belga becslések ötszázra teszik a halottak számát, Mintegy 150 hutut végeztek ki május 22-én éjszaka, 41-et 27-én éjszaka. A hutu definíciója mindenesetre megváltozott. Most már egyetlen nagyszülő is elegendő ahhoz, hogy egy katonát hutunak bélyegezzenek. Ha ezt a meghatározást használjuk, akkor a hadseregben mintegy száz hutu volt még életben május 23-án.*” (Kiraranganiya, 1985: 2)

Az ellenségeskedés oka számos esetben személyes ellenségeskedés, vagy anyagi haszonszerzés volt. Az elhunyt anyagi javainak megszerzése erőteljesen motiválta a civil lakosságot az atrocitásokban való aktív részvételre. Greenland állítása szerint „*Számos esetben a bútorokat elvitték a letartóztatott hutuk házából, az özvegyek és árvák a padlón ültek. A gazdagabb hutuk autója és teherautója azok tulajdonává vált, akik letartóztatták őket.*” (Greenland, 1976: 122)

Biztos, hogy a tutszik közül sokan túlélésükre nézve halálos és azonnali fenyegetésként élték meg az áprilisban kirobbant hutu felkelést. Ők támogatták a hutu elit gyökeres eltávolítását, mert úgy látták, hogy ez a végleges megoldás alkalmas csak a halálos veszély elhárítására.

A nemzetközi közösség reakciója

Burundiban néhány hét alatt emberek száz ezreit ölték meg módszeresen. A tragédia kolosszális mérete ellenére Európa és Amerika csendes maradt. Sokak számára Burundi túlságosan marginális szerepet töltött be Afrikában, mások a megbízható információk hiánya miatt nem emelték fel a hangjukat. Számos szakértő és politikus egyszerűen az ország belső ügyének tekintette a vérontást, voltak, akik azt állították, hogy az atrocitások súlyosságának felelőletésével csak a Dél-Afrikára irányuló figyelmet akarják elterelni. A következőkben a nemzetközi közösség érintett tagállamainak, valamint az Egyesült Nemzetek Szervezetének és az Afrikai Egység-szervezetnek a válságra adott válaszát tekintjük át, részletesen kitérve arra, hogy mi lehetett a megelőzés kudarcának oka.

Az Amerikai Egyesült Államok

Az Amerikai Egyesült Államok reakcióját talán a Carnegie Endowment for International Peace a Burundiban zajlott népirtásra adott amerikai választ elemző jelentése foglalja össze leginkább: az Amerikai Egyesült Államok hivatalos hozzáállása a kérdéshez egyszerre árulkodott „közönyről, tehetetlenségről és felelőtleneségről.” (Brown, Freeman, Miller, 1973)

▲ *Fegyveresek Burundiban.*
Forrás: <http://worldnews.about.com/od/warandconflict/tp/worldinconflict.htm>

Azt semmiképp sem lehet mondani, hogy a Külügyminisztériumnak nem álltak rendelkezésére a megfelelő információk. A diplomáciai képviselőn dolgozó Michael Hoyt részletes sürgönyei elegendő részletet közöltek a kialakult helyzetről. Henry Kissinger szeptemberben össze is foglalta az elmúlt hónapok eseményeit az elnöknek Richard Nixonnak készült jelentésében. (The White House, Washington, September 20, 1972, Memorandum for the President from Henry A. Kissinger, Subject: Burundi). Ebben a jelentésben Kissinger tájékoztatja Nixont, hogy április 29-én egy csapat hutu megpróbált felkelést indítani az uralkodó tutszi törzs ellen. A felkelés nem sikerült, de véres megtorlást váltott ki, amely több mint százezer hutu halálához vezetett, és közel félmillió hutu özvegyet és árvát hagyott maga után. Kissinger a Burundiban zajló „háború” okaként törzsi konfliktust jelöl meg: „*úgy tűnik, hogy a burundi tragédia kifejezetten belső, törzsi ügy*”. Kissinger azt is hangsúlyozza ebben a jelentésben, hogy egyetlen afrikai vezető sem szólalt fel nyilvánosan a vérengzés ellen, és nem próbálták bevonni az ENSZ-t vagy az Afrikai Egységsszervezetet, ezzel szemben az Amerikai Egyesült Államok a színpalán mögött próbálta rávenni az afrikaiakat, hogy vigyék az ügyet az Afrikai Egységsszervezet elé. Mobutu ezt megfontolás tárgyává tette, a többi afrikai elnök azonban, többek között Szelasszié, Ahidjo és Nyerere, nem akart beleavatkozni Burundi belügyeibe. Az, hogy Belgium nyilvánosan elítélte a Burundiban zajló népiirtást, leállította a katonai segítségnyújtást és lelassította a gazdasági segélyezést, csak minimális hatást gyakorolt a tutszi kormányra. Kissinger szerint más európaiak „nem akartak belekeveredni” a dologba.

Az amerikai érdekeket Kissinger mikroszkopikusnak nevezi jelentésében, 150 amerikai lakossal a helyszínen, akiknek maga a burundi kormány garantálta a biz-

tonságát. A kereskedelmi kapcsolatokról a következő zárójeles megjegyzéseket tette: „egy kevés kávé vásárolunk tőlük”.

Kissinger szerint az amerikai külpolitika célja, hogy Burundinak humanitárius segítséget nyújtson, ha az eljut a teljes lakossághoz, illetve támogassa az országhatáron kívül került menekülteket.

Kissinger jelentésére Nixon elnök egy hosszabb lélegzetű, kézzel írott jegyzettel válaszolt: „*Ez az egyik legcinikusabb, legkegyetlenebb reakció, amelyet valaha láttam egy remek kormány részéről erre a borzalmas emberi tragédiára. Amikor a pakik megpróbálják leverni a kelet-pakisztáni felkelést, a világ sikít. Amikor az indiaiak megölnék néhány ezer pakit, senkit sem érdekel. Biafra felkavar bennünket a katolikusok miatt, az izraeli olimpia a zsidók miatt...De amikor 100.000 embert meggyilkolnak, nem mondunk semmit, mert nem akarunk rosszat szólni a feketékről (kivéve persze ha katolikus feketéket öldökölnek). Nem veszi be a gyomrom ezt a kettős mércét. Mondja meg az Afrikai Részlegnél dolgozó gyenge szívű munkatársaknak, hogy legalább arra tegyenek ajánlást, hogyan mutassuk ki erkölcsi felháborodásunkat. És kezdjük azzal, hogy azonnal visszahívjuk a nagykövetségünket. Semmilyen körülmények között sem fogok beleegyezni, hogy egy új nagykövet ezekkel a mérsárosokkal írassa alá a meghívólevelét.*” (National Archives, Nixon Presidential Materials, NSC Files, Box 735, Country Files, Africa, Burundi, Vol. I. Administratively Confidential)

A Külügyminisztérium azonban nem tartotta szükségesnek az amerikai nagykövet visszarendelését, hiszen az atrocitásoknak már vége.⁵ Mivel az elnök nem találta megfelelőnek az amerikai választ a burundi népirtásra, Theodore L. Eliot, Jr., a Külügyminisztérium Afrika Osztályának titkára három nappal később, 1972. szeptember 24-én Henry Kissingernek írott jelentésében részletezte az amerikai felépést, mintegy mentegelve a Külügyminisztériumot a közönyéért. (Eliot memorandum Kissingernek, 1972)

Eliot szerint májusban és júniusban Amerika az európai országokkal és néhány afrikai állammal együtt próbálta megakadályozni a további vérontást és elérni, hogy a segélyszervezetek akadálymentesen működ-hessenek, az afrikai országok azonban elzárkóztak, belső ügynek tekintették a vérontást. Általánosságban Micombero burundi elnök érvelését támogatták, aki szerint az akció a hutu felkelés leverése miatt szükséges. Eliot kiemeli, hogy az első konkrét diplomáciai lépés a nemzeti megbékélésre felhívó levél volt, amelyet Burundi nyugati nagykövetei írtak alá. Az országban dolgozó nyugati diplomaták azonban nem is voltak beszélőviszonyban egymással. (Lemarchand, 1998) Sikerült ugyan megfogalmazniuk egy tiltakozó levelet a kormány akciójával szemben, de a nézetkülönbségek miatt nagyon enyhe hangvételű lett,⁶ és semmiféle

Amerika az „aktív, csendes nemzetközi erőfeszítések vezetőjeként lépett fel”, akcióikat hátráltatta „az afrikai hozzáállás, valamint az európai kormányok vonakodása...”

hatást nem gyakorolt a kormányra. Eliot arra is kitér jelentésében, hogy az amerikai diplomaták a színpalak mögött állítólag igyekeztek meggyőzni az afrikai vezetőket, hogy nyomást gyakoroljanak Burundira. Afrikai kezdeményezés hiányában az amerikai diplomaták felkeresték Zaire, Etiópia, Tanzánia, Ruanda és Mauritánia elnökét. Ezután a zairei Mobutu és a tanzániai Nyerere találkoztak Burundi elnökével, Micomberoval, és sürgették az öldöklés befejezését.

Az Amerikai Egyesült Államok Belgiummal is konzultált, a belgák amerikai sürgetésre felhagytak a fegyver- és töltényszállítással, amellyel ők látták el korábbi gyarmatukat, Burundit.

Amerika állítólag az ENSZ Titkárságát is biztatta a közvetlen beavatkozásra. Többek között ennek köszönhető, hogy Waldheim ENSZ-főtitkár júniusban a rabati Afrikai Egységsszervezet-csúcson személyesen elbeszélgetett a burundi külügyminiszterrel. Mindez azonban a színpalak mögött folyt, és nyilvánosan senki sem ítélte el a Burundiban zajló eseményeket.

Eliot a humanitárius segítyezésre is külön kitér Kissingernek írott memorandumában. Eszerint a burundi kormány nemzetközi segítyeséget kért, és kapott. Az amerikai kormány 100000 dollárral támogatta Burundit. Belgium, Nyugat-Németország, Peking és Zaire szintén jelentős hozzájárulásokat ajánlottak fel. Amint nyilvánvalóvá vált, hogy a hutuk masszív elnyomása zajlik a nemzetközi humanitárius akciók célcsoportjait rájuk is kiterjesztették. Ezen a ponton azonban a burundi kormány elkezdte akadályozni a segítyezőket, ragaszkodott hozzá, hogy minden segítyszállítmány csak tutszik lakta területre juthat el. Amerikai a menekülteket is 50000 dollárral támogatta.

Eliot szerint tehát Amerika az „aktív, csendes nemzetközi erőfeszítések vezetőjeként lépett fel”, akcióikat hátráltatta „az afrikai hozzáállás, valamint az európai kormányok vonakodása...”⁷

Belgium és Franciaország

A nyugati hatalmak közül Belgium volt az, aki leginkább megpróbált érdemben tiltakozni. Miután a belga közvélemény és a belga parlament kritizálta a kormányt, hogy az atrocitások ellenére továbbra is segítyeséget nyújt a burundi kormánynak, a külügyminiszter bejelentette, hogy az együttműködést átalakítják a körülményeknek megfelelően.

Belgium a népirtás miatt, a belső és külső (amerikai és más kormányok) nyomás hatására felfüggesztette a fegyverszállítást Burundiba, korábban ugyanis nagyrészt ő látta el fegyverrel, tölténnyel és utánpótlással a kormányerőket.

Júliusban a belga kormány figyelmeztette a burundi kormányt, hogy a bilaterális tanári egyezmények keretében a belga nagykövet az ország bármely részén meglátogathatja a Burundiban dolgozó belga tanárokat, ebbe Burundi nem egyezett bele. Ha a belga nagykövet az ország vidéki részeit is felkeresi, nyilvánosságra kerültek volna a népirtás részletei.

Belgium tiltakozásképpen a katonai jelenlétét is felfüggesztette: a Burundiban tartózkodó, az ország különböző részeire kihelyezett katonákat egy helyre rendelték,

majd később kivonták az országból. (Belgium's reaction to the Burundi Situation, Memorandum az elnöknek Henry Kissingertől, September 29, 1972)

Franciaország igyekezett kihasználni Belgium visszavonulását. A francia attitűdöt a nemtörődomség és opportunizmus keveréke jellemezte, valamint a frankofóniához való mindenáron való ragaszkodás. Az, hogy a tutszi felsőbbrendűség nevében éppen százezreket gyilkolnak meg, a legkevésbé sem hatotta meg a francia vezetést. Őket az foglalkoztatta, hogy a francia kulturális értékeket, illetve a francia nyelv használatát és ismeretét előmozdítsák, a francia befolyási övezetet növeljék Fekete Afrikában. Mivel a franciák a tutszikat összességében rátermettebb népcsoportnak tartották, mint a hutukat, valamint a tutszik szívesebben üzleteltek a franciákkal, őket egyébként is gyümölcsözőbb „befektetésnek”, megfelelőbb partnernek tartották a francia diplomaták. (Lemarchand, 1975)

Talán ennek is köszönhető, hogy a franciák a kultúra, oktatás és technika területén éppúgy igyekeztek jelen lenni Burundiban, mint katonai szempontból. Ahelyett, hogy megfontolták volna a kivonulást, vagy legalább a helyzet elleni tiltakozást, igyekeztek kihasználni a belga „térvesztést”. Amikor például Belgium az oktatási egyezményen keresztül próbált nyomást gyakorolni a burundi kormányra, a franciák rögvest jelezték, hogy szívesen pótolnák a kiesett anyagi forrásokat.

Franciaország katonailag is bizonyítottan támogatta a felkelés alatt és után is. Egy megfigyelő így fogalmazott a francia katonai szerepvállalással kapcsolatban: „*Francia katonai segítők vezették és vezetik a rezsim helikoptereit. Ez a légi segítség kulcsszerepet játszott a déli felkelők kifüstölésében...Franciák tartották egy helyben a helikoptereket, míg burundi katonák géppisztollyal céloztak a hutu felkelőkre az oldalablakból...*” (Lemarchand, 1975)

Franciaország tehát az egész népirtás kapcsán kialakult helyzetet igyekezett a maga javára fordítani, és további teret nyerni Fekete Afrikában a frankofónia jegyében, akár azon az áron is, hogy kétes kormányerőkkel működik együtt.

Afrikai Egységsszervezet, ENSZ

Az Afrikai Egységsszervezet hivatalosan nem ítélte el a népirtást. 1972. május 22-én, amikor a népirtás még gőzerővel folyt, a főtitkár Diallo Telli Bujumburába látogatva így fogalmazott: „*Az Afrikai Egységsszervezet alapvetően a szolidaritásra épülő szervezet, így jelenlétem Bujumburában a főtitkárság Burundi elnökével, kormányával és népével szembeni teljes szolidaritását mutatja.*” Ez a cinikus nyilatkozat azonban nem jelenti feltétlenül azt, hogy az afrikai kormányok vagy egyének mindannyian egyetértettek a burundi kormány stratégiájával. Sok afrikai értelmiségi különösen károsnak tartotta, hogy egy afrikai kormány elnyomja a saját népét, tömeges emberi jogi jogsértéseket követ el, amikor egész Afrika a koloniális elnyomás utóhatásai és elvei ellen küzd. Az alábbi részletek afrikai újságokból származnak: „*A Burundiban zajló erőszakhullámban az a legszánalmasabb, hogy*

„Ironikus volt látni, hogy UNICEF feliratú Land Rovereket erre a célra használnak.”

feudális uralmat megszüntető, felmagasztalt forradalom nem hozott igazi változást az uralkodó tutszik és a hutu többség kapcsolatában...A kormánynak minden más társadalmi csoportnál inkább magára kellene vállálnia, hogy a kormány által is tisztelt forradalmi elveknek megfelelően az évszázadokon át szenvedő hutu népesség helyzetén javítson.” (Daily Nation, 20 June 1972.) „[A Burundiban zajló erőszakhullám] a legnagyobb tragédia a polgárháborúnk óta. Afrika nem engedheti meg magának, hogy kettős mércét alkalmazzon, vagy olyan benyomást keltsen, hogy elnézi a pogromokat, ha azok önálló afrikai országokban zajlanak. [Micombero elnöknek fel kellene fognia:]hiába reménykedik abban, hogy a kisebbség a végtelenségig elnyomhatja a többséget.” (New Nigerian, 21 June 1972.)

1972. június 20-án, az Afrikai Egységsszervezet rabati konferenciáján azonban ismét született egy hivatalos állásfoglalás Burundival kapcsolatban az Afrikai Egységsszervezet részéről, amely a Micombero-rezsim teljes támogatását jelzi: „*A Miniszterek Tanácsa meg van győződve, hogy az Önök megmentő akciójának köszönhetően a békét és a nemzeti egységet sikerül gyorsan helyreállítani, és a területi egységet megőrizni.*” (Lemarchand, 1975)

Mi lehet a magyarázat az afrikai közönyre? Valószínűleg egyik nemrég függetlenségét elnyert afrikai ország sem szeretett volna precedenst teremteni, hogy aztán amikor adott esetben hasonló problémája van, neki is külső szereplők diktáljanak. René Lemarchand *Selective Genocide in Burundi* (Lemarchand, 1975) c. cikkében úgy fogalmaz, hogy minden afrikai ország többé-kevésbé potenciális Burundi, és a külső intervenciótól tartva inkább nem hallatja hangját a kontinens kormányai ellen.

Ami az ENSZ szerepét illeti: az Amerikai Egyesült Államok többször is utalt rá, hogy az ENSZ-jelenlét megakadályozhatná a további vérontást. Az ENSZ küldött is két missziót, összesen öt(!) emberrel. Amikor kiderült, hogy milyen kis létszámban küldött megfigyelőket az Egyesült Nemzetek Szervezete, egy magas rangú amerikai hivatalnok így fogalmazott: „*Nem voltak többé illúzióink arról, hogy az ENSZ mit is tud véghezvinni.*” (Lemarchand, 1975)

Az ENSZ főtitkára, Kurt Waldheim sem vitte túlzásba a Micombero-rendszer kritikáját: hangsúlyozta, hogy „*élénken reménykedik a béke, harmónia és stabilitás gyors és sikeres helyreállításában, hogy Burundi elérje szociális fejlődéssel kapcsolatos céljait, magasabb életszínvonalat és az ENSZ Kartában lefektetett elveket.*” (Idézte Teltsch, Kathleen [1972]: Killings Go on in Burundi, July 20., 1972 The New York Times) Ha ez nem lett volna elég, és teljesen ellentétes az ENSZ alapelveivel, ráadásul az ENSZ teherautóit is rekvirálták a burundi hatóságok és sok esetben azzal szállították a hutu holttesteket a tömegsírokhoz. „*Ironikus volt látni, hogy UNICEF feliratú Land Rovereket erre a célra használnak*” – írta egy szemtanú, Jeremy Greenland. (Greenland, 1975) Találhatunk-e ennél illusztrisabb példát az Egyesült Nemzetek Szervezetének passzivitására?

Mi lehet a magyarázat erre az általános közönyre? Az 1970-es években még dúlt a hidegháború, és Burundi a megoldandó nemzetközi problémák között a sor végén kullogott. Amerika éppen újabb bombázási hullámot indított Vietnám ellen. Mivel itt nem volt szó arról, hogy a hutuk, esetleg a tutszik kommunista vagy nyugati szim-

patizánsok lettek volna, egyik oldal sem tartotta fenyegetésnek a genocídiumot a saját nemzeti érdekeire nézve.

A szomorú igazság, hogy Burundi 1972-ben túl messze volt, és túl egzotikusnak és jelentéktelennek ítéltetett a nemzetközi arénában. Szerepe olyannyira marginális volt, hogy nem keltett sem együttérzést, sem aggodalmat sem nyugaton, sem keleten.⁸ Ahhoz, hogy a Mícombero-rendszerre a genocídium befejezése érdekében hatékony nyomást lehessen gyakorolni, a rendszerrel együttműködő minden nyugati hatalom összehangolt akciójára szükség lett volna. Ha az erkölcsi figyelmeztetés és a gazdasági szankciók összekapcsolódtak volna, akkor talán csökkenteni lehetett volna az áldozatok számát. A Carnegie Endowment for International Peace 1973-as tanulmányában kiemelték, hogy mivel Burundi kávétermelésének nyolcvan százalékat az Egyesült Államok vásárolta meg (ami az ország külföldi bevételének mintegy hatvan százalékát tette ki), Amerikának alkalmaznia kellett volna a „kávéfegyvert”. (Brown, Freeman, Miller, 1973) Kétséges, hogy egy ilyen jellegű gazdasági szankció rövid távon hatékony lett volna-e a népirtás megakadályozásában. Ahogy Lemarchand is megjegyzi, egy ilyen gazdasági szankció hatásától az ország hutu és tutszi lakosai is ugyanúgy szenvedtek volna, ráadásul előbb-utóbb akadt volna más jelentkező a felesleges kávéra. (Lemarchand, 1975) Ez a példa, valamint a Belgium anyagi és erkölcsi támogatását lelkesen pótló Franciaország illusztrálja, hogy csak a nemzetközi közösség többé-kevésbé összehangolt és gyors akciója esetén számíthatunk hatékony megelőzésre.

A népirtás hosszú távú hatása

Az elkövetők határozott célok miatt hajtották végre a népirtást. Egyrészt biztosítani akarták a stabilitást a lehetséges „zavaró” elemek (hutu elégedetlenkedők) kiiktatásával, meg akarták változtatni az erőviszonyokat a hutu elit megsemmisítésével, valamint a társadalom szemében úgy akartak feltűnni, mint az a kormány, amely megvédi őket mind a külső, mind a belső ellenségektől, és biztosítja a túlélésüket. Ezeket a célokat a népirtás szervezői sikeresen teljesítették. Ellentétben tehát az 1994-es ruandai népirtással, középtávon „sikeresnek” tekinthető a népirtás. A tutszi politikai hegemoniát sikerült biztosítani a következő tizenhat évre.

Mindkét népcsoport lelkében mély nyomot hagytak az 1972-ben történtek. A hutu radikalizmus melegágyává váltak az 1972-es népirtás kapcsán Burundit elhagyó hutu menekültek. 1973-ban Tanzániában alakult meg az egyik legradikálisabb tutsziellenes párt, a Parti de la Libération du Peuple Hutu (Palipehutu, A Hutu Nép Felszabadításáért Küzdő Párt). A hutuk nemcsak Burundiban, hanem az összes környező országban is élénken emlékeznek arra, hogy mit tettek velük a tutszik 1972-ben. Amikor az 1972-es menekültek repatriálása kerül szóba, mindig azok a tutszik tiltakoznak legélénkebben, akik a népirtás során jutottak tulajdonhoz. Burundiban 1972 után tizenhat évig látszólagos nyugalom honolt, míg 1988-ban újabb véres etnikai összecsapás rázta meg az országot. 1988 augusztusában Ntega és Marangara északi tartományokban hutu felkelés tört ki egy helyi tutszi nemes ellen, több száz tutszi civil áldozatot követelve. A hadsereg ismét véres elnyomással válaszolt, amely mintegy 15000 hutu életébe került.

A nemzetközi közösség az 1972-es passzivitással szemben ezúttal élénken tiltakozott a kormány reakciójával szemben. A fő donorországok pressziója nyomán Burundi kormánya alapvető alkotmányos és politikai reformokat vezetett be.

A liberalizáció felé vezető úton 1993-ban áttörés következett be a többpárti elnöki és parlamenti választások meghirdetésével. Természetesen az etnikai arányokat sokkal inkább reprezentáló eredmény született: elsöprő többséget szerzett a nagyrészt hutu Front des Démocrates du Burundi (Frodebu- Burundi Demokrata Front). Az új hutu elnököt, Melchior Ndadayét azonban tutszi szélsőségesek 1993. október 21-én meggyilkolták, ezzel újabb erőszakhullámba taszítva az országot. Ezeket a tutszi szélsőségeket támogatták azok a tutszik, akik az 1972-es népirtás idején jelentősebb tulajdont szereztek.

A Frodebu a mérsékelt hutu álláspontot képviselte, de Ndadaye meggyilkolása után egyre több hutu fordult a szélsőségebb nézeteket hirdető pártok, alakulatok felé. Liisa Malkki 1995-ben megjelent munkája jól bemutatja, hogy a határon kívülre szorult hutu menekültek körében hogyan éltek tovább 1972 eseményei és hogyan kapcsolódtak például az 1994-es ruandai népirtásban kulcsszerepet játszó, erőszakra uszító Radio Mille Collines megalakulásához.

A népirtás tovább kristályosította, mit is jelent hutunak vagy tutszinak lenni. Már nem feltétlenül az anyagi státusszal vagy a politikai hatalommal kapcsolódtak össze ezek a megjelölések, hanem az egyes népcsoportok erőszakhullámokban, népirtásban betöltött szerepével. A hutu-tutszi frontvonalak megszilárdultak.

A megbékélést gyakorlatilag lehetetlenné teszi, hogy a burundi politikai diskurzus nem ismeri el az 1972-es népirtást. A hivatalos álláspont szerint a népirtó szándékú hutu felkelők jogos leverése zajlott 1972-ben, éppen ezért az akkor események miatt senkit sem vontak felelősségre. Az elmaradt felelősségre vonás pedig olyan súlyos indulatokat szült mindkét oldalon (a tutszik mindenáron el akarták kerülni, míg a hutuk nem tudtak túllépni sérelmeiken), hogy a két népcsoport békés egymás mellett élést a mai napig ellehetetleníti.

Az 1972-es események meghatározóvá váltak az egész régió számára, hiszen a menekültáradat minden szomszédos országot érintett. Számos menekült évtizedeket volt kénytelen menekülttáborokban élni, mert nem térhetett vissza lakhelyére. Több mint negyven év alatt a tulajdonviszonyok nagymértékben átrendeződtek: Burundi kis területű, sűrűn lakott ország, ahol az erőforrások nem állnak rendelkezésre olyan bőségben, hogy a visszatérő menekültek problémáját megnyugtatóan rendezni lehessen. Az állandó belharc tovább fokozza az egyébként is nyomasztó szegénységet.

„mivel Burundi kávétermelésének nyolcvan százalékát az Egyesült Államok vásárolta meg (ami az ország külföldi bevételének mintegy hatvan százalékát tette ki), Amerikának alkalmaznia kellett volna a „kávéfegyvert”..”

Tanzánia, Ruanda és Kongó pedig a menekültáradattal volt kénytelen szembenézni: mintegy 150000 ember hagyta el Burundit, majd ez a szám a következő néhány hónapban 200000-re nőtt. (Uvin,1999) A legtöbb 1972-es menekültet Tanzánia fogadta be.

A befogadó országok általában átmeneti megoldásként tekintettek a menekülttáborokra, és a menekültek visszatérését igyekeztek elősegíteni és támogatni. Bár voltak csoportok, amelyek sikeresen integrálódtak a helyi társadalomba, a menekültek nagy része évtizedekig táborokban élt, a visszatérésre várva. Sokan Melchior Ndadaye megválasztása után visszatértek Burundiba, majd miután meggyilkolták az elnököt, ismét menekülni kényszerültek. (Ekkor mintegy félmillió burundi hagyta el az országot). (UNHCR, 2007)

A hutuk és tutszik közötti bizalmatlanság, a múlt tapasztalatain alapuló kölcsönös félelem a mai napig meghatározza a két népcsoport kapcsolatát. Burundi népirtással megpecsételt történelme tehát a mai napig kísért, és negatívan befolyásolja nemcsak Burundi, hanem a környező országok lakóinak életét. ☀

Jegyzetek

- 1 A Banyaruguru klánon belül a Bezi és Batara alkánok is szemben álltak egymással.
- 2 Burundiban az etnikai alapú erőszak során sokan vesztették életüket azért, mert a halálosztagok az illető külseje alapján téves következtetéseket vontak le az etnikai hovatartozására vonatkozóan.
- 3 Ruandában a belga gyarmatosítók és az egyház aktív támogatásával megdöntötték a tutszi kisebbség uralmát, és a többségi hutuk kezébe került a hatalom.
- 4 Boniface Kiraranganiya a rezsím tutszi származású ellenállója, aki 1977-ben megjelent könyvében beszámol a felkelés leverésének aránytalanságáról.
- 5 "Rogers doesn't want to do it because he says the killing there has potentially stopped now."- „Rogers [amerikai külügyminiszter] nem akarja [visszahívni a nagykövetet], mert azt mondja, az öldöklésnek már valószínűleg vége.”- Nixon elnök és Kissinger közötti beszélgetés, September 23, 1972, 4:50 - 5:10 p.m. Forrás: National Archives, Nixon Presidential Materials, White House Tapes, Camp David Secretary's Table, Conversation No. 154-3.
- 6 „Mint Burundi igaz barátai, aggodalommal és nyugtalansággal figyeltük az elmúlt hetek eseményeit. Így megnyugtatót bennünket a „bölcsek csoportjának” kinevezése az ország békéjének helyreállítása érdekében, valamint az egyének és csoportok önkényes akcióit elítélő, és a személyes bosszúból és hatalmi túlkapasokból fakadó cselekményeket korlátozó intézkedések sorozata.” [Forrás: Hoyt, May 30, 1972, In: Hoyt, Michael [1972]: U.S. Embassy Cables from Bujumbura to State Department, April 29–August 29, 1972, www.uflib.ufl.edu/cm/africana/fulltext.htm]
- 7 Az elnök és általában az amerikai kormány érthetetlen közönyét és távolságtartását jól érzékelteti az alábbi beszélgetés Nixon és Kissinger között 1972. szeptember 24-én, amelyben az elnök arról igyekszik meggyőzni főtanácsadóját, hogy a Burundiban élők is emberek:
„Nixon: Henry, az egész Burundi-ügyben- én figyeltem, a sajtóban. Tudta, hogy egyetlen beszámolót sem küldtek nekünk erről a külügyből?
Kissinger: Teljesen igaz.
Nixon: Vagy küldtek? Maga látott valamit, amit én nem?
Kissinger: Nem, nem. Nem küldtek.
Nixon: Na és mi a véleménye erről?
Kissinger: Hát én...

Nixon: Nem érzi, és legyen teljesen őszinte, hogy egy ember az egy ember az isten verje meg? Tudja, vannak azok, akik úgy beszélnek a vietnámiakról, mint messze élő emberekről, akikről nem tudunk semmit. És emlékszik ahogy szegény öreg Chamberlain nyilatkozott a csehekről. Hogy messze vannak és „nem ismerjük őket túl jól”. Na de az isten verje meg, egy ember akkor is ember az én véleményem szerint.

Kissinger: Hát, nem csak erről van szó...

Nixon: Nem arról van szó, amikor a nemzeti érdekeink forognak kockán. De minden egyes alkalommal, amikor bárki más is belekeveredik- tudja egy másik egyén vagy mi, máris alakul egy kis lobbicsoport, és a külügy falra mászik. De nekem kezd elegend lenni ebből, hogy hagyjuk az afrikaiaknak, hogy lemészároljanak százezer embert és semmit nem teszünk ellene.

Kissinger: És aztán itt van ez a rengeteg vérző szívű amerikai, akik azt állítják, hogy mi örömmel öljük a sárgákat..

Nixon: Igaz.

Kissinger: Nem öltünk meg nyolc év alatt annyit, mint Burundiban három hónap alatt.

.
. .
.

Nixon: ...A helyzet az, hogy a külügy álláspontja, Newsom [David Newsom, Külügyminisztérium Afrikai Ügyosztály, Afrikai ügyekért felelős külügyminiszterhelyettes] álláspontja az, hogy mindig kiáll a hatalmon lévő fekete kormányok mellett, legyenek bármilyenek. Igazam van vagy nem?

Kissinger: Teljesen igazam van.” [Forrás: Beszélgetés Nixon és Kissinger között, Camp David, September 24, 1972, 11:37-11:52 a.m, National Archives, Nixon Presidential Materials, White House Tapes, Camp David Secretary’s Table, Conversation No. 154-7.]

- 8 A kommunista hatalmak közül Észak-Korea és Kína hivatalosan is támogatták a Micombero-rendszert, a szovjetek pedig (habár nem voltak a Micombero-rezsim szövetségesei) szintén nem írták alá például a nyugati diplomaták tiltakozó levelét.

Felhasznált irodalom

- Brown, Michael, Freeman, Gary, és Miller, Kay [1973]: *Passing-By: The United States and Genocide in Burundi, 1972*. New York: The Carnegie Endowment for International Peace
- Chrétien, Jean Pierre [2003]: *The Great Lakes of Africa: Two Thousand Years of History*, translated by Scott Straus. New York: Zone Books.
- Greenland, Jeremy: *Burundi: the tragic years (an eyewitness account)* African Affairs, London, 1975
- Hoyt, Michael [1972]: *US Embassy Cables from Bujumbura to State Department*. Unpublished materials available from the University of Florida Libraries, Gainesville
- Kirarangiya, Boniface [1985]: *La Vérité sur le Burundi*. Sherbrook, Canada: Editions Naaman.
- Lemarchand, René [1970]: *Rwanda and Burundi*. London and New York: Pall Mall Press and Frederick Praeger.
- Lemarchand, René [1995]: *Burundi: Ethnic Conflict and Genocide*, 2nd edition, paper. Cambridge and New York: The Woodrow Wilson Center Press and Cambridge University Press.
- Lemarchand, René [2002]: *Le génocide de 1972 au Burundi: Les silences de l’histoire*, Cahiers d’Etudes Africaines, no. 167, XLII-3
- Malkki, Liisa. [1995]: *Purity and Exile: Transformations in Historical-National Consciousness Among Hutu Refugees in Tanzania*. Chicago: University of Chicago Press.
- Nsanze, Augustín [2003]: *Le Burundi contemporain: L’état-nation en question*. Paris, L’Harmattan

- Tarrósy István [2011]: Kelet-Afrika a fejlődés útján: A Kelet-afrikai Közösség és tagállamai közelebbről. Pécs: Publikon Kiadó, 2011.
- T. Horváth Attila [2004]: Ruanda 94: Egy krízis történelmi háttere. Kül-Világ, 2004/2. szám, I. évfolyam
- Teltsch, Kathleen [1972]: Killings Go on in Burundi, July 20., 1972 The New York Times
- Uvin, Peter [1999]: Ethnicity and Power in Burundi and Rwanda: Different Paths to Mass Violence, Comparative Politics
- Watt, Nigel [2008]: Burundi: Biography of a Small African Country. Columbia University Press, Le Soir, 1967. 09. 18.
- Eliot memorandumum Kissingernek, Washington, September 24, 1972, Forrás: National Archives, Nixon Presidential Materials, NSC Files, Box 735, Country Files, Africa, Burundi, Vol. I. Confidential
- Belgium's reaction to the Burundi Situation. Memorandum az elnöknek Henry Kissingertől. September 29, 1972, <http://2001-2009.state.gov/documents/organization/53886.pdf>
- UNHCR [2007]: Group Resettlement of "1972 Burundians" from Tanzania. Burundi Fact Sheet. <http://www.unrefugees.org/atf/cf/%7BD2F991C5-A4FB-4767-921F-A9452B12D742%7D/Burundifactsheet.pdf>

A szerzőről

Doktorjelölt, BCE, Nemzetközi
Kapcsolatok Doktori Iskola

About the Author

PhD aspirant, Corvinus University
of Budapest, International Studies
Doctoral School

biedermann.zsuzsanna@gmail.com

English Abstract

Genocide in Burundi, 1972

Twenty-two years before the devastating 1994 genocide in Rwanda, the Great Lakes Region of Africa already had to face a similar bloodshed in Burundi. From May to July in 1972, in a disproportionate retaliation campaign of the mostly Tutsi army in reaction to a Hutu insurrection in the south part of Burundi 200.000 to 300.000 hutu civilians were killed. The Tutsi elite leading the country for the next twenty years never acknowledged the genocide, nor did they investigate it. This „calculated amnesia” was reinforced by the indifferent attitude of the international community, practically ignoring what was going on in the small African country.

Although the „official” history of Burundi tends to forget it, the 1972 genocide is a deep wound in the collective memory of the Hutu people, and through the imminent refugee influx in neighbouring countries and the radicalisation of these refugees, it largely contributed to the recurring violence of the Great Lakes Region of Africa.

BÚROK A MAGYAR MŰVELŐDÉS TÖRTÉNETÉBEN

BIERNACZKY SZILÁRD

Basil Davidson abban a kis cikkében, amelynek a végén egyébként a magyar Torday Emilt, mint a szájhagyományokban létező valós afrikai történelem kutatásának megalapozóját, mondhatnánk, a mennyekbe emeli, a következőket írja az angolok nagy-jelentőségű felfedezőjéről:

„Alig kevesebb mint 150 évvel ezelőtt egy fiatal skót hadnagy, akit Mungo Parknak neveztek... áthatolt a szaharai homokon és töviseken, hogy eljusson a Niger folyó felső folyásánál elterülő Szegu távoli városába. „Magam előtt láttam végre”, írhatta, „véghetetlen örömmel, misszióm nagy objektumát, a hosszasan hajhászott Nigert, amely... szélesen elterülve... hömpölygött *Kelet felé*.” A dőlt betűk tőle származnak, és érthetően számítottak győzedelmeknek. Ptolemaiosz idején ugyanis, 16 évszázaddal ezelőtt, azt írták a térképekre, hogy a Niger Nyugat felé folyik. (...)”
(The discovery of African history, 1960)

Hadd tegyük ehhez hozzá, majd mindenki, akit egy kicsit is érdekel Afrika, vagy szereti az utazási könyveket, ismeri Mungo Park könyvét (*A Gambiától a Nigerig*) Halász Gyula 144 oldalnyi átdolgozásában (Gondolat Kiadó, Világjárók sorozat). Kevesen tudják viszont, hogy Park első útjáról beszámoló műve már 1816-ben megjelent magyarul, lényegében teljes formában, némi folyamatos rövidítésekkel (a Kis János szerkesztette nyolckötetes *Nevezetes utazások* utazási sorozat, 1816–1819 első kötetében), jól mutatva, hogy az Afrika iránti hazai érdeklődésnek igencsak régi gyökerei vannak. Más kérdés, hogy a magyar őstörténet-kutatás kapcsán és hatására az Ázsia iránti érdeklődés mindig erőteljesebben nyilvánult meg a hazai tudományosságban.

De forduljunk most a magyar afrikanisztikai művelődéstörténet kiemelkedő alakja, Magyar László felé. Sebestyén Éva hosszú előkészületek után végre könyvekben (*Kaland és kutatás*, 2008; *Magyar László útinaplói és levelei*, 2008; *Magyar László Utazása...*, 2012) is megtestesülő kutatásainak köszönhetően a korábbiaknál sokkal többet tudunk Angolába szakadt hazánkfiairól és tevékenységéről, amelyet vélhetően tovább gazdagít majd az időközben sorra került konferencia az érdi földrajzi múzeumban (2012. szeptember). Mindemellett kevésbé közismert, hogy Magyar

afrikai beszámolóinak sorsát nemcsak a tudós akadémia képviselői (Hunfalvy János vagy Toldy Ferenc) igazgatták, hanem abban a 48-as emigráció is részt vett. Utolsó könyvében Sebestyén is említést tesz arról, hogy mindenekelőtt Szemere Bertalan volt magyar miniszterelnöknek köszönhető ez, akinek kérésére a kiemelkedő jelentőségű személyiség, az Angliába emigrált Rónay Jácint atya, hazatérése után magas egyházi méltóságok betöltője, Rudolf trónörökös nevelője afrikai utazó-felfedezőnk első angolai leveleinek/híradásainak részleteit (1854) lefordította a *The Journal of the Royal Geographical Society of London* számára (és azokat a társaság ülésén ismertette).

A rövidéletű Jankó János a magyar néprajz tudománytörténetének kiemelkedő alakja. Mint afrikanista az elmúlt évtizedekben került elő a poros könyvtárak polcáról, hiszen figyelmet érdemlő írása, amely afrikai útjainak lecsapódásaként keletkezett az egyiptomi paraszt figurájáról (*A fellah*), mostanában többször is megjelent. Sőt, Régi Tamás tudománytörténeti vázlatában (*Africana Hungarica*, 2007) Jankónak a korabeli magyar afrikai érdeklődést, publikációs tevékenységet szemlélő fontos összefoglalóját mondhatni középpontba állítja. Kevésbé ismert viszont az, hogy Jankó eredetileg Afrika-kutatónak készült (1888-ban Egyiptomban, 1889-ben Algériában, Tuniszban és Tripoliszban járt tanulmányúton), több tucatnyi érdemleges írása vár összegyűjtésre, írt egy könyvet Henry Morton Stanleyről, lefordította a Teleki Sámuel kelet-afrikai útját megörökítő Ludwig Höhnelt naplóját, és foglalkozott több rendben a Benyovszky-kérdéssel is.

Érdeemes volna odafigyelni arra a tényre is, hogy Bartók Béla, aki mindmáig a legtöbbet gyűjtő és lejegyző népzeneudósa a világnak, két alkalommal is kilépett Európából, egy alkalommal Törökországban gyűjtött, egy alkalommal pedig az algériai Biskrában. Két-három hónapra tervezett afrikai útját ugyan hamarosan (két hét után) félbe kellett szakítania betegség miatt, de e rövid út is rendkívüli dolgokat eredményezett: azt a 118 viaszhengerről átírt 58 lejegyzést, amelyre az arab népzene-kutatás majd minden képviselője tanulmányai elején kötelességének tart hivatkozni. Egyszerűen azért, mivel ebben az esetben nemcsak arról van szó, hogy először gyűjtött szakember fonográffal észak-afrikai arab népzene, hanem olyan magas szintű zenei átírásokról is, amelyeket lényegében azóta sem haladtak meg. Így eme jeles hazánkfia többek között az arab etnomuzikológia alfájának és omegájának is számít a témával foglalkozó szakemberek szemében.

De lépünk tovább! Torday Emil utolsó nagy tudományos alkotását (*African Races*, 1930), amely mintegy megkoronázza életművét, általában mint a spenceri *descriptive sociology* afrikai kidolgozását szokták számba venni. Más kérdés, hogy a megjelenését követő viszonylagosan pozitív nemzetközi kritikai megnyilvánulásokon túl teljes visszhangtalanság veszi körül, mint ahogy Herbert Spencer, a filozófus és az evolucionista szociológia megalapítója eleinte nagy figyelemmel kísért, bár sok-sok ellenérzéssel fogadott munkássága is utóbb hosszú időre – majd száz évre – elsüllyedt (jóllehet egyik fő elméleti művének létezik régi magyar fordítása is: *Alapvető elvek*, 1909). De amint egyik értő szakértője, Carneiro írja (1981, 200-201. old.: *The Influence of Spencer*), a nagy brit tudós életművére ismét figyelem

sugárzik, főleg a kulturális antropológia jóvoltából. Reménykedhetünk tehát, hogy ennek jegyében talán Tordayra is sor kerülhet majd. Mindemellett legalább azt a tényt soroljuk fel, hogy maga Spencer, pontosabban munkatársa, David Duncan a jeles brit tudós elvi alapozása mellett még a 19. század utolsó harmadában írt egy legfeljebb füzetnyi terjedelmű kötetecskét Afrikáról (*African Races*, 1875, London, Williams and Norgate, 47 old., *Descriptive Sociology*, 4. kötet), azonban a Spencer vagy munkatársai által kidolgozott első nyolc kötet után, halálát követően további hét kötet jelent meg különféle szerzők munkája nyomán (Carneiro, 1981, 182-183. old.), közöttük a Torday-féle hatalmas alkotás (majd két A/4-es formátumban: *African Races*, 1930).

Mindezek után elmondhatjuk, a magyarországi afrikai érdeklődés történetével szembeülve azt kell tapasztalnunk, hogy a múlt (vagyis a 20.) század első felében – leszámítva most az ókori Egyiptom tekintetében mindig is meglévő speciális figyelmet, akár már a korábbi századokra vonatkozóan is – viszonylag gazdag útleírás-irodalom mellett két jellemző vonulatot fedezhetünk fel. Az egyik a jeles német etnológus, Leo Frobenius munkásságának sokrétű (néprajzosokra, írókra, ókortudósokra, művelődéstörténészekre stb. tett) hatását mutatja. A másik a dél-afrikai holland telepes nép, a búrok és az angolok között a századfordulón kirobbant második háború nyomán alakult ki. Hadd tegyük hozzá, hogy a rendkívül gazdag és sokrétű afrikai szájhangományok iránt, amelynek feltárása és közreadása különféle európai nyelveken már a 19. század közepétől vagy még korábbi időktől nyomon követhető, a hazai érdeklődés megszületése csak a második világháború előtti utolsó pillanatokban, mégpedig rögtön két klasszikus veretű művel, Fónagy *Wawirijével* (1942, csak részben afrikai) és Radnóti *Karungájával* (1944) születik meg (nem említve most Torday Emil útikönyveit, amelyek közül az egyiknek – 1924 – a végén egy kis afrikai mese-válogatás rejtezik).

Ha vállaljuk a feltárás mindennapi küzdelmes keresgéléseit, meglepő módon azt láthatjuk, hogy általában a búrok, illetve a búrok győzelmével végződő első

„Érdeemes volna odafigyelnünk arra a tényre is, hogy Bartók Béla, aki mindmáig a legtöbbet gyűjtő és lejegyző népzene-tudósa a világnak, két alkalommal is kilépett Európából, egy alkalommal Törökországban gyűjtött, egy alkalommal pedig az algériai Biskrában. Két-három hónapra tervezett afrikai útját ugyan hamarosan (két hét után) félbe kellett szakítania betegség miatt, de e rövid út is rendkívüli dolgokat eredményezett: azt a 118 viaszhengerről átírt 58 lejegyzést, amelyre az arab népzene-kutató majd minden képviselője tanulmányai elején kötelességének tart hivatkozni.”

(1880–1881), a következő Jameson-betörésnek minősített és elvetélt angol próbálkozás (1895-1896), még inkább a második és teljes angol győzelemmel záruló angol-búr háború (1899–1902) iránt a 20. század első felében keletkezett élénk hazai érdeklődés az elmúlt években mintha újraéledt volna a hazai kutatók (főleg történészek) körében. Jelzi ezt többek között éppen az *Afrika Tanulmányok*ban megjelent tanulmány Rosta Máté tollából (Az angol-búr konfliktus gyökerei..., 2012), de erre utal Berczeli Gábor tanulmánya is Jan Smuts-ról, amely ugyancsak a pécsi afrikánizika fénykörében látott napvilágot (in: *Harambee*, 2006). Nem tudja nem említeni az angol-búr háborúkat Búr Gábor egyébként az afrikai királyságok témakörét szemlélő tanulmányában sem (*Afrika Tanulmányok*, 2010/B).

Ugyanakkor több könyves vállalkozásról is van tudomásunk. Búr Gábor doktori dolgozata (2010/A) ugyan nem a háborúkkal, hanem azok egy sajátos következményével foglalkozik: arra igyekszik fényt deríteni, hogy a kétségkívül nem csekély büntudattal bíró korabeli brit liberális kormányzat miként egyezik ki a búrokkal, ad önkormányzatot Dél-Afrikának, és miért lesz éppen ez az angol „gesztus” a kiindulási pontja a későbbi apartheid rendszernek.

Pordány László volt dél-afrikai nagykövet, történész munkája (2005) viszont a búrok teljes történetét igyekszik összefoglalni a kezdetektől a legutóbbi időkig. Hasznos általános információs forrás, azonban a minket leginkább érdeklő két kérdéskörben – az angol-búr háborúk és azokban a magyarok részvétele, illetve a területen élő afrikai népcsoportok megismerése – számunkra csak igen keveset nyújt.

Ami a háborúk, pontosabban az utolsó nagy küzdelem részleteit illeti, azt Zicherman (*Az angol-búr háború*, 2006) jó idegen nyelvű forrásokra támaszkodó könyvéből ismerhetjük meg kellő formában és terjedelemben. Könyvét kiegészíti egy dolgozata (2007), ebben a második és látszólag az angolok teljes győzelmével végződő küzdelem ágyúit ismerteti, amelyek kiemelt szerepet játszottak a majd három éven át tartó harcok nagy csatáiban.

A dél-afrikai bennszülött népcsoportokról magyar nyelven a legtöbbet mindmáig Balázs Dénes könyvéből tudhatunk meg (*A Zambeztől délre*, 1979), amelyet teljes joggal útleírásnak álcázott tudományos munkának tekinthetünk. Benne jó képet kapunk a nevezett terület népeiről, azok nyelveiről, az európaiak előtti és Európa-mentes, illetve a koloniális történelemről, kultúráról, vagyis megismerkedhetünk annak a sajátos világnak mint háttérnek a fő jellemzőivel, amelynek előterében az angolok és búrok gyarmatmegtartó, illetve gyarmatszerző összecsapása zajlik. (Kétségkívül sok hasznos információval szolgál az országot hosszú idő óta benépesítő bantu csoportokról D. Woltonnak a hazai kommunista diktatúra talán legnehezebb évében – 1950 – megjelent, bár mára teljesen elfeledett könyve is, azonban azt apróbb-nagyobb szakmai pontatlanságok mellett a korabeli ideológia sugallta egyoldalúságok ugyancsak teherterelt jelentenek esetleges forrásként való felhasználása során – a korra jellemző módon a magyar változat „az orosz nyelvű kiadás segítségével készült”, *eligazító* bevezetővel orosz szerző tollából.)

Búr Gábor egy rövidebb ismertető cikkében (2007) gondolatébresztő módon mutat rá arra az eltolódásra, ami a dél-afrikai történelem súlypontjainak megítélésé-

ben bekövetkezett: az újabb történetírás mindinkább igyekszik „leminősíteni”, egyre kisebb súlyú eseménynek feltüntetni ezt a kétségkívül Afrikában, a fekete kontinensen lefolytatott fehér-fehér háborús konfliktus-sorozatot. Jóllehet az persze minden történelmi eljelentéktelenítések ellenére is súlyos következményekkel járt magára a helyi lakosságra, főleg a zulukra vonatkozóan. Másrészt éppen Búr Gábor említett könyve (2010/A) kapcsán kiderül, a Dél-Afrikai Köztársaság további 110 évnyi történelme tekintetében is jelentős kihatással járt.

Tegyük mindehhez hozzá, viszonylag gazdag korabeli publikációs tevékenység (cikkek a sajtóban, tanulmányok, könyvek), illetve újabb kori kutatások (zömmel kezdő történészek diákköri dolgozatai) egészítik ki az eddig elmondottakat. Úgy véljük tehát, hogy a magyar részvételre vonatkozó ismeretek bemutatása előtt talán mégiscsak érdemes röviden ennek a háborúnak néhány sajátos mozzanatát, illetve összefüggését felvillantani.

Anélkül, hogy példák és dokumentumok sorozatát idéznénk fel itt, megállapíthatjuk, hogy az európai népek szinte egybehangzóan a búrokkal szimpatizáltak, jóllehet a németek esetében bizonyos politikai érdekek is fűződtek a búrok támogatásához, bár végül nyíltan egyetlen ország sem szállt szembe az angolokkal. Szinte mindenütt, amint a hazai közvéleményben is, a több száz éve Dél-Afrikában megtelepedett és mintegy 600 ezres búr telepes családok küzdelmét szabadságharcnak tekintették, amelyet ez a kis nép egy világbirodalommal vívott. (A magyarok esetében természetesen 48’ emléke is közrejátszott, mint ahogy utólag visszatekintve, az 56’-tal kapcsolatos nyugati cserbenhagyás is kelthet bennünk bizonyos reminiscenciákat...).

Más kérdés, hogy nemcsak a hatalmas létszámfölény – a mintegy 60 ezres búr hadsereggel szemben utóbb az angolok több százezer katonát vonultattak fel – okozta megítélésünk szerint azt, hogy a búrokat sikerült térdre kényszeríteni.

És még csak az sem meríti ki az okok sorát, hogy a búrok commando-inak lebírhatalatlan harci tevékenységére (amelyek a gerilla- vagy partizánharc első megjeleléseként vonultak be a történelembe) válaszként az angolok a családok (asszonyok és gyermekek) koncentrációs táborokba zárásával válaszoltak, így bírva megadásra kényszeríteni az afrikáner szabadcsapatokat. (Sok forrás eme „elmedús” emberpusztítás első megnyilvánulásaként veszi számba a brit tábornokok által elrendelt akciót, jóllehet már néhány évvel előtte, 1897-ben a spanyolok a spanyol-amerikai háború során alkalmazták azt, mintegy 300 ezer kubai bennszülöttet ugyanilyen módon táborokba zárva). Egyébként a háború után a kormány által kiadott hivatalos jelentés szerint 116.572 embert (vagyis a búr lakosság negyedrésztét) kényszerítették koncentrációs táborokba, közülük 27.927 vált áldozattá, 22 ezer fő 16 évnél fiatalabb gyermek, a többiek zömükben asszonyok. Tegyük ehhez még hozzá, hogy míg a búrok az elmúlt századok lovagias háborúviselésének stílusában például az angol hadifoglyoknak a legjobb szállásokat jelölték ki, sőt, sok esetben nem is őrizték őket, így sokan többször is megszöktek tőlük. Az angolok viszont már biológiai fegyvereket is használtak: visszavonulások során a kutakba dobálták a kolerával fertőzött hullákat.

A búrok, bár mindent megtettek, hogy szabadon élhessék életüket, ennek érdekében vonultak mind beljebb és feljebb Afrikába az angolok elől, néha egészen lehetetlen körülmények között (lásd többek között a *nagy trek*-et), azonban ragaszkodásuk sajátos archaikus paraszti életmódjukhoz, úgy tűnik, tömegeik legnagyobb részének az újabb kori gazdasági folyamatokból való kiszorulását eredményezte. Néha szinte az a benyomása a szemlélőnek, hogy az arany és a gyémánt felfedezése, amely kincskeresők tömegét vonzotta területeikre, nem csak hogy nem hozta lázba őket, egyenesen mezőgazdaságra épülő életformájuk súlyos gátját látták benne (ha persze nem is zárjuk ki, hogy ne lettek volna közöttük olyanok, akiket az efféle meggazdagodás lehetősége ne csábított volna el). Ráadásul az egyre erősödő urbanizálódás folyamatában tanyasi megtelepülési rendszerük is szinte a perifériára sodorta őket.

Más kérdés, hogy a háború lezárulása után létrejövő angol dominiumban, majd később az (1910-ben megalakuló) Dél-afrikai Unióban számos búr személyiség játszik vezető szerepet (lásd éppen a Berczeli Gábor elemezte Jan Smuts-t, aki ugyan a nagy háború utolsó évében egy búr kommandó parancsnoka volt, de később a Dél-Afrikai Unió miniszterelnöke lett, utóbb a nemzetközi politikában is szerepet játszott, sőt, Magyarországon is járt a szövetséges hatalmak megbízásából az első világháború végén).

A második angol-búr háborúnak van ugyanakkor egy mindmáig figyelmet keltő sajátos művelődéstörténeti vonulata. A világszerte ismertté vált búr személyiségek, az első háború győztes vezetője, a kis nép legendás vezetője, Paul Krüger (Bem apó nyomán Krüger apó-ként jelenik meg a korabeli magyar sajtóban), Louis Botha tábornok, a háború után transvaali miniszterelnök, a mindkét háborút végigküzdő és ugyancsak Magyarországon is járt Christiaan de Wet tábornok stb. mellett ugyanis nem annyira a háború aktív brit tábornokai (Frederik Roberts tábornok, főparancsnok, Herbert Kitchener tábornok, vezérkari főnök, a koncentrációs táborok kitervezője stb.) vonják magukra a legnagyobb figyelmet.

Sokkal inkább például Winston Churchill, aki, szinte azt mondhatjuk, Dél-Afrikában kezdte meg pályafutását, mégpedig mint a Morning Star haditudósítója. Miközben mai elemzői éppen akár ezekből az évekből is származó gazdag írásos hagyatéka alapján számos elitélendőnek tekintett megnyilvánulását, ugyancsak birodalmi törekvéseket, brit felsőbbrendűséget, a nem európai fajok lenézését, sőt, bizonyos rasszizmust szegeznek szembe a brit politikus egyébként liberálisnak mondott szemléletével.

De ennek a mindkét oldalról jelentős emberveszteségekkel járó, majd' három évig elhúzódó háborúnak mintegy a melléktermékeként jön létre a lényegében első világméretű ifjúsági mozgalom, a cserkészlet is. Hiszen Robert Baden-Powell ezredes, helyőrségi parancsnok, Mafeking város védője a tizenéves fiúkból szervezett információ-továbbító segédszolgálatot. Bi Pi meglepődve vette tudomásul, hogy ezek a hírvivés mellett lőszerhordással, élelmiszerszállítással vagy sebesültek ápolásával megbízott fiatalok milyen ügyesek és találékonyak. Más kérdés, hogy a város felmentése a kudarcot kudarokra halmozó brit hadsereg első jelentős sikere volt (leszámítva most Ladysmith-et esetét), amely rendkívüli hatást váltott ki Angliában. A

későbbiekben (már a háború után), miközben Bi Pi előadás-sorozatokat tartva járta az országot, kapcsolatba került a Boy's brigade elnevezésű mozgalommal. Jobban megismerkedve a mozgalom tevékenységével, javasolta nekik, hogy a katonai jellegű képzés helyébe inkább az erdőjárás kerüljön. Nagyon leegyszerűsítve ez jelenti a későbbi cserkészlet megszületésének pillanatát.

Sőt, az ezekben az években (pontosan 1893 és 1914 között) családostul Dél-Afrikában élő indiai ügyvéd, a legendás Mahátmá Gandhi híres erőszakmentes politikai küzdőstílusa is éppen ugyanezekben az években formálódik (ahogy ezt történelmi nyelven illik megfogalmazni: Gandhi Dél-Afrikában kísérletezte ki az együttműködés megtagadásának a politikai eszközét). Ő egyébként a háborúban az angolok oldalán egészségügyi őrmesterként volt jelen (szanitécosztagokat szervezett a háború során).

De a nagy háborúban részt vett a világhírű detektívregegy író, Arthur Conan Doyle is, mint katonaeorvos, hiszen Edinburgh-ban 1875-ben orvosi diplomát szerzett, bár 1890-től már nem praktizált. Conan Doyle egy az angolok szerepét igazoló több nyelvre is lefordított röpiratot is közzé tett arra reagálva, hogy a világ elutasítóan viszonyult Anglia magatartásához. 1900-ban pedig egy könyvet is megjelentetett dél-afrikai tapasztalatairól, amely nyilvánvalóan az angol szempontokat érvényesíti, bár Zicherman (2006) hadászati szempontból objektívnek ítéli megállapításait. Az orvostörténész Schulteisz Emil viszont az író legrosszabb munkájának véli ezt a magyar nyelven is megjelent (1902) háborús beszámolót.

Másképpen jellemzi a nagy detektívregegy író vizont Hegedüs Géza egy az interneten fellelhető írásában:

„(...) A századfordulón az angol birodalom terjeszkedő szándéka kirobbantotta az angol-búr háborút. A dél-afrikai holland paraszttok telepes államait, Transvalt és Oranjet – ahol gyémántbányákat fedeztek fel – az angolok maguknak követelték új érték-gyarmatnak. A holland paraszttok (*paraszt* hollandul: *búr*) elszántan védekeztek. Évekig tartott az a háború, a világ jó része együtt érzett a búrokkal, de a nagyhatalma csúcsára jutott angolokat nem lehetett visszatartani. Dél-Afrika akkor egy időre Anglia gyarmata lett. Az angol írók és költők egy része nagyon is lelkesedett az imperialista törekvésért. Conan Doyle is. Önkéntesként jelentkezett katonaeorvosnak, ott is töltött néhány hónapot. Közben előbb írt egy kiáltványt, hogy lelkesítse az angolokat, majd megírta a háború történetét. Persze ezt is igen érdekesen. Ezért a király lovaggá ütötte.
Ettől kezdve Sír Arthur Conan Doyle. (...)”
(Arthur Conan Doyle – 1859–1930)

Tegyük hozzá mindehhez, a később nagy nemzetközi ismertségre szert tevő, világhíres amerikai író, Jack London, 1902-ben Londonba utazott, mivel szerződése volt mint a háború tudósítójának, de mire Londonba ért, a háború befejeződött, s így helyette egyik nevezetes regényét (*The People of the Abyss*, amely 1903 augusztusában jelenik meg a londoni Macmillan-nél) írta meg inkább.

Persze az is tény, hogy a dél-afrikai történelem akkori évtizedei fölé mint egy rossz szellem magasodik a brit gyémántmágnás, Észak- és Dél-Rhodezia (ma Zam-

bia és Zimbabwe) létrehozója, a dél-afrikai hódítás és a búr leigázás legfőbb szellemi motorja, azaz Cecil Rhodes alakja. Ő kétségkívül máig ható szerepet játszik a déli országok és főleg Dél-Afrika gazdasági erejének megteremtésében, de akinek világbirodalmi álmai és brit felsőbbrendűségi szemléletmódja biztosan egyik legfőbb forrása annak az évszázados brit-afrikáner gyűlölködésnek, amelyet újabb időkre a búr népközösség folyamatosan fogyása (a legutóbbi időkben a két és fél millióból 600 ezren már emigráltak) és várható eltűnése koronáz majd meg.

* * *

Ami viszont az 1899 és 1902 között lezajlott nagy háború magyar résztvevőit illeti, e téma köré legutóbb egész sor fiatal kutató sorakozott fel. Lényegében ide sorolhatjuk Rosta Máté már említett tanulmányát (2012), amely címe szerint is e nagy háborúhoz vezető előzményeket igyekszik feltárni.

A debreceni egyetemen nemrégiben végzett Szabó-Zsoldos Gábor viszont tanulmányok sorozatában (köztük egy máris kisebb könyvnyi terjedelmű diákkori dolgozatban) járja körül néhány magyar résztvevő szerepét. Főleg a huszár főhadnagyból a búr hadsereg katonájává lett és utóbb debreceni kötődésű Péchy Tiborral foglalkozik dolgozataiban, bár egy terjedelmes könyvismertetése viszont a britek által alkalmazott koncentrációs táborra vonatkozó legújabb kutatásokkal ismerteti meg az olvasót. Tudomásunk szerint e témakörből van készülében PhD. dolgozata is.

Jó áttekintést ad a vélhetően a neves hadtörténész, Nagy Miklós Mihály ösztönzésére készült dolgozat, Sándor Barbara diákkori munkája (2007) is, amely az angol-búr háború előzményeit áttekintve, majd a *Vasárnapi Újság* művelődéstörténeti szerepét ecsetelve utóbb e jeles magyar hetilap cikkanyaga alapján veszi számba a magyar résztvevőket, és foglalja össze szereplésüket.

Még a múlt század utolsó évében hangzott el az OTDK szegedi történész szekciójában Komár Krisztián dolgozata, amely utóbb egy szegedi gyűjteményben meg is jelent (1999), és amely Rosta Máté írásához hasonlóan ugyancsak a második angol-búr háború előzményeivel (1881–1899) foglalkozik főleg gyarmatosítás-történeti jelleggel, zömében legújabb kori magyar, angol és német szakmunkák alapján.

Hasonlóképpen a nemrégiben doktorált Grünhut Zoltán az *Afrika Tanulmányok*-ban (2009) jelentetett meg (és egy internetes portálon is közzé tett) egy ugyan a témánktól messzebb vezető tanulmányt (Afrika zsidó közösségeiről), de az angol-búr háború még ebben az összefüggésben is felbukkan, mégpedig megelőlegezve egy szempontunkat, az álláspontok, illetve a táborok megválasztásának sajátos ketősségét:

„Dél-Afrika hirtelen „a lehetőségek államává” vált, gazdasági és emancipációs értelemben egyaránt. 1880 és 1910 között a 4000 fős dél-afrikai diaszpóra megtízszereződött, tömegével érkeztek a kelet-európai zsidó emigránsok, főként Litvániából, de Lengyelországból és a sorozatos zsidóellenes pogromoktól sújtott nyugat-orosz–ukrán területekről is. A bevándorlókat elsősorban az egymással rivalizáló Fokváros és Johannes-

burg szívta fel. A rövidesen kitörő angol–búr háború a zsidókat is megosztotta, mindkét oldalon százával harcoltak, s a felek közötti békeközvetítés hálátlan feladatát is egy dél-afrikai zsidó, a tehetős kereskedő, későbbi parlamenti képviselő, Sammy Marks vállalta magára.”

Visszatérve azonban a magyar részvételre, hangsúlyozzuk, hogy bár nem kívánjuk a történelmi feladatkört kisajátítani, azonban mégis csak szeretnénk megjegyezni, hogy az említett és számos más forrást is feldolgozva azt kell látnunk, a magyar résztvevők (ahogyan időnként nevezik őket: a búr-magyarok) számát illetően eléggé eltérő adatokkal találkozhatunk: 14, 15, 20, 30, sőt 50 főről is említést tesznek az egyes szerzők. Mi megpróbáltuk kigyűjteni a felbukkanó vagy itt-ott gazdagabban dokumentált neveket.

Ezek a következők: Atzél György báró (hősi halált halt), Balogh Frigyes (hősies akciót végrehajtó katona), Bartha Albert (1877-1960, későbbi magas rangú katonatiszt, sőt hadügyminiszter az első világháború végén, az angol- búr háborúban való részvételének a ténye egy életrajzot kivéve lényegében nem dokumentálható), Bornemissza Pál (brit oldalon mint az idegen katonai attasék vezetője, de mindkét oldalon jótéteményeiről nevezetes), Bornemissza Kálmán báró (?), Bulyovszky Károly (Gyulafalvi, hivatásos katona, az angol-búr háborúban újságíró, utóbb könyvet publikált), Edvi Illés Gyula (huszárkapitány), Fekete Jenő (pécsi születésű mérnök), Ferenczy Mihály (újságíró), Fleischer Pál (Kecskemét, magyar harcos a búr szabadságharcban, ?), Gössing Géza (a magyar csapat tisztje – a natali Utrecht múzeum emléktábláján: Gassing), Gössing György (előbbi testvére), Grünfeld (a Pester Lloyd tudósítója), Henel, JF (? lásd: Szabó Kristóf cikkét), Illrich-Rittmeister (???, bizonytalan, neve alapján nem magyar – a natali Utrecht múzeum emléktábláján szerepel magyarként, talán ő az Illés – lásd: Szabó Kristóf cikkét), Jans(S)en Lajos (műegyetemi hallgató), Kéméndy Elemér (angol oldalon), Luzsénszky Félix báró (a magyar csapat parancsnoka, hazatérése után cikkeket írt, előadás sorozatokat tartott), Mészáros Pál (lásd: Szabó Kristóf cikkét), Mrcsic, Lucca (? a natali Utrecht múzeum emléktábláján magyarként szerepel), Péchy Tibor (péchújfalvi, 1868–1924, a magyar csapat tisztje), Propper János (angol oldalon), Simon Vilmos (a német légió parancsnoka, hazatérése után két könyvet is publikált), Szabó (? hadnagy, főhadnagy), Szigethy Lajos (korábban honvédfőhadnagy, angol hadifogságba esett, hazatért, és könyvet írt), Vadász Lajos (angol oldalon), Wass Albert (II.) gróf (1881–1902, igen fiatalon hős halált halt), Zilinszky József (máshol Zlinszky András). Továbbá két a háborúban is érintett polgári személyről tudunk még: Laubner Károly (házi-tanító Honig Ferencnél, Dél-Afrika: 1896–1899), Honig Ferenc (a dinamitgyár mérnöke, Dél-Afrika: 1895-1900).

Mindent összegezve: vélhetően 30 vagy annál több magyar résztvevője lehetett tehát a nagy háborúnak, hiszen minden bizonnyal voltak/lehettek olyanok, akiknek a neve nem maradt fenn semmiféle dokumentumban. Persze a húszegynéhány név fölötti számok megadása továbbra is a feltételezések világába tartozik, és nem lehet tényként számba venni.

Mindemellett hadd szögezzük le, a korabeli sajtónak a jelek szerint gazdag, de minden eddig fényre került dokumentuma mellett és ellenére is megítélésünk szerint továbbra is nagyjából feltáratlan cikkanyaga (a *Vasárnapi Újság*on kívül lásd pl. a Szabó-Zsoldos Gábor által hivatkozott *Debreczeni Újság*, *Debreczeni Friss Újság*, *Magyar Szalon*, *Szalon*, *Új Debreczeni Friss Újság*, *Világkrónika*, c.. periodikákat, továbbá *A Földgömb*, a *Földrajzi Közlemények*, a *Budapesti Szemle* stb. folyóiratokat és bizonyára az egész korabeli sajtót) szolgál/szolgálhat még majd a továbbiakban hasznos forrásul.

Itt kell kitérnünk Tefner Zoltán egyébként rendkívüli figyelmet érdemlő tanulmányára (Valóság, 2002), amely a témát visszafelé fordítva a magyar (illetve osztrák) mentalitástörténetet veszi szemügyre az angol-búr háborút illető sajtó-reagálások tükrében. Illetve éppen az a bökkenő, hogy csak néhány lap, az osztrák *Neue Freie Presse*, másrészt zömmel a magyar *Pesti Napló*, a *Nemzet*, illetve *Magyar Nemzet*, kisebb részben az *Egyetértés*, a *Kis Újság* és a *Magyarország* cikkeire alapozódik az okfejtés (talán más források is felhasználásra kerültek az egyébként igen elmélyült elemzéseket tartalmazó dolgozat elkészítésekor, azonban a közleményben ez a vélhető tény az olvasó előtt rejtve marad). Így a dolgozat, úgy tűnik, véletlenszerű forrásválasztások alapján született meg (a korábban felsorolt lapok egyike, sőt az újabban favorizált *Vasárnapi Újság* anyaga sem kerül be a hivatkozások sorába). Ez azért is különös, mert a választott lapok pedig a megjelölt címke ellenére némileg túllépnek a liberális kereteken. Más kérdés, hogy a *liberális* megjelölés értelmezésének történelmi változása okán (vagyis elválasztandó a szó 19. századi fogalmát 20-21. századi értelmétől) célszerűbb lenne – akár az egész magyar történettudományban – bevezetni a *szabad-elvű* helyett a *szabadság-elvű* kifejezést (hiszen a 19. századi nemzeti liberalizmus lényegében nem az emberek és intézményeik általános „felszabadulására” irányult főképpen, hanem az osztrákoktól való „megszabadulásra” = nemzeti függetlenségre).

De visszalépve témánk saját kereteinek körébe, úgy gondoljuk, nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a háború több magyar résztvevője írt eseménykrónikákban és hadtörténeti elemzésekben gazdag beszámolót, amelyek alapos feldolgozása akár nemzetközi szinten is megérné egy misét. E kötetek gyakorlatilag szinte egyszerre (Bulyovszky 1901, Simon 1901, 1903, Szigethy 1902, tegyük hozzá, hogy Conan Doyle 1902, illetve a meggyőződéses angolbarát Duka Tivadar 1901) láttak napvilágot. Így a korabeli érdeklődő olvasó afrikai vonatkozásban soha nem látott információs gazdagsággal kerülhetett szembe.

E könyvek, már a résztvevői beszámolók, több szempontból is magas dokumentációs értékkel bírnak. Képet varázsolnak a korabeli Dél-Afrika életéről (bár a bennszülött lakosságról viszonylag kevés az információ, csak a fehérek mellé került szöveganyag bukkan elő bennük). Másrészt nyilvánvalóan sorjáznak a számos tanulságos tényanyagot tartalmazó háborús emlékek. De a kötetekben nem ritka a hadtörténeti elemzés sem. Simon első munkája (*A búr szabadságharc*, 1901) lényegében a háború története, az események leírása, a csaták elemzése, személyes emlékek híján.

Szeretnénk röviden foglalkozni azzal a kérdéssel is, amely a magyar névsor olvastán már felbukkan, amikor zárójelben egy-egy név mellé odaírtuk, hogy *angol*

*oldal*on. Vagyis arra a polarizálódásra utaltunk, amely nyilvánvalóan természetes módon jelenik meg a küzdő felek esetében (még a Cambridge-ben tanuló és angol-szász orientációjú Jan Smuts is szemléletet vált, legalábbis a háború idejére, és egy kommandó parancsnoka lesz, amint azt már említettük, fokföldi betörésekre is vállalkozva, lásd Berczeli 2006).

De ez a polarizálódás a magyar résztvevők esetében is világosan megnyilvánul. A háborúban részt vevő magyarok zöme búrpartí, néhányan azonban angol oldalon állnak. Erről a választási lehetőségről az eddig felfedezett legkorábbi információ Kémény Elemér levele, *Vasárnapi Ujság*, 1900. szeptember). Conan Doyle angolok melletti elkötelezettsége nyilvánvaló, viszont első látásra meglepő, hogy az ugyan Angliában végleg megtelepedett, de mégis csak 48-as emigráns Duka Tivadar (mellesleg Körösi Csoma hagyatékának összegyűjtője és közreadója) képviseli a leginkább angolbaráti pólust, aki a sajtóban közzétett levelek sorával próbálja a közvéleményt áthangolni, azt megértetni, hogy a magyar 48' és az angol-búr háború összehasonlítása tévedés, és a búrok merevségükben milyen politikai hibákat követtek el, és ezért az angolok miért kényszerültek a háború eszközéhez nyúlni. E leveleit kötetbe is összegyűjti, azonban nem igen hallgatnak rá, utolsó írásai a kötet jelzései szerint kéziratban maradnak. Ő maga pedig végül elhallgat. Erős elkötelezettségét egyébként magyarázza, hiszen mint az Angol-Keletindiai Hadsereg nyugalmazott főtörzsorvososa utóbb Londonban telepedett meg. Ausztráliában élő fia, Albert pedig orvos századosként részt vett a Queensland gyarmat által kiküldött lovasított gyalogság harmadik századában Elands River Camp védelmében, sebesülten is folyamatosan operálta a nagy veszteségeket szenvedő egység katonáit, amiért utóbb megkapta az egyik legmagasabb brit tiszti kitüntetést. Duka és az angol-búr háború témáját illetően Paczolay Gyula könyvében (1998) találunk információkat, illetve az angolbarát álláspont kérdését – Dukát középpontba állítva – viszont részletesen és alaposan Szabó-Zsoldos elemzi egyik cikkében (A második angol-búr háború... , 2011).

A későbbi hazai elemzések között is találunk angolpárti vagy kiegyensúlyozó jellegű megállapításokat. Somogyi József (*A Földgömb*, 1930) ugyan az arany és a gyémánt hazájáról kíván szólni, nagy ívű történeti képsor nyomán a következőket állapítja meg:

„...a búr hadjárat Európaszerte nagy rokonszenvet keltett a búrok iránt s az angolokat kegyetlen zsarnokként állították be. Ez a megállapítás azonban nélkülözi a tárgyilagosságot. Tény, hogy a búr kegyes, istenfélő és serény fajta, de – rabszolgákat tartott olyan korban, amikor ez már régen embertelenségnek számított. Ezzel szemben *az angolok igen jelentősen javítottak a fekete bennszülött sorsán*: uralmuknak – ha eltekintünk minden gazdasági és politikai sikerüktől – ez az egyetlen tény igen erős erkölcsi alapot nyújt.”

A sok tényező történelmi helyzetet ma már mindenképpen összetettebbnek ítéljük, semmint hogy könnyű ítéleteket mondhatnánk. Nem mintha e sorok írója minden áron védeni akarná a búrokat, de a rabszolgaság feladása esetükben is egy bizo-

nyosan göcsörtösen zajló folyamat eredménye lehetett, amelynek idejét és mértékét ma már igen nehéz megállapítani. Az viszont tény, hogy a nagy háború előkészületeként az angolok folyamatosan bujtogatták a bantu népeket, főleg a zulukat a búrok ellen, amelyek következtében évtizedeken át ezerszámra pusztultak el afrikaiak a többnyire egyenlőtlen küzdelmek során.

Ami a hazai történelmi érdeklődést illeti, igen alapos, szinte monográfiaméretű munka Hegedűs Pál öt terjedelmes szakaszban közzétett, a történelmi eseményekre és az ország gazdaságára, állami berendezkedésére, közlekedésére, bányászatára is kitérő dolgozata, azonban megjelenésének időpontja folytán (1900, *Budapesti Szemle*) a jó szemű szerző még sok mindennek a végkimenetelét nem láthatta. Itt most ezért inkább a Hóman Bálint szerkesztette négykötetes *Egyetemes Történelemből* Iványi-Grünwald összefoglalását (1937) szeretnénk idézni, amely, úgy tűnik, helyel-közzel egybevág a dél-afrikai történelmi átalakulások mai megítélésével, bár a háborús atrocitások említésének elkerülése folytán inkább kiegyensúlyozó és némi-
leg angolbarát szemlélet érvényesül benne:

„Dél-Afrika hollandi telepesei, a búrok, a XIX. században kerültek angol fennhatóság alá, minthogy azonban nem voltak megelégedve az angol kormányzó bennszülőtteket támogató és sokszor búr-ellenes politikájával, a harmincas-egyvenes években északra vonultak, az Oranje, Vaal folyókon átkelve, ahol Oranje és Transvaal szabad államot alapították... Az angol-búr ellentét kiélesedett, amikor Krügerert választották a transvaali köztársaság elnökévé s ő a teljes elzárkózás politikáját követte. Megnehezítette ezt az elzárkózást a transvaali arany- és gyémántmezők felfedezése, aminek a következménye az angol vállalkozók és munkások ezreinek beözönlése lett. A bevándorlóknak Krüger nem adott polgárjogot és választójogot. Ezek sorában volt Cecil Rhodes is, egy angol lelkész fia, aki meggazdagodva bányavállalkozásain, nagy befolyásra tett szert a dél-afrikai gyarmat közéletében. Az ő kezdeményezésére foglalták el az angol telepesek a Transvaaltól észak-keletre fekvő területeket 1889-ben és később ezt a gyarmatot róla nevezték el Rhodésiának... Amikor dél-afrikai miniszterelnök lett, megbízta barátját, dr. Jamesont, hogy egy szabad csapattal törjön be Transvaalba. A 800 főnyi csapatot azonban 1896 január elején a búrok elfogták. Ez a kudarc Angliában felháborodást keltett... A reváns hívei... elégtételt követeltek, e hangulat irodalmi kifejezője Kipling volt, akinek magatartása éles ellentétben állt az előbbi évtizedek angol íróinak békés, humanista irányával. Az angol bevándorlók politikai jogainak megtagadása ürügyet szolgáltatott a fegyveres fellépésre. A hadiszerecse kezdetben a hazájukat védő bátor búrok fegyvereinek kedvezett és Anglia csodálkozva láthatta, hogy jóformán egész Európa a búr győzelmet ünnepelte... Roberts és Kitshener tábornokok vezetése alatt (*azonban*) az angol csapatok megfordították a hadiszerecset... Az angol liberálisok és pacifisták tömeggyűléseken tiltakoztak a hódító csapatok barbár módszerei ellen. Csakhamar könnyítettek a búr lakosság helyzetén, a felkelők vezetői pedig belátták az ellenállás hiábavaló voltát és 1902-ben békét kötöttek Angliával, elismerték az angol kormány fennhatóságát, ezzel szemben visszakapták birtokaikat...”

* * *

Az angol-búr háború hazai hatásai között egészen sajátos vonulatot képez az, amit a magyar, illetve magyar nyelvű irodalom világában érhetünk tetten, legyen szó akár íróról, költőről, vagy idegen nyelvekből lefordított művekről.

Néhány véletlenszerűen fellelt részletből világosan kirajzolódik, a búrok szabadságharca mily népszerű volt a múlt század első évtizedeiben. Kosztolányi 1930-ban írta *Öreg pap* c. kis elbeszélését, amelynek elejéről idézünk:

„Gyermekkoromban még angol-búr háborút játszottunk. Az egyik fél volt a „maroknyi szabadságszerető” búr nép, a másik az angol, a „zsarnok”, aki lábbal tiporja a hősoket.

Egy vasárnap, minekelőtte templomba mentünk volna, az osztályban gyülekeztünk.

Akkor is kitört az angol-búr háború.

Általában mindenki búr akart lenni. Az erősek, a markosok, az erőszakosak azonnal kinevezték magukat búr fölkelökké, harcosokat toboroztak zászlójuk alá, s az a néhány fiú, aki tétovázott, elmélázott, a gyöngé és csenevész, a természeti kiválasztódás és a többség rémuralma folytán, angol lett. Nekem is többnyire ez a szerep jutott. Ezt annak idején váltig szégyelltem. Nem is mertem bevallani senkinek. Csak most beszélem el, miután időközben sikerült tájékozódnom, hogy nem is olyan roppant szégyen ahhoz a néphez tartozni, mely megteremtette a szabadelvűséget, a világkereskedelmet, és olyan férfiakat ajándékozott a világnak, mint Hume, Newton és Shakespeare. Hogy a búrok mit műveltek azalatt, arról nincs tudomásom.

Aztán az iskolai viadaloiban a harc eshetősége olyan volt, hogy több hősiség kellett angolnak lenni, mint búrnak. Az arány itt tudniillik teljesen megfordítódott. A „maroknyi szabadságszerető” nép basáskodott, püfölte-pofozta az angolokat, gyomrozta a zsarnokokat, akik szegények már az első pillanatban a földön heverték. (...)”

A jeles felvidéki magyar író, Csuka Zoltán még 1943-ban is így ír:

„(...) Itt, az Erzsébet-park mellett éltem mindaddig, amíg a sors a nagy alföldi városból Erdélybe nem vetett. A gyermekek életében a „Pál utcai fiúk” korszaka volt ez, az angol-búr háború romantikus korszaka, s bizony, mi is hamarosan megtaláltuk a magunk „grundját”, ahol jó volt játszani a pirosak és fehérek háborúját. A Pál utcai fiúkat csak jóval később olvastam, de a korszak nem is a betűkben élt, hanem az időben és a levegőben; az a romantikus, lovagias háborúsdí korszak volt ez, amely pár évvel később a nagyok világháborújában ütötte fel talán utoljára a fejét, és azóta nyomtalanul eltűnt. (...)”

Egy az internetre bejegyzett, de egyébként könyvtárakban megtalálhatatlan kötetből (*A történelmi Magyarország sírásói*) származó részlethez kapcsolódik egy idézet, amely megjelölése szerint Kohn-Kerekes Árpád terrorista naplójából származik:

„Én, Kohn-Kerekes Árpád, születtem Losoncon, vallásom izr., foglalkozásom vasesztergályos. Atyám és anyám, három nőtestvéremmel együtt engem is felneveltek. Testvéreim velem együtt a vallást már atyámtól fogva nem tartottuk. Egyik nővérem is keresztény emberhez ment férjhez (...) Édesanyámnak én voltam a negyedik és egyetlen fiúszületője. A lábamtól a fejemig lángvörös színt játszottam, amiért is mindig vörös rókának csúfol-

tak. Ahogy szüleim mesélték, makrancos, rossz gyerek voltam, ami miatt sokat ki is kaptam. (...) amikor betöltöttem a hat évet, szüleim beírtattak az elemi iskola első osztályába, de makrancosságom itt sem tudott elhagyni, s ezért állandóan rossz bizonyítványt vittem haza. A katonásdi játékhoz óriási kedvem volt, úgy, hogy éjjel-nappal eljátszottam volna az angol-búr háborút vagy hasonló játékokat gyerektársaimmal.”

Hadd tegyük ehhez hozzá – némi meglepetéssel – legutolsó idézetünket, mégpedig Pünkösti Árpád írásából:

„(...) Mátyás (*azaz Rákosi Mátyás, bsz*) már kisgyerekként rendkívül makacs és nagyon érdeklődő. Alig várja, hogy iskolába járhasson. Gyorsan megtanul olvasni – számolni már tudott –, és még hétéves sincs, amikor esténként ő olvassa fel a kovácsműhelyben az újságból az angol-búr háború híreit. „Mint a szivacs a vizet, úgy nyeltem a tudnivalókat. Az iskolaévek kezdetén a tankönyveket, ahogy megkaptam, faltam, mint az izgalmas regényeket, s valamennyit végigolvastam az első héten.” Később a történelemkönyvekre vetette magát. A rengeteg olvasás nyugtalanította az apját. Az orvos megerősítette, hogy a gyermek számára ártalmas a sok könyv – lopva kellett hát olvasnia. (...)”

Ezeknek az idézeteknek a jegyében már talán nem meglepő, ha megemlítjük, hogy a búrok történelmi tragédiája magyar versekben is helyet kap. Szalay Károly korabeli újságíró kétségtelenül nem túl tehetséges és különösebb figyelmet nem érdemlő költő. Mindemellert művelődéstörténeti szempontból viszont némi figyelmet érdemel Arany János eposzainak stílusára emlékeztető, nyolcsoros szakaszokban írott két versezete, amely hangvételében, sőt a bukás sejtetésében is negyvennyolcas reminiscenciákat ébreszt bennünk:

*„Ti vagytok a napja sötét Afrikának,
Véreteket ontó búr szabadsághősök!
Századok viharja, kiktől elszakasztott:
Ősapáitok is régi ismerősök.
Azok észak, míg ti távol déli tájnak
Vagytok szabadságért lángoló vitézi,
S a hanyatló század kalmárlelkű népe
Halálmegvetések ámulattal nézi.*

(...)

*Szent a zászló, melyért véretek ontjátok!
Míg egy búr marad, csak ezt lobogtassátok!
Szíveink, míg nemes örömtől dobognak:
Néma imádattal tekintünk reátok;
S ha magyar nem volnék, búr szeretnék lenni,
– Nincsen ilyen két nép széles e világon –
S mikor a szabadság búcsót vesz a földtől:
Mi leszünk utolsó katonái, látom!”*
(A búrokhoz, 1900)

„(…)
Sötét Afrikában láng csapkod az égig,
Tüzes sziporkái igáig elszállnak...
A vén Európa hatalmasi nézik,
S összedugott kézzel tanakodva várnak.
Kiki saját házat félti a szikrától,
Nézve, hogyan készül a szabadság sírja,
Melyért a dicső búr – nem félve haláltól! –
Elvézrik, hogy nevét csillagokba írja!”
(Sötét Afrikában, 1900)

Legyünk őszinték, a 16 éves Kosztolányi Dezső alábbi korai versében pontosan ugyanazt a patriarkális színezetet érhetjük tetten, mint ami Szalay versezeteit is jellemzi. Más kérdés, hogy Petőfire vagy Aranyra ütő nyelvhasználatában, ritmusmegoldásában mégis csak jóval „versebb” ez az előzőeknél:

„Ó búrok, ha én most csak húszéves lennék,
közétek de édes örömet elmennék,
csatáról csatára vinném zászlótokat,
pirosló véremmel védném Hazátokat.”
(1901)

Az angol-búr háborút egészen más, kicsit cinikus, afféle csasztuska vagy inkább kuplé szövegű megfogalmazásban idézi fel Ady Endre. Az elsőt sokat idézik, a másiktól többnyire megfedkeznek:

„Ördöge van Roberts úrnak:
Mindjárt vége lesz a búrnak.
Az a vége minden napnak,
Hogy a búrok jól kikapnak,
Az a vége moll-nak, dur-nak,
Vége lesz a hősi búrnak,
Az a vége. S óh, mi átok,
Gyérülnek a búrbarátok,
Vicc sem terem a »búr« szóra:
Közeleg a búcsú-óra...
A lapokban – óh, mi rém a –
Meggzúnik a legjobb téma,
Szegény búrok... méltán sírunk:
Miről írunk, miről írunk?..”
(Búrok)

„Két hét múlva – megjósolom – meglássák!
Általános lesz az angolbarátság,
Búrok harcát hívni fogják »merény«-nek,
Ladysmith lesz példája az erénynek,
A búroknak mind kiadjuk az utat –
Mért engedték legyőzteni magukat?...”
(Új irány)

E versek első olvasásra szinte angolbarátnak tűnnek, de ha jobban megfigyeljük, az ironikus megfogalmazás mit vesz célba, azt látjuk, hogy „Roberts úrnak (az angol főparancsnoknak) ördöge van”, – „gyérülnek a búr barátok”, „általános lesz az angolbarátság”, merénynek nevezik majd a búrok harcát, Ladysmith felmentése lesz a méltatásra érdemes tény (a George White tábornok városparancsnok által védett helyiséget Buller tábornok menti fel majd négy hónapnyi búr ostromlás után, 1899. október 29. – 1900. február 28.), vagyis végül lefekszünk az angol világbirodalom előtt... tehát inkább valamiféle világtörténelmi pesszimizmust sugároznak ezek az ironikus kis versek, amely éppen hogy nem bürellenességre utal.

Szinte csak közvetítőleg jegyezzük meg, hogy az angol-búr háború kapcsán, szinte Adyra rímelve, keletkezik egy mára kideríthetetlen forrású urbánus folklór vagy inkább kuplé szöveg, amely utóbb a folkorizálódás folyamatába kerül, különféle változatai teremnek (magam is emlékszem rá, hogy hallottam már valahol). Lássunk tehát egy szövegpéldát (egy blogból), amelyek *Pozsi Zsonglőr* jegyez, és a Horthy korszak kupléját, a búrkiflit, no meg a nagyapját emlegeti benne bevezetésképpen:

„,Söprik a pápai utcát
Masiroznak a katonák.
Száztizzenhat éves barna kislány,
(no de) foga sincs már,
sétál a regiment után.
Kérdi tőle a kapitány:
Hova-hova barna kislány?
Miért kérdezi tőlem a kapitány,
a kapitány?
Megyek a szeretőm után.
Kérdi tőle a kapitány:
Hova-hova barna kislány?
Miért kérdezi tőlem a kapitány,
a kapitány?
Megyek a szeretőm után.
(...)
(Mert) a rézköszörű homorúja
a rézhomorú köszörűje
a Brigitta seprűje
a schlosser, a vadász,

*a borbély, a fodrász,
a líra, a próza,
a bécsi Schwimmer Róza,
a Weiss Mannfréd és Kühne,
a régi rendszer bűne,
a búr, a búr, a búrkalappal,
Hindenburg a vaskalappal
sétál a regiment után.
Száztizenhat éves barna kislány,
(no de) foga sincs már,
sétál a regiment után.”*

P. Zs. ezt tehát a nagypapa változataként jegyzi, de még további három változatot is bemutat. Azonban itt inkább arra utalunk, hogy ez a szövegtípus az irodalmat is bejárta. Így például a Kosztolányi-kutató Sárközi Éva egy cikkében utal arra, hogy a szöveget megjeleníti Ottlik Géza is az *Iskola a határon* c. regényében:

*„Söprik a pápai utcát, masíroznak a katonák.
A 116 éves barna kislány,
a rétes, a pite, a guten appetite,
a Bedy-Schwimmer Róza,
a három deci szóda,
a Bak sör, a Dreher,
a budai pipás Péter,
a rézköszörű-homorulda,
a gőzhororú- köszörülde,
a briketta seprűje, a borbély,
a fodrász, a cipész, a cukrász,
a kisfrász, a nagyfrász,
a búr, a búr a búrkalappal,
a strucc a vastragaccsal
mennek a regiment után.
Meggérdezi a kapitány:
hová mész te barna kislány?
Mért kérdezi a kapitány, a kapitány?
Megyek a szeretőm után.”*

Sőt, a szövegre utal Tandori Dezső egy az interneten is megtalálható igen sajátos, mondhatnám jobb híján, szürrealisztikus jellegű szövegében:

„Vagy ha magához az Úrhoz kell menni az u. p. helyre (a mennyekbe? hova?) az utolsó szóért. Melyet az Úr, kinek-kinek másképp, más-más kalapokban mond ki. Afrikaiaknak, Versace-rajongóknak, jekatyerinburgiaknak, bécsieknek, oxfordiaknak, stratfordiaknak, budapestieknek (?) más-más kalapban, hogy értsék.

A budapestiek nagyon sokat megérték/megértettek már. Sok kalapban fogadják el az Úr utolsó postáját. (Az Úr van más-más kalapban? A budapestiek is! A budapestiek urak. Szép Ernő fotója nagyon jó, Babits felesége készítette, *Szép Ernő kalapban van.*)

Ottlíknál:
Ottlík, 4. a búr, a búr, a búrkalappal, Károly király az érckalappal (kb.).
Érckalapos: bürokrácia.
(Ez utóbbi humort sem kedvelem.)”

S ki tudja, vajon milyen szerepe lehetett e szövegek (akár a nem ismert őseredeti) keletkezésében annak a búr háborúhoz visszacsatoló ténynek, hogy Péchy Tibor már említett „egykori búr szabadságharcos hagyatékából” a budapesti Hadtörténeti Múzeumban ki van állítva egy, „a transvaal szabadállam jelvényével ellátott búr hadseregbeli kalap.”

De visszatérve Ady Endréhez, nagy íróink-költőink közül talán ő érintette legtöbbet írásaiban a búr témakört. Csak néhány jellemző részletet áll módunkban idézni ezekből, bár szeretnénk ráirányítani a figyelmet arra, hogy a már említett cinikus, fanyar humorú világ-pesszimizmus mintha ezeket az írásokat is folyamatosan áthatná:

„Asszonybáború

Óriási veszély fenyegeti a búr nemzetet. Nem tudta összetörni a zsarnok hatalom, s most ölelő karok fogják megfojtani.
A készülő katasztrófáról a következő táviratot vettük:
Liverpool Post jelenti bur asszonyok általános felkelest terveznek angolok ellen. Krueger es Joubert nem lebeszelhetik asszonyokat.
E néhány szóból egy nemzet katasztrófája sír felénk. Látjuk a véget, a bukást, szinte elképzeljük a fejleményeket.
Most a következő táviratokat várjuk:

I. *London.* Kormány elhatározta minden áron békét kötni. Angol katonák gavallérosan kijelentették: inkább meghalnak, de asszonyok ellen nem harcolnak.

II. *Ladysmith.* Ma itt aláírták a békeokmányt. Búrok nevében *Krüger anyó* írta alá, illetve keresztvonásával látta el. Angolok fizetnek kétszázmillió hadisarcot, mely búr női hadapródiskola felállítására fordítatik.

III. *Praetoria.* A búr parlamentet az asszonyok feloszlatták. Alkotmányrevízió várható.
Búr dajkaegylet kimondta, hogy részt kér magának a kormányhatalomból.

IV. *London.* Fokvárosban a forradalom kitört. A nők olyan hatalmat kívánnak maguknak, mint amilyen a transzváli asszonyoknak van. A férfiak tömegesen szállanak hajóra.

V. *London.* Ma volt a búrokkal való békekötés ötödik évfordulója. Viktória királynő ez alkalomból táviratilag üdvözölte Transzvál szabad nő-állam elnöknőjét, II. Krüger-Amáliát.

VI. *Berlin* (1910.) A Reuter ügynökségnek jelentik, hogy Praetoriában bizonyos Joubert nevű férfi, Krüger Amália búr radikális képviselő férje, öngyilkos lett. Valaha szebb napokat látott, s a tíz évvel ezelőtt lefolyt angol-búr háborúban elég jó neve volt.
A későbbi alkotmányváltozás őt is a családi élet apró léhaságainak terére szorította, de itt

sokat kellett szenvednie erőszakos és zsarnokoskodó nejétől. Neje tegnap kávédarálással bízta meg, de munkájával nem volt megelégedve. Joubert, aki különben nagyon érzékeny kedélyű ember, szívére vette a dolgot, s ez bírta rá végzetes tettének elkövetésére.”

(A búrok veszélyben, *Szabadság*, 1900. február 17.)

„Hajtják ökreiket fel észak felé a kivert, a kiüldözött, a hazátlan búrok. Viaskodik bennem két hatalmas érzés. Az egyik emlék már ugyan. Jó szülők és lelkes tanárok szurdalták a szívembe, s minden egyes szúrásnak nevet is adtak: szabadság, haza, függetlenség, áldozat, hősiesség stb. Minden szúrás behegedt. Nem édes-fájdalmas érzés ez már egyik sem, csak emlék...

...A másik érzés az erősebb s talán igazabb is. Aki él - éljen!... Lakmározzék az élő, pihenjen a halott. Éljen az erős, vesszen a gyöngö! Minden élőnek egy élet adatott. Ezt az egyet ne áldozza fel másért. Szép élet a samaritánusoké is, de szebb volt a német rablólovagoké. A természet adta a gyöngét - táplálékul az erőseknek.

Ám azért összeszorul a szívem... Kietlen éjszakában húzódik a levert had. Nem zokog, csak csuklik az ember, roskad az öszvér, ordítanak az ökrök... A szomorú sereg lármáját visszaadja a vadállatok ordítása. Mintha sírjába menne ez a szomorú menet... Lent, délen lángoló majorok, tanyák világolnak a kietlen éjszakába. Idehallik a részeg angol katonák győzelmi nótája. Kíséri a gyászmenetet egy ismeretlen, vad vidékre, száraz fővényű, sivár tengerfenékre... Búcsúznak a búrok Búrországtól...

Ejh, találnak más hazát!...”

(Hétről hétre, *Szabadság*, 1900. június 3.)

„A búroktól e héten megvontunk minden erkölcsi támogatást. Játszhatják odalenn már kis gerilla játékaikat, mi már nem bánjuk. Megátalkodott bárbarátok is frontot csináltak. Úriember ma már az anyacsászárné tervein aggódik, vagy Seymour tengernagy sorsát latolgatja. A pártalakulás még a kezdet stádiumában van. Annyi bizonyos, hogy a boxerekre kevés jut a búroktól megvont erkölcsi támogatásból.

A *Zenta* sorsán aggódunk még, meg a trieszti bakákén. Vén háború-smokkok azonban már Európát is osztják. A Müllerájban, Magyar Királyban beszerezték Kína hiteles térképét – a legújabb tagosítások is benne vannak.

A térképeken aztán folyik a világharc.”

(Hétről hétre, *Szabadság*, 1900. június 24.)

„Ma kaptunk egy levelet Rochefort-tól, a franciák szájhős politikusától, aki a búrok megmentésére szólítja fel a világsajtót. Hát ez sem lehetetlenebb terv, mint amaz...”

(Pecsétek és egyebek, *Szabadság*, 1901. január 9.)

„(...) Néha nagyon istentelen gondolatok szállják meg az embert. Különösen olyankor, mikor affélét lát, amivel a búrok vádolják meg az angolokat. Az angol sereg megritkulva hátrál.

A búrok üldözik s lövöldözik őket. Mikor már nincs segedelem, az angolok előkerítik az elfogott búr asszonyokat és gyermekeket. Ezeket hagyják leghátul. Öljék ezeket a búrok!... Így járunk mi is, kik a liberális, a radikális haladás hívei vagyunk. Mikor már

ellenségeink nem tudnak velünk vitázni, elénkbe rakják a vallást, az erkölcsöt, a történelmet, a párducos ősoket. No most már tessék ütni – gondolják Ők magukban. (...)”
(A hétről, *Nagyváradi Napló*, 1902. április 27.)

Mindezek mellett és ezeken túl Ady idevágó legnagyobb erejű írásának (*A Jim bálvány*) a mondandója viszont nem másra, mint az egész témakörből kifejejtett afrikai népekre igyekszik rányitni a szemünket. Vagyis azokra, akiknek felderítése a gazdag sajtó-, irodalmi és szakirodalmi anyagban kezdetben egyik kitűzött célja volt jelen tanulmány írójának, de amelynek teljesítése a sajnálatosan csekély adalék folytán most elmarad.

(Közbevetőleg álljon itt az angol-búr háborúk, illetve általában a dél-afrikai angol hódítások egy egészen sajátos paradoxona: Baden-Powell egy fából kifaragott afrikai „lánc” egyetlen szemének mintázatából alkotja meg a cserkészlet szimbólumát. Eredetije egy tizenkét láb hosszúságú, több ezer, dél-afrikai sárgafából készített, nyersbőr zsinórra felfűzött gyöngyből összeállított füzér, amelyet az utolsó zulu törzsfők egyike, Cetshwayo fia, Dinuzulu (és nem Dinizulu!) viselt annak idején ünnepi alkalmakkor a nyakában hatalmas jelképeként. És amelyet a zulukkal vívott 1888-as csatában hadisarcként szerzett meg tőle az akkor még kapitány besorolású Baden-Powell.)

De íme, olvassuk el Ady írását:

„Transvaalban, egyik híres csatamezőn, szobrot állítottak valamely elesett angol generálisnak. Közelen volt a szoborhoz, esetlegesen a Hendrics van Krüjter majorja. Hendrich van Krüjter százados volt az angol-búr háború idején. Egyébként aféle bibliai búr paraszt, súlyosbítva egy régi nemesi név gógjével. A mikor a generális szobrát leleplezték a síkon, a Krüjter-majorban némaság lakozott. Este későn Hendrich van Krüjter elé került Jim, a néger istállófiú.

Hendrich van Krüjter rárivallt a fekete suhanczra:

– Hol jártál délelőtt óta, te fekete gazember?

A néger suhancz megijedt s szaporán mondókázott:

– Uram, jöttek hatalmas angolok, ágyúkkal, zászlókkal. S azután egy olyan díszes úr, mintha császár lett volna, beszélt. Rögtön erre egy vasembert láttunk, olyan volt, mint egy isten. Most is ott van uram s épen a mi majorunkra néz.

– Gazember, hát nem megkereszteltettek téged tavaly? Nem emlékszel mit mondott a lelkész úr? „Faragott képet ne csinálj magadnak, hogy azt imádjad.” Az angol urak pogány hóhérok, s ha te még egyszer az elé a bálvány elé mégy, le foglak löni, mint egy kutyát.

Jim remegett, de éjszakánként mégiscsak elcsalta magához a szobor. Jim nem sejtette, hogy az egy vitéz, halott angol generális. Ő tíz méteres távolból nézte az ércszobrot s mivel ezt fehérarczú imádkozóktól látta egyszer a városban, letérdelt.

Így térdelve kapta egy holdvilágos éjszakán Jimet a gazdája. Hendrich van Krüjternek puska volt a vállán. Indulatosan kapta le a puskát s a szoborra lőtt. Csattant a fegyver s hidegen kaczagva, alig csattanva üzent vissza a golyó a szoborról. Hindrich van Krüjter még kétszer lőtt rá a szoborra hasztalanul. A negyedik golyóval végre mérgében Jimet

lőtte keresztül. Ez sikerült, de a szobor másnap is a helyén állott s Hendrich van Krüjter nagyon sajnálta Jimet, a ki alapjában becsületes, hű néger szolga volt.”

(A Jim bálványa, 1907. szeptember, – e szöveggel kapcsolatban megjegyezzük, amelyet egyébként sokat idéznek mostanában különféle internetes blogokban, hogy csak a *Huszdik század* portálon található meg, eredeti közlőhelye felderíthetetlen, egyetlen gyűjteményes kiadásban sem szerepel!)

Ady nagy erejű rövid írásának üzenete elháríthatatlanul egy másik spontán, önkéntelen Afrika-értő írásra emlékezteti e tanulmány íróját, amellyel ugyan kilépünk az angol-búr háborúk tematikai köréből. Kosztolányi Dezső, miközben 1922-ben az első valódi afrikai kritikai regényt, az antillai származású, de hosszú éveken át Afrikában hivatalnokoskodó mulatt René Maran *Batouala*-ját fordítja, a regénnyel való találkozásról „elkövet” egy glosszát. Ebben olvashatjuk:

„(...) Az imént kaptam meg Maran Renének *Batouala* című regényét, melyet a Goncourt Akadémia megkoszorúzott, íme, a néger regény, a néger író. Bevallom, az utóbbi jobban érdekel, mint az előbbi. Egy ember, ki évezredek hallgatásából emelkedik ki és gyón, százötvenmillió társa közül először, nekünk is hozzáférhető nyelven, egy afrikai lélek, ki fekete atyafiairól beszél, azoknak a nevében, kik sokkal többen vannak a földgolyón, mint németek, franciák, angolok együttléve. (...) Mindenekelőtt költő, ki tisztában van az írás mivoltával. Nem röpiratot ad ki a néger politikai harcáról. Ez rokonszenves. Csak éppen tollhegygel érinti bevezetőjében, hogy a gyarmatokon az emberek ezrei táplálkoznak a meg nem emésztett kukoricamagokból, melyeket a katonalovak trágyájából szedegetnek ki. Regényében egyaránt távol áll feketéktől, fehérrektől. Arcokat, mozdulatokat, ösztönöket figyel. Az európaiak nagyon messze esnek tőlük, s vagy sunyi gazembereknek látják őket, vagy vajákosoknak, vagy neveltséges alakoknak, kik szemükön fekete, sárga, kék szemüveget viselnek, s lábukat utálatos bőrökbe varrják. (...)”

(René Maran: Milyen négereket láttam?, *Pesti Hírlap*, 1922. május 5.)

Az Afrika-értő magyar költők során előre lépve innen szinte lépéstávolságra sincs már maga Babits Mihály. Nevezetes verse különös érzékkel idézi meg a számára ismeretlen, mitikus, archaikus világot, amely félelemmel tölti el a költőt, bár a költemény utolsó soraiban mintha már nemcsak Afrikára, hanem az egész modern világra is utalna:

„(...) *Négerék ülnek a folyóparton,
boszorkányok susogásától nehéz az éjszaka,
nem hallod a dobokat, a dobokat?
Áfrika, Afrika
különös állatok sírnak a ketrecekből,
a folyó csillog, mint egy meleg mocsár,*

*a fű mászik, a kígyók merednek
valami bálvány előtt.*

*Ó, kedvesem, csak titkos kígyók, titkos kígyók
ne csuszkálnának itt minden bokorban,
a bálványok torzák és naivok és nevetségesek
Áfrika, Afrika
de nem tudunk már nevetni rajtuk,
ketten vagyunk majdnem egyedül,
mindenfelől késeket fennek
ebben a rémes és gyerekes világban”.*
(Áfriká, Áfriká)

Babits ugyanakkor ugyanebben a korszakában két olyan verssel is meglepi eme írásmű szerzőjét, amelyben Leo Frobenius, a nagy német afrikanista etnológus elméleti elképzeléseinek visszhangját sejtí. Az általa megalkotott kulcsszó, a *paideuma* értelmezése kb. „kultúrlélek”, amelyhez a megragadottság (*Ergriffenheit*) kifejezést kapcsolja: vagyis minket, embereket a kultúra magához ragad, magához vonz, és így annak elsősorban hordozóivá és nem teremtői válunk. S mit ír valójában Babits?

*„Ki úgy véled, nyomot hagysz a világnak,
kérdezd a szőnyeget mely dupla lábad
nehezét únja s rimét ismeri:
marad-e rajta valami magadból,
vagy csak az utcán cipődre ragadt por
amit emlékül továbbadsz neki”*
(Csak postás voltál)

Még döbbenetesebb az óhatatlan gondolati egyezés híres versében:

*„Nem az énekes szüli a dalt:
A dal szüli énekesét...”*
(Mint forró csontok a máglyán)

De újra csak visszalépve a búrokhoz, Afrikához, van a tarsolyunkban még néhány figyelemre méltó adalék. Wass Albert memoárjaiban a nagypapjáról emlékezve idézi fel a nagy dél-afrikai háborúban hősi halált halt nagybátyját, apja testvérét, akit ugyancsak Wass Albertnek hívtak:

„...Este aztán megmondta. Idősebb fiát, aki szemefénye volt, Apám egyetlen fiútestvérét, a búr háború vitte el. A párizsi egyetemen tanult, a Sorbonne-on, és amikor az angolok rátámadtak az Afrikában meglepedett holland gazdákra, a búrokra, elszánt szabadságharcuk a hatalmas Angliával szemben megérintette a francia ifjúság szívét. Albert is vállalta a harcot a búrok védelmében. Néhány hétre rá (Nagypapám tudott

róla, de titokban tartotta Nagyanyámtól) egy angol százados jelentkezett Budapesten, az Országházban, az angol kormány részvétét jelentette be Nagyapámnak, és sűrű bocsánatkérés közepette tudomására hozta, hogy fiát, Gróf Wass Albertet az ő katonái lökték le, amikor át akart szökni a búrokhoz. Felszólítására, hogy adja meg magát, pisztollyal felelt, mire az angol katonák tüzet nyitottak reá és lelőtték lováról. A zsebében talált tárgyakat, sajnálkozások közepette átadta az angol százados Nagyapámnak. Hogy Nagy-mama mikor tudta meg, arról soha nem beszélt Nagyapám. De megmutatta a kolozsvári Farkas utcában lévő háromszáz éves református templom falán díszelgő fehér márványtáblát Albert nevével s fölötte a Wass címerrel, amit a püspök tétetett oda, hogy hősi áldozatának emléke maradjon. „Igazi Wass volt - mondta Nagyapám -, úgy élt, mint egy Wass és úgy halt meg, mint egy Wass. Büszke lehetsz, hogy a nevét viseled.” (...)

(Voltam)

De nem mehetünk el Kittenberger Kálmán híres opusának egy rövid megjegyzése mellett sem, hiszen abban ugyancsak erőteljesen élénk rajzolódik a búrok rendkívül erőteljes, bár elsősorban az archaikus paraszti életformához való ragaszkodásukból fakadó szabadságszeretete, amely azonban nemcsak egy hódító világbirodalom korlátlan terjeszkedése, de a felsejlő újkori átalakulások miatt is pusztulásra van ítélve:

„Milyen óriási feltűnést keltett Kilima-Ndjaro tövében, mikor 1904. év őszén az angol uralomba beletörödni nem akaró délafrikai búrok egy kis, nyugtalanvérű töredéke a jellegzetes délafrikai nagy szekerekkel a partoktól Kilimandjáromig, majd (a) Meru-hegység lábáig hatolt el, hogy ott magának új otthont alapítson. Igaz, hogy nem 16 pár „szózt” ökör („szózt”-nak nevezték a délafrikaiakat azt az állatot, amely a parti-lázat már kiállotta), hanem a hatóság által kirendelt bennszülöttek százai vontatták, tolták előre a leg-többjét.”

(A megváltozott Afrika, 1930, 7. old.)

Alig egy évvel Kittenberger nagy sikerű könyvének megjelenése előtt Dél-Afrikában járt nagy nemzetközi szakmai konferencia okán Papp Károly nemzetközi hírű magyar geológus (bár módjában állt utóbb be is utazni az országot). Utóbb nevezetes útjáról egy kis könyvecskét (1930) adott ki. Ebből kitűnik, hogy a szakembert nyilvánvalóan nem történelmi kérdések foglalkoztatták elsősorban, mindemellett a nagy távoli ország geológiai jellemzése előtt tudóshoz méltóan foglalja össze dióhéjban Dél-Afrika múltját, és egy bekezdésben pusztán a tényekre szorítkozva ismerteti az angol erőfölény jegyében lezárult majd három éves második háborút is.

A magyarországi angolbarátság sajátos megnyilvánulásának kell tekintenünk viszont azt a kis alkalmi alkotást, amely a cserkészület megalapító Baden-Powellt a középpontba állítva három felvonásban idézi fel Mafeking város ostromát. Erdélyi Gyula *Cserkészvér* c. művét azonban vélhetően tájékozatlanságból eredően számos tévedés terheli: többek között a kis kötet előszavában a Kongó folyó mellékére hívja olvasóit, majd azt állítja, hogy „hét hosszú hónapon át óriási erőfeszítéssel vissza tudta tartani a támadó búr hadsereget, azonban a túlerővel szemben, élelmiszer és lőszer fogytán, kapitulálni volt kénytelen.” Jóllehet legjobb tudomásunk szerint a

Mafekinget 217 napig védő ezredesi rangú helyőrségi parancsnokot a város felmentéséért utóbb vezérőrnagynak nevezték ki, és nemzeti hősként ünnepelték. A legnagyobb furcsaság azonban az egészben az, hogy az ezredes figuráját Erdélyi nem egy hozzá hű afrikai, hanem egy cigány fiúval ellenpontozza, aki a darab végén hősi halált hal (legjobb tudomásunk szerint ugyanis 110 évvel ezelőtt – ma nem tudjuk, mi a helyzet – cigányok nem éltek Dél-Afrikában, tehát itt afféle magyaros *colour local* megteremtéséről lehet csak szó!). Mindemellett eme színmű a Jamboree színműpályázatán dicsérő elismerésben részesült.

Hasonló furcsaságnak kell tekintenünk, amikor német író regényének mintájára az angol-búr háborút megjáró magyar fiatal története kerekedik ki a szemünk előtt (lásd a bibliográfiában Földes Géza átdolgozását, 1900). Ugyanilyen kísérletnek lehetünk a szemtanúi, ha belelapozunk a Gauss (Garády) Viktor átdolgozta, a *Búrok földjén* c. és 1905-ben másodszorra is megjelent ifjúsági regénybe, amelynek történelmi háttérét a Jameson betörés (1896) adja, de amelynek az eredeti (német) forrását nem sikerült felkutatni. A búr „divathullámra” a kalapot azonban minden bizonnyal a mindmáig oly népszerű német kalandregényíró, May Károly akkor és egyetlen alkalommal megjelent könyve, *A puskás búr* (1901, németül: *Die Boer van het Roer*, 1897) teszi fel. Más művekkel ellentétben szokatlan módon itt egy pár lapnyi történelmi áttekintést is kapunk, majd az író szokásos módon a dolgok közepébe vág, bár a német utazó nevét a mű végéig sem tudjuk meg: a fordulatos kisregény azt a jelenléte eleveníti fel, amelyről korábban már esett szó, a nyilvánvalóan búrokkal szimpatizáló német származású utazó, vagyis a főszereplő egyszer csak az angolok szította zulu-búr összeütközés középpontjába kerül.

Külön elemzést érdemelnének azok a magyar nyelvre lefordított regények, amelyekben témánk feldolgozásra kerül. Itt befejezésül csak futólag említhetjük most, hogy a negyvenes években megjelent magyarul is Olive Schreiner (1855–1920) huszonevésen alkotott világhírű regénye, *Az Afrikában történt* (1942, eredetileg: 1883), és amelyből 2004-ben film is készült, de amely (az író nő háború-ellenes magatartásából is következően) nem foglalkozik a háborúkkal, bár a búrok későbbi drámákat sejtető életéről láttelepszerű képet kaphatunk benne. Ugyanígy teljesen feledésbe merült a búr apától és francia anyától Párizsban született Stuart Cloete (1897–1976) is, akinek a regényeit egykor milliós példányszámban adták el, és akinek két első, az angol-búr háborúkat is érintő prózai alkotása (*Egy nép elindul*, 1939, *A harcok nép*, 1940) Schreiner művéhez hasonlóan ugyancsak ezekben az években napvilágot látott magyar nyelven is.

Ami az újabb időköt illeti, a két Nobel-díjas dél-afrikai fehér író, Nadine Gordimer és John Maxwell Cotzee tudomásunk szerint nem foglalkozik műveiben az angol-búr háborúkkal. Viszont az ugyancsak világhírű búr író, André Brink, akinek három regénye is napvilágot látott még a nyolcvanas-kilencvenes években nálunk, harmadikként kiadott viszonylag bonyolult szöveű könyvében (*Homokba írt történet*, 1998), egy hosszabb részletben, afféle emlékezésképpen felidézi az angol-búr háborúk korszakát. Nem feledkezhetünk meg legvégül a nálunk is vagy harminc könyvvel jelen lévő, világszerte rendkívül népszerű, populáris, romantikus és krimi jellegű

műveket egyaránt alkotó Wilbur Smithről (1933-) sem. Ő ugyan Zambiában született, azonban Dél-Afrikában tanult, és például első regényében (*Amikor az oroszlán zabál*, 1964, magyarul: 1993) ugyancsak felidézi az angol-búr háborúk korát, de más műveiben (*Mennydörgés*, *A kard hatalma* stb.) is foglalkozik az angol-búr ellentétekkel.

* * *

Szemlénk végére érve, nagy általánosságban vagy inkább összefoglalóan vajon mit tehetnénk még hozzá a bemutatott vagy éppen csak felvillantott történelmi-kulturális faktumokhoz?

Talán annyit, hogy bár az afrikanisztika – leszámítva most a pécsi Afrika Kutatóközpontot, mint szakterületünk jelenlegi legfontosabb próbálkozását – nem jelenik meg önálló diszciplínaként egyetlen hazai felsőoktatási intézmény palettáján sem, és így lényegében nem része a hivatalos, akadémiai jellegű tudományosságnak, azonban ha mélyebbre ásunk, mégiscsak kiderül, rendkívüli kincsek rejlenek a magyar művelődés régebbi és újabb korszakaiban Afrika vagy akár éppen a búrok története vonatkozásában is. ☀

Idézett és felhasznált művek jegyzéke

ADY Endre

- 1994 | Versek (Búrok, Új irány), in: *Ady Endre összes versei*, Budapest, Osiris-Századvég, 499, 500. old.
- 1900 | A búrok veszélyben (publicisztika), *Szabadság*, február 17. (Összegyűjtött prózai írások, I. kötet, 208. szám)
- 1900 | Hétről hétre, *Szabadság*, június 3. (Összegyűjtött prózai írások, I. kötet, 238. szám)
- 1900 | Hétről hétre, *Szabadság*, június 24. (Összegyűjtött prózai írások, I. kötet, 244. szám)
- 1901 | Pecsétek és egyebek, *Szabadság*, január 9. (Összegyűjtött prózai írások, I. kötet, 338. szám)
- 1902 | A hétről, *Nagyváradai Napló*, április 27.. (Összegyűjtött prózai írások, ? kötet, 44. szám)
- 1904 | Harc a regényhősök miatt, *Budapesti Napló*, július 27. (Összegyűjtött prózai írások, ? kötet, 41. szám)
- 1907 | A Jim bálványa, Huszadik Század internetes portál.

ANON

- 1900 | Magyar ember levele a dél-afrikai háborúból, *Vasárnapi Újság*, 47. évf., 39. szám, 645-646. old. (Kéméndy Elemér levele)
- 1905² | *A búrok földjén* (alcím: Elbeszélés a magyar ifjúság számára), németből átdolg. Gauss (Garády) Viktor, Budapest, Singer és Wolfner, 137 old.

BABITS Mihály

- 1995 | Áfriká, Áfriká, – Csak postás voltál, – Mint forró csontok a máglyán, in: *Összegyűjtött versei*, Budapest, Osiris-Századvég, 381-382, 399-400, 408-409. old.

BALÁZS Dénes

- 1979 | *A Zambezi-től délre*. Egy földrajzkutató utazásai Afrika déli országaiban, Budapest, Gondolat, 415 old. (Világjárók 120)

BARTÓK Béla

- 2006 | *Bartók és az arab népzene*, szerk.: KÁRPÁTHY János, Budapest, UNESCO/Európai Folklor Intézet, CD-ROM.

BÁLINT István János

- 2005 | *A történelmi Magyarország sírásói*, melléklet: Részlet – Krohn-Kerekes Árpád terrorista naplója, lásd az interneten.

- BENCZE László
1993 | Hosszú forró béke – angolok a búrok ellen, *Élet és Tudomány*, 44. szám, október 29, 1381-1383. old.
- BERCZELI Gábor
2006 | Afrika és Trianon: gyarmati találkozások Magyarországon, 1918-19, in: Sebestyén Éva – Szombathy Zoltán – Tarrósy István szerk./ed.: *Harambee*. Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára, Pécs, Publikon Könyvek, 44-57. old.
- BIERNACZKY János
2002 | *Frobenius-kommentárok*. Megjegyzések Leo Frobenius 1933-ban megjelent *Kulturgeschichte Afrikas* című műve magyar fordításához, Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 189 old. (Paiduma: 115-122. old.)
- BRINK, P. André
1998 | *Homokba írt történet*, ford. Bethlen János, Budapest, Magvető, 565 old. (eredetileg: *Imaginations of Sand*, 1996)
- BULYOVSZKY Károly (Gyulafalvi)
1901 | *Boer-angol tűzben*, Budapest, Athenaeum Rt Könyvnyomdája, 174 old.
- BÚR, Gábor
2010/A | *Az apartheid születése*. A gyarmati önkormányzat visszaállítására Dél-Afrikában, 1906–1907, Budapest, L'Harmattan, 164 old.
2010/B | Afrikai birodalmak, *Afrika Tanulmányok*, IV. évf., 4. szám, 5-19. old.
2011 | Dél-Afrika 1906-1907-es önkormányzathoz juttatásának historiográfiájához, in: *Afrika-történeti tanulmányok*, Budapest, Mundus Novus Könyvek, 227-235. old. (eredetileg: *Africana Hungarica*, 2007, 2. évf., 1-2. szám, 45-53. old.)
- CARNEIRO, Robert L.
+1981 | Herbert Spencer as an anthropologist, *The Journal of the Libertarian Studies*, Vol. V, No. 2, Spring, pp 153-210. old.
- CLOETE, Stuart
1939 | *Egy nép elindul*, Budapest, Dante Könyvkiadó, ford. Boldizsár Iván, 463 old. (eredetileg: *Turning Wheels*, 1937)
1940 | *A harcok népe*, ford. Bálint György, Budapest, Dante Könyvkiadó, 468 old. (eredetileg: *Watch for the dawn*, 1939)
- CSUKA Zoltán
1943 | Óratorony a szállások felett, *Kalangya*, XII. évf., május 15, 5. szám, ...-... old. (lásd az interneten)
- DAVIDSON, Basil
1960 | The Discovery of African History, *Africa Today*, Vol. 7., No. 1, 5-6. old.
- DOYLE, Arthur Conan
1902 | *A dél-afrikai háború. Annak okai és vezetése*, ford. Aliquis, Budapest, Szilágyi Béla bizománya, 164 old. (eredetileg: *The Great Boer War*, 1902)
- DUKA Tivadar
1901 | *Levelek a boer-angol háborúból*, Budapest, Hornyánszky, 49 old.
- ERDÉLYI Gyula
1933 | *Cserkészvér*. Színmű az angol-búr háború idejéből. Három felvonásban, Budapest, Madách Nyomda, 35 old.
- FÓNAGY Iván szerk. és ford.
1942 | *Wawiri. Primitív népek költészete*, Budapest, Bibliotheca, 143 old.

FÖLDES Géza (1857–1937)

1900 | *A búrok magyar vitéze*. Egy magyar fiú kalandos története, Wildenstein műve után átdolgozta: —, Budapest, Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) Rt, 184 old. + 4 tábla. (eredeti német mű: Kurt Klausmann Anton Oskar WILDENSTEIN: *Dolf, der Burenhekl*).

FROBENIUS, Leo

1928 | *Erlebte Erdteile*, IV. kötet: *Paideuma*, Frankfurt am M.

GÁTHY Vera

1987 | *Gandhi*, 2. átdolgozott és bővített kiadás, Budapest, Akadémiai Kiadó, 194 old + 7 tábla.

GRÜNHUT Zoltán

2009 | Afrika zsidó közösségeiről, *Afrika Tanulmányok*, 3. évf., 1. szám, 22-27. old.(lásd még: *Magen* politikai közéleti portál Izrael Államról)

HEGEDŰS Géza

n. d. (1999–2010) | Arthur Conan Doyle (1859–1930), az interneten, copyright: László Zoltán, e-mail: literatura.hu.

HEGEDŰS Pál

1900 | A Dél-Afrikai kérdés, *Budapesti Szemle*, I. közl.: 282. szám, június, 321-349, II. közl.: 283. szám, július, 28-66, III. közl.: 284. szám, augusztus, 200-238, IV. közl.: 285. szám, szeptember, 357-398, V. közl.: 286. szám, október, 30-53. old.

IVÁNYI-GRÜNWALD Béla

1937 | Második fejezet: Anglia a fokozódó imperialista ellentétek korában. A hármass antant kialakulása, in: Hóman Bálint: *Egyetemes történet IV. A legújabb kor története*. Harmadik könyv: *Az európai rendtől a káoszig*, Negyedik rész: *A nagy összeütközések kifejlődése*, Budapest, a Magyar Szemle kiadása, 584-585. old.

JANKÓ János

1887 | Nő-utazók Afrikában, *Fővárosi Lapok*, 24, 743-744. old.

1887 | A Kongó név eredete, *Földrajzi közlemények*, 505-509. old.

1888 | Afrika és a magyarok, *Budapesti Szemle*, 53. sz., 423-438. old.

1888 | Az Uelle-kérdés, *Földrajzi Közlemények*, 16, 53-70. old.

1890 | A fellah, *Budapesti Szemle*, 64, 391-415. old. (új kiadás: in: Bodrogi Tibor szerk.: *Messzi népek magyar kutatói*, 2. köt., Budapest, 1978, 56-121. old.)

1890 | *A Nilus Deltája*. A Delta földtani és földrajzi felépülése, *Magyar Állami Földtani Intézet Évkönyve*, VIII. köt., 119 old.

1891 | A Gróf Benyovszky-irodalom anyagáról, *Századok*, 718-735, 797-808. old.

1891 | *Stanley utazásai, kalandjai és felfedezései Afrikában*, Stanley eredeti művei alapján, Burdo életrajzi vázlatának felhasználásával, Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt, Eggenberger-féle Könyvkereskedés, 281 old. (újabb kiadása: 1907)

1894 | Benyovszky emlékiratainak legújabb kiadása, *Századok*, 448-457. old.

KERÉNYI Károly

1939 | *Paideuma*, *Paideuma* (Leipzig), 1, Juli, Heft 4, 157-158. old. (kéziratot magyar ford.: Lukács János, az AKKP archívumában)

KITTENBERGER Kálmán

1930 | *A megváltozott Afrika*, Budapest, Franklin Társulat, 375 old.

KOMÁR Krisztián

1999 | A második angol-búr háború előzményei (1881-1899), in: Zsoldos Sándor szerk.: *Diákköri Dolgozatok*, I. köt, Szeged, JATE – Gradus ad Parnassum kvk, 41-63. old.

KOSZTOLÁNYI Dezső

1901 | Ó búrok, ha én most csak húszéves lennék (költ.), in: *Kosztolányi Dezső Összes Versei*, Budapest, Osiris, 2005.

1922 | René Maran: Milyen négereket láttam?, *Pesti Hírlap*, 1922. május 5.

1930 | Az öreg pap (elb.), *Magyar Magazin*, 3. évf., 18. szám, október 15, 5-7. old.

LAMPERT Mónika

2007 | Afrika vonzásában: Bartók Béla biskrai gyűjtőútja, *Magyar Zene*, 44. évf., 3. szám, 343-353. old.

MAGYAR László

2012 | *Utazása Dél-Afrika belsejében az 1849–1957-es években*, közreadja: Sebestyén Éva, Budapest, Balassi Kiadó, 332 old.

MAY Károly

1901 | *A puskás búr*, ford. Szekrényi Lajos, Budapest, magánkiadás (Pallas RT Nyomdája), 172 old. (eredeti német változat: *Der Boer van het Roer*, in: *Auf fremden Pfaden – Különös utazások – c. gyűjteményes kötetben*, 1897, amely egy korábbi – Emma Pollmer – álnéven megjelentetett változatra megy vissza: *Der Africander. Ein Abenteuer in Südafrika* (Az afrikáner. Kaland Dél-Afrikában), 1894)

PAPP Károly

1930 | *A dél-afrikai egyetemek*, Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai RT, 35 old.

PARK, Mungo

1816 | Park utazása Afrika belső tartományaiban, in: Kiss János szerk.: *Nevezetes utazások Tárháza – I. köt. Park utazása Afrikába' belső tartományaiban*, Bourbon', Frantzia, 's Javan' szigeteiről és Dahom-Országáról szálló némely tudósításokkal együtt, Pest, pp 376 + 6. old., 1 tábla.
n. d. (1929) | *A Gambiától a Nigerig*, ford Halász Gyula, Budapest, Franklin – Társulat, 144 old. (Világjárók. Utazások és kalandok – sorozat)

PORDÁNY László

2005 | *A búrok és az apartheid*, Lakitelek, Antológia Kiadó, 258 old.

POZSI

2009 | Söprök a pápai utcát, *Pozsi Zsonglőr blogja*, március 30, 1-4 old. (interneten)

PÜNKÖSTI Árpád

2003 | A szerelmes Rákosi, *Forrás*, október, 35. évf., 10. szám, 92-106. old. (búrokról: 93. old.) (interneten is)

RADNÓTI Miklós

1944 | *Karunga, a holtak ura*. Néger mesék, Budapest, Pharos, 262 old. (Új kiadás: 1957, Budapest, Európa, 166 old. + 5 t., 1970, Népek meséi)

RÉGI Tamás

2007 | A magyar Afrika-kutatás tudománytörténetének története, *Africana Hungarica*, 3-4, 147-156. old.

RÓNAY Jácint

1996 | *Napló (Válogatás)*, sajtó alá rendezte és az utószót írta: Hölvényi György, Budapest – Pannonhalma, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 389 old (Magyar Lászlóról: 176-179, 184, 224. old.)

RÓNAY Jácint – COOLEY, W. D.

1854 | Extracts from the Letters of an Hungarian Traveller in Central Africa, *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 24, pp. 271-275. old.

ROSTA Máté

2012 | Az angol-búr konfliktus gyökerei, az 1899-1902-es dél-afrikai háború előzményei, *Afrika Tanulmányok*, VI. évf., 2. szám, 94-114. old.

SÁNDOR Barbara

2008 | Az angol-búr háború magyar résztvevői a Vasárnapi Újságban, *Hallgatói Közlemények* (ZMNE Tudományos Lapja), XI, 4, 291-302. old.

SCHREINER, Olive

1942 | *Afrikában történt*, ford. Nagypál István, Budapest, Dante Könyvkiadó, 351 old. (eredetileg: *The Story of an African Farm*, 1883)

SCHULTEISZ Emil

1997 | Pitavaltól Conan Doyle-ig, in: *Az orvoslás kulturtörténetéből*, Budapest – Piliscsaba, MATI, 76-79. old.

SEBESTYÉN Éva

2008 | *Kaland és kutatás Afrikában. Magyar László életrajza*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 288 old.

2008 (szerk. és bev.) Magyar László: *Útinaplója és levelei Afrika belsejéből*, közreadja: Sebestyén Éva, Budapest, Balassi Kiadó – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 151 old.

SEBESTYÉN Éva lásd MAGYAR László 2012

SIMON Vilmos

1902 | *A búr szabadságharc*, Budapest, Belvárosi Könyvnyomda, 133 old.

1903 | *Élményeim az angol-búr háborúban*, Budapest, magánkiadás, Árpád Nyomda, 224 old.

SMITH, Wilbur (Észak-Rhodesia/Zambia, 1933–)

1992 | *A kard hatalma*, Budapest, Delej Kiadó, 882 old.

1993 | *Amikor az oroszlán zabál*, Budapest, Delej Kiadó, 581 old.

1994 | *Mennydörgés*, Budapest, Delej Kiadó, 525 old.

SOMOGYI József

1930 | Az arany és a gyémánt hazája, *A Földgömb*, pp 201-206. old.

SPENCER, Herbert (1820–1903)

1909 | *Alapvető elvek*, ford. Jónás János, Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 672 old. (eredetileg: *First Principles*, 1862)

SPENCER, Herbert (1820–1903) – DUNCAN, David (1839–1923)

1875 | *African Races (other than Arab) (Pygmies, Bantu, equatorial hybrid tribes, Sudanic peoples, Nilotics, Nilo-Hamitics, Fulani, Khoisan)*, classified and arranged by Herbert Spencer, compiled and abstracted by David Duncan et al, London – Edinburgh, Williams and Norgate Co, pp II + 47 old., 1930-as kiadás: London, Williams and Norgate Co, pp II + 47 old. (Descriptive Sociology, Uncivilized Societies 2, más besorolás: Descriptive sociology or groups of sociological facts / 4, African races, I. 4.)

SZABÓ Kristóf

2008 | Magyar önkéntesek a búr háborúban, www.netlabor.hu/roncskutatas, ???

SZABÓ-ZSOLDOS Gábor

2008 | Egy debreceni a búrok oldalán, *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, 67-73. old.

2009 | Egy magyar a búrok oldalán. A második angol-búr háború Péchy Tibor szemszögéből, OTDK dolgozat, 60 old. (lásd az interneten)

2011 | XIII. Leó pápa unokaöccse a második angol-búr háború harcterein? (A debreceni Péchy Tibor dél-afrikai tevékenysége a közvélemény tükrében), *Debreceni Szemle*, 19, 3, július, 280-288. old.

2011 | A második angol-búr háború (1899–1902) és Magyarország a sajtó és a közvélemény tükrében, in: Antos Balázs – Tamás Ágnes szerk.: *Szemelvények ötszáz év magyar történelméből*. A III. modern kori magyar történeti PhD-konferencia tanulmányai, 269-279. old.

2011 | A koncentrációs tábor: a modernizáció eszköze?, *Klió*, 20. évf., 4. szám, 94-99. old.

SZALAY Károly

1901 | Versek (A búrokhoz, Sötét Afrikában), in: *A magam útján*. Költemények, Budapest, Lampel, 79-80, 80-81. old.

SZIGETHY Lajos

1902 | *Búr földön*. *Egy magyar harcos dél-afrikai élményei*, Sopron, Röttig Gusztáv Könyvnyomdája, 137 old.

TANDORI Dezső

2011 | *Utolsó posta Budapest*, Budapest, PIM, Digitális Irodalmi Múzeum. (lásd az interneten)

TEFNER Zoltán

2002 | Külpolitika, népcsoport, tömegtájékoztatás. Az osztrák-magyar liberális sajtó és a második búr háború, *Valóság*, 45. évf., 6. szám, 33-60. old.

TORDAY, Emil

1924 | *Afrikai emlékek*. *Egy Afrika-kutató naplójából*, Budapest, Világirodalom, 320 old. (A hat világrész. Útikalandok és felfedezések, 13)

1930 | *African races: Pygmies, Bantu, Equatorial hybrid tribes, Sudanic peoples, Nilotics, Nilo-Hamitics, Fulani, Khoisan*. (Re-issue of the volume originally compiled by Dr David Duncan, entirely rewritten. Spencer descriptive sociology, 4), London, Williams & Norgate, pp IV + 385. old.

v. SZABÓ Kristóf

2002 | Magyar önkéntesek a búr háborúban, *Magyar Élet* (Ausztrália), június 13, 5. old.

WASS Albert

n. d. | Hadd szóljak most Nagyapámról, in: *Voltam* (emlékiratok), részletek az interneten.

WOLTON, Douglas

1950 | *Merre tart Dél-Afrika?*, ford. Veress Pál, Budapest, Művelt Nép Kiadó, 151 old.

ZICHERMAN István

2006 | *Az angol-búr háború, 1899–1902*, Ano kiadó, 200 old.

2007 | Az angol-búr háború ágyúí, *A XX. Század Fegyveres Konfliktusai. Hadtörténeti Mail Újság*, 1. évf., 8. szám, 1-33. old. (lásd az interneten)

Szerkesztői megjegyzés

Az Afrika Tanulmányokban eddig alkalmazott gyakorlattól ezen írásmű esetén eltérünk. Ennek oka, hogy szerzőnek az eddigi gyakorlattól eltérő álláspontja szerint az interneten megtalálható anyagok esetében a hosszú bonyolult html-kódok megjelölése felesleges, mivel az adott írásművek szerzője nevének és a cikk címének a Google keresőbe való beírása elegendő a forrás megtalálásához. A szerkesztőség ezzel az állásponttal ugyan nem ért egyet, de a szerző által választott megoldást annak kifejezett kívánságára meghagyta.

English Abstract

The Boer People in Hungarian Cultural History

At the beginning of the 20th century in Hungary the events of the Second Anglo-Boer War was followed with a great attention. Not only the press, but poets, writers, even scholars widely reacted to it, because it had evoked the memory of the Hungarian War of Independence in 1848. In his study the author surveys the contemporary responses on the basis of wide resource recovery, but he responds to the written manifestations by the recently intensified attention in Hungary toward the topic as well. In connection with this archival and analytical data collection he refers to the historiographic points of view (commando or partisan struggle, concentration camp etc.) that came to the fore in Hungarian research, which during the last two centuries not only historians, but a number of graduate and/or PhD students chose as a topic for essays or dissertations.

A szerzőről

néprajzkutató, afrikanista
ny. egy. docens, kandidátus
felelős szerkesztő (AHU Magyar
Afrika-Tudás Tár elektronikus
könyvtár)

About the Author

Ethnographer, Africanist
Retired Associate Professor, C.Sc.
Executive Editor (AHU Hungarian
Africa Knowledge Store, e-library)

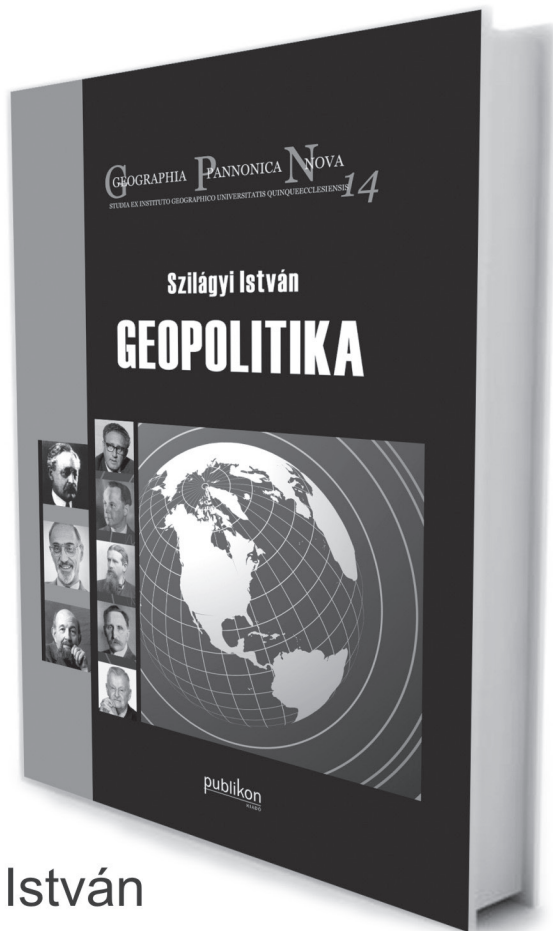
biernaczky.szilard@munduspress.hu

Hetedhét ország meséi

Mesék és történetek,
Kicsiknek és Nagyoknak,
szeretetről, méltányosságról,
barátságról és igazságról,
kultúrákról és népekről.

Keresse a kötetet az Alexandra Könyvruházakban,
a független könyvesboltokban és az internetes portálokon
vagy rendelje meg a Publikon Kiadótól a www.publikon.hu oldalon.

Szilágyi István

GEOPOLITIKA

Az elmúlt évtizedekben a közéletben és a közbeszédben, a politikai elemzők és a politikusok, a gazdasági szakértők és a közgazdászok, az újságírók és a hírmagyarázók, a geográfusok és a történészek, a társadalomtudósok és a természettudományok képviselői körében a mindennapos érintkezés során divatossá vált a geopolitika szó használata.

A százéves múltra visszatekintő fogalom újjászületése öröndetes jelenség. A geopolitika mibenlétére vonatkozóan azonban különböző nézetekkel, értelmezésekkel és megközelítésekkel találkozunk. Az értékelések és a reflexiók sokfélesége mellett e tudományterületet diszkreditáló minősítéseket is olvashatunk.

A kötet a geopolitika fogalmát, történetét és legismertebb gondolkodóit mutatja be Szilágyi István professzor tolmácsolásában.

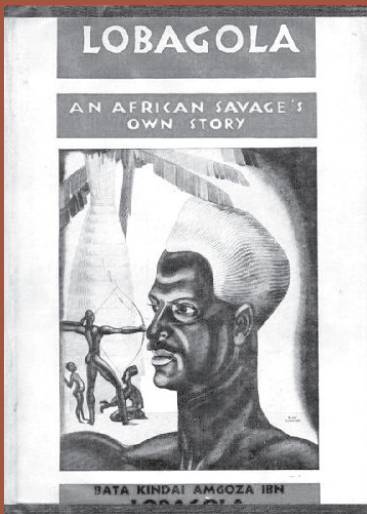
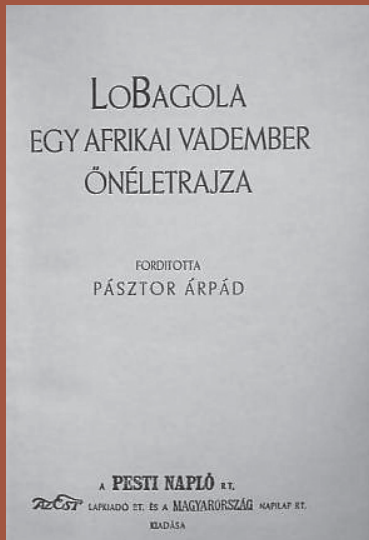
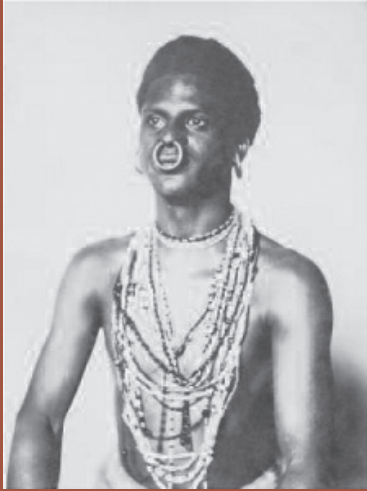
**A kötet megrendelhető
a Publikon Kiadótól a www.publikon.hu oldalon.**

EGY AFRIKAI VADEMBER ÖNÉLETRAJZA

A. GERCELY ANDRÁS

Éppen száz esztendeje, hogy a legsűrűbb életszakaszába fordult ama nyugat-afrikai „vadembernek” mesés története, aki Bata Kindai Amgoza Ibn LoBagola néven vonult be a kalandirodalomba, a polgári jóllét feltételeinek akart is, tudott is meg nem is próbált igazán megfelelni, hogy azután Liverpool, Skócia, New York, Jeruzsálem, London, Palesztina, Kairó és más kies tájak sorsüldözte személyiségeként fekete zsidóból „fehér” katolikussá formálja át megjelenését és sikertörténetét. Volt tűznyelő és cipőpucoló, egyetemi előadó és autógyári munkás, önkéntes katona és hírneves előadóművész, sorstárs és számkivetett, tolvaj és prédikátor is, miközben „csupán” egy Dahomey melletti (Ondo-vidéki) erdei településről szökött gyerek, majd hazavágyó migráns, majd öt feleséggel büszkélkedő kamasz, s közben világutazó és honvágy-leküzdő, afrikai és „nigger”, a fehér embertől rettegő és ugyanőt megmajmolni képes ördögfi, hűséges fogadott gyermek és folytonos menekült is megbújt személyiségében. Sirámai és vágyódásai, a 19–20. század fordulóján indult életének kanyarutaljai, bizonyításkényszere és csököttsége egyszerre tették látványosan sikeressé és bárhol-létében is csak időlegesen elfogadott sehonnaivá. Életének furcsa érdekességét 1930. május 24.-én a Time Magazin egy portré-cikkkel és könyvismertetéssel prezentálta (<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,738932,00.html>), életútját (1877–1947) a Wikipédia is ismerteti.

LoBagola önéletírása¹ – a kötet bevezetője és fordítójának közlése szerint – mintegy ötszáz angol szóra alapozott nyelvtudás mellett azonban megannyi törzsi kultúra, szokásjog, vallási rítus, életmód-elem és világképi sajátosság érdekes szövedéke, imitt-amott többoldalas helyi mesékkel, állatmesékkel, mítosztöredékekkel, etnográfiai leírással dúsítva. Talán a fordító leleménye, hogy a kötet egységes nyelvi kontextusban fogant, s kevésbé a „primitívség”, inkább a szofisztikált narratíva hiánya jellemzi, a „fehér” filozofikusság és ál-morális szentenciázás távol esik tőle, ugyanakkor a maga reménytelen, „szurtos” létében roppant következetesen jelenik meg az afrikai adaptációs készség, a civilizációtól távolmaradni törekvő rettenet és a naivan primer haszonlesés, mely győztessé vagy vesztessé teszi éppen. Ám mindenképpen túlélővé, aki évtizedek múltán mindezt kötetbe szövi, s épp ama civilizációnak kínálja megértő értelmezésre, melytől a legtöbbet szenvedett személyében is. Könyve a trópusi környezet életszerű bemutatásával kezdődik, falusi lét, esténként vadállatoktól távol tartó tüzek, nap közben elefántvadászat, kígyók, harapós horgas gyík,

leopárd és oroszánok, vagy épp a településre törő és azt szétromboló majomtámadás..., a folyó tabuja, a többnejűség módjai és szabályai, ősök és utódok, fétisek, tűzpróba, amazon-hadsereg, a fehér embertől mint emberevő szörnyetegtől félelem... S ez utóbbi, mint kiskamasz és gyermek fiúcskák kíváncsiságának tápot adó jelenség, mely előidézi a tizenégy srác nekiindulását, eltévedését a vadonban, sebeket és félelmeket, majd éhezést és lázakat, hogy azután Dahomey vidékén az óceánt elérve az éretlen felfedezőik szinte teljes pusztulásával érjen véget a kalandjuk. A Guineai-öböl cápai Szerzőnk kivételével minden társát fölfalják, s mint élménynyel ezzel indul azután egy Glasgowba futó gőzösön, hogy vademberként kerüljön egy megértő, furcsa emberi „csecsebecsét” befogadó családhoz, s kezdődjön „világkarrierje” a lehetetlenségek dzsungelében.

LoBagola a „fordított antropológus” szerepébe kényszerül, ugyanis hogy nyelvet, öltözködést, szokásokat, normákat és világképet kell átvennie a „fehérek terepén”, s csalódnia, bűnhődnie kell az ismeretlen európai vadon kegyetlen törvényeitől, normáitól, szokástartási vagy rituális packázásaitól. Minduntalan félelme, melyet a fehérek gyarmatosító és rabszolgatartó emlékganyagából még gyermekkorában mesei formában és védekező etnocentrizmusban kapott meg, folytonosan meghatározza egész életvitelét, készíti ellenállásra vagy teszi kiszolgáltatottá a szörnyű híru „fehér embertől”, miközben az kineveti, mutogatja, becsapja, hazug pátoszra és ostoba szolgaságra kötelezné Őt. A Szerző e kalandos – helyenként szinte túlírtan mesészerű – naiv elbeszélést a világra nyitott pillantású bennszülött kamaszos vágyakozásával, látva-

nyosság-számba menő attraktivitásával, majd egyre inkább egyfajta „primitív társadalomfilozófiával” egészíti ki. Ő, aki európainak fekete, protestánsnak zsidó, vadembernek szelíd és „primitívnek” inkább tanulékony, valami sosemvolt „eredetiséget” és őszinteséget keres a fehérek között, élvezve a civilizáció áldásait, az evést, a fürdővizet, a zenét, a hitet vagy épp a tanulás nem éppen iskolás formáit (otthonról hét évesen kerül el...), hogy azután további kétszázötven oldalon keserveit részletezze európai, afrikai, amerikai és közel-keleti kalandjai idejéből. Legalább oldalanként egyszer alaposan csalódik eközben, és kétszer lábrakap újra, álmodozik, hazavágyik, s ösztönösen dönt vagy befogadásra áhítozik, míg végül megtanul hazudni, „viselkedni”, csalfán ígérni, önmagát sajnáltatni és „piározni” is. Bejárja az USA több nagyobb vidékét, Európa északnyugati tájait, Londont és Liverpoolt, Párizst és Antwerpent, Oroszországban is megfordul, hogy azután négyszer-ötször a zajló évtizedek alatt megpróbálja hazajutni, mindvégig csalódva a közvetítők, támogatók, kalauzok, szomszédos törzsek, emberrablók és kannibálok, európaivá koszosodott feketék minden kegyetlenségével telítődött hazai légkörében is.

A kötet értéke igen kérdőjeles. Épp annyira kamuregény, mint szigorú útinapló, egyformán szociografikus és néprajzi, „eladhatóvá” szelídített mese és etnokulturális tiltakozás, vadregényes hőzöngés és siránkozósan reménytelen boldogságkeresés. Ahol tűzön kell járni, edényt kell mosogatni, pénzt kölcsönkérni vagy épp lopni, ott is csak alighogy felel meg, s odahaza, ahol öt feleség várja, ugyanúgy csak a szegény és kitaláltóság várja („fehérszaga” van már, akár ki is végezhetik érte...), mint ahogyan amerikai egyetemek néprajzi tanszékeinek előadójaként, Palesztinába induló önkéntesként, háborús antihósként, népiskolai tanítóként vagy úgy egyáltalán, „a civilizációba betört” idegenként, feketék közt feketén, zsidók közt zsidóként, majd kikeresztelkedve katolikusként is. Ha kortársunk volna, kies kalandregények szerzője lehetne, vagy nemzetközi migrációs csoportok internacionális intézményvezetője talán... – de éppúgy fájoan idegen minden közegben. „Vadember” mivolta idővel már újra vállalt, visszavett szerep, megélhetési forrás és szereptudat is.

A Scribner's Magazine-ban közölt útikalandok fekete fenegyerekként láttatják, cikkeinek könyvformátumú publikálását „pikareszk pseudo-életrajznak” nyilvánítják. A Wikipédia tudni véli még, hogy 1947-ben az Attica Fogház lakójaként halt meg, seregnyi közbotrányos csínyért és büntetendő tevékenységért leültetve, amúgy pedig – a „bennszülött afrikai” vérig egzotikus képviselőjeként mutatkozva – nem is az volt valójában, aki, hanem Baltimore-ban született mint Joseph Howard Lee. A Philadelphiai Múzeum, ahol első amerikai szerepléseivel, meséivel, erőművész-atrakcióival és egykori rabszolgákéra emlékeztető, orrába fűzött karikával látható mint „új szerzemény”, élő kiállítási tárgy, később /Museum Journal (II (2):54.)/ nemcsak frissebb közleményben reflektált az egykori (1911-es) mutatványos jelenlétére és fotóira, de Alex Pezzatti tollából utólagos értékelést is kapott (www.museum.upenn.edu/expedition; Volume 47, Number 2. Expedition). További opuszt is szántak Rá (Killingray, David – Willie Henderson: „Bata Kindai Amgoza ibn LoBagola and the Making of An African Savage's Own Story.” In *African son Stage: Studies in Ethnological Show Business*, edited by Bernth Lindfors, pp. 228-65. Bloomington,

ton, IN: Indiana University Press, 1999), szerepel nemcsak híres-hírhedt fenegyerekként, csalóként, civilizációtól szenvedő panaszkodóként és „hamisítatlan” afrikai uralkodói szerepet látványosságként eljáró fekete látványosságként éppúgy, de ráébresztve egyúttal közönségét arra is, miképpen kénytelen boldogulni, aki az egzotikum piacán keresi kenyerét.

A mű magyarul Pásztor Árpád fordításában, a Pesti Napló kiadásában jelent meg. A „fordított etnográfia” témaköréhez pedig e cikkhez képet keresve akadtam rá Zombory Máté írására, akit ugyancsak megérintett az amerikai „néger-üzletben” és a rácsodálkozó egzotikum-vadászatban rejő tudományos kaland elemzésének csábitása (<http://www.pilpul.net/komoly.shtml?x=26603>). ☀

Jegyzet

1 Bata Kindai Amgoza Ibn LoBagola: Egy afrikai vadember önéletrajza (Pesti Napló, 1937, angolul 1929).

Tavaszi akció a Publikon Kiadónál!

www.publikon.hu

Március 18. és május 30. között

Közvetlenül a kiadótól történő rendelés esetén

30-70%-os

**árengedményt biztosítunk az akcióban résztvevő
könyvek árából!**

**AFRIKAFEJLŐDŐVILÁG
KÖRNYEZETVÉDELEM
POLITIKATUDOMÁNY
FÖLDRAJZTÖRTÉNELEM**